

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RORSCHACH TESTİ YAŞLILIK NORMLARI
ÇALIŞMASI

LEVENT METE

2501101059

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR. TEVFİKA TUNABOYLU-İKİZ

İSTANBUL – 2013

D O K T O R A

T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Levent METE Numarası :2501101059
Anabilim/Bilim Dalı :Psikoloji Tez Savunma Tarihi :15.02.2013
Danışman :Prof.Dr.Tevfika TUNABOYLU İKİZ Saati :09:00
Tez Başlığı :”Rorschach Testi Yaşlılık Normları Çalışması”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE ÖYBİRLİĞİ / ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Tevfika TUNABOYLU İKİZ		Kabul
2-Yrd.Doç.Dr.Bengi PİRİM DÜŞGÖR		Kabul
3-Yrd.Doç.Dr.İrem ERDEM ATAĞ		Kabul.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.İLKNUR ÖZALP TÜRETGEN		
2-YRD.DOÇ.DR.NESLİHAN ZABCI		

RORSCHACH TESTİ YAŞLILIK NORMLARI ÇALIŞMASI

Levent Mete

ÖZ

Bu çalışmada, klinik psikolojide en çok kullanılan projektif test olan Rorschach testinin Türkiye yaşlı popülasyonu normları araştırılmıştır. Normatif değerler klinikte hastaları değerlendirirken dayanak alınan önemli veriler sunarlar. Bu normları saptamak için 65 ile 84 yaş arasında, üç farklı sosyo-ekonomik seviyeye mensup, yarısı kadın yarısı erkek olmak üzere, hiçbir ruhsal veya nörolojik rahatsızlığı olmayan 156 yaşlı bireye Rorschach testi uygulanmıştır. Testin hem uygulanmasında, hem de kodlanmasında Fransız psikanalitik projektif ekolünün yaklaşımı esas alınmıştır. Saptanan bu normatif değerler arasında ortalama yanıt sayısı, insan, hayvan ve bütün yanıtlarının yüzdeleri, form yüzdesi, RC yüzdesi gibi başlıca değerler vardır. Bunların dışında yanıt içeriklerinin, bunların lokalizasyonlarının, duygulanımsal ve hareket içeren bileşenlerinin farklı yaş grupları, cinsiyet ve sosyo-ekonomik seviyeye göre nasıl dağıldığı incelenmiştir. Yaş arttıkça toplam yanıt sayısının, ve beraberinde siyah-beyaz-gri vurgusu, beyaz alanlar ve kurgusal hayvanımsı figürler içeren yanıtların düştüğü görülmektedir. Ayrıca farklı yanıt türlerinin, en çok veya en az hangi kartlarda yoğunlaştığı ve en çok hangi kartın reddedildiği de saptanan bulgular arasındadır. Bu verilerin her biri, psikanalitik yaklaşımın ışığında yorumlanmaya çalışılmıştır. Psikolojik, klinik ve sosyal açıdan önemli olgular olan ortalama insan ömründeki ve yaşlı nüfustaki artış, yaşlanmaya eşlik eden ruhsal dönüşümleri anlamayı zorunlu kılmaktadır. Psikanalitik terapötik çalışmalara ek olarak, psikanalitik projektif klinik ve bilhassa Rorschach testinin psikanalitik yorumlanması, bu alandaki klinisyenlerin çabalarına katkı sağlayan en önemli araçlar arasındadırlar.

STUDY OF OLD AGE NORMS OF THE RORSCHACH TEST

Levent Mete

ABSTRACT

In this study, Turkey's old age norms of the Rorschach test -which is the most frequently used projective test in clinical psychology- are researched. Normative values offer important data which are referred to when assessing patients in clinical work. In order to determine these norms, Rorschach test is applied to 156 elderly people between the ages of 65 and 84, belonging to three different socio-economic level, half male and half female, uninfluenced by any psychical or neurological ailment. Both in application and in coding of the test, the approach of the french psychoanalytic-projective school is adopted. Among these determined normative values, there are essential ones such as average response number, percentages of human, animal and global responses, form percent and RC percent. Apart from these, are investigated how response contents, their localisations, their affective and movement components are distributed according to different age groups, sex, and socio-economic level. As the age increases, it is seen that the total response number decrease, along with the responses involving emphasis on black-white-grey colors, blank areas and fictional animal-like figures. In addition, on which cards the different response categories are the most and the least focused and which card is the most rejected, are also among the established findings. Each of these data is tried to be interpreted under the light of psychoanalytic approach. The increase in the average human life span and in the old population -which are important facts from a psychological, clinical and social perspective-, necessitates the understanding of psychical transformations which accompany ageing. In addition to psychoanalytic therapeutic works, psychoanalytic-projective clinical practice and particularly, psychoanalytic interpretation of the Rorschach test are among the most important means which contribute to clinicians' efforts in this field.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada yaşlanma ve yaşlılık psikanalitik bir yaklaşımla ele alınmış ve yine bu yaklaşımı dayanak alan Fransız projektif kliniğinin çalışmalarından elde edilen bulgularla desteklenmiştir. Uygulama safhasındaysa, projektif kliniğin en önde gelen testi olan Rorschach testinin, Türkiye’deki yaşlı normlarını bulmak amacıyla yaptığımız saha çalışması ve buradan elde edilen bulgular sunulmuştur. İki yılı aşkın bir süreye yayılmış ve bir ekip halinde yürütülmüş olan bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde katkı sağlayan her kişi ve kuruma teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Öncelikle üniversitemizin psikoloji bölümünün değerli öğretim üyesi, İstanbul Psikanaliz Derneği ve Rorschach ve Projektif Testler Derneği’nin kurucu üyesi, hem kendi psikanaliz sürecimin başlamasında, hem de kuramsal ve klinik çalışmalarımda en büyük kılavuzum ve destekçim, önce bana projektif testleri ve bunları psikanalitik açıdan yorumlamayı öğreten, daha sonra bakışımı genişletmeme ve derinleştirmeme yardımcı olup, yaşama, insana ve kliniğe nasıl psikanalitik gözlerle bakılacağı ve bunlar karşısında nasıl psikanalitik “durulacağı” konusunda hepimize model olan, hocam Prof.Dr. Tevfika Tunaboşlu-İkiz’e şükranlarımı sunarım. Bu araştırmaya gelince, kendisi, önceki ergen ve yetişkin Rorschach normları çalışmalarında olduğu gibi, bu çalışmanın da fikir annesi, itici gücü ve çalışmanın başlaması ve sürdürülmesi için gereken arzunun, yani ruhsal kapitalin en büyüğünü ortaya koymuş kişidir, çalışmanın baş mimarıdır.

Ayrıca, Rorschach kodlamalarının bilgisayar ortamına nasıl geçirileceğini ve bir norm çalışmasında bu kodlamaların günlük klinik uygulamadan nasıl farklılaştığını ince detaylarıyla bana gösteren, böylece aksi durumda yapacağımız pek çok büyük teknik hatadan bizi kurtaran, ve sonrasında pek çok Rorschach protokolünü tek tek bizzat kontrol eden değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Bengi Pirim Düşgör’e;

Hem önceki norm çalışmalarından, hem de yaşlı uygulamalarımızdan elde edilmiş ve bilgisayar ortamında bulunan verileri dikkatle inceleyip, bunların istatistiksel analize hazır hale getirilmesi ve hangi analizlerin, nasıl yapılacağı ve istatistiksel olarak nasıl yorumlanacağı konusunda bize muazzam bir destek sağlayan Uzm. Psikolog Erkan Kalem'e;

Uygulama yapacağımız örnekleme ulaşmak konusunda bize alternatif yollar sağlayan ve yine kodlama yanlışlarının düzeltilmesine katkıda bulunan Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Atak'a;

Rorschach uygulanacak bireyleri seçerken, nöro-kognitif işlev bozukluklarına sahip kişileri elemeye kullandığımız üç ölçeği, bana uygulamalı olarak öğreten ve bu testlerin birer örneğini benimle paylaşarak bizi büyük bir yükten kurtaran, İstanbul Üniversitesi Hastanesi Nöroloji bölümünden psikolog Şükriye Kalem'e ve bunu olanaklı kılan Prof.Dr. Öget Öktem Tanör'e;

Projeyle ilgili çeşitli yazışmaların, evrak işlerinin yürütülmesinde, araştırma materyallerinin ulaştırılmasında ve verilerin toplanması konusundaki katkılarından dolayı Arş.Gör. Fatma Kandemir'e;

Yine verilerin toplanmasındaki katkılarından ötürü Uzm. Psikolog Olcay Tüzün Akgün'e ve Yeliz Yıldız Kökenek'e;

Henüz çalışmaya başlamamışken, Rorschach testiyle yapılacak bir yaşlı normları çalışmasında nelere dikkat edilmesi gerektiği, ne tür ön-testlerin tercih edilebileceği, nerelerde uygulama yapmanın daha uygun olacağı vb. araştırma metodolojisine dair temel önerilerini bizden esirgemediği, ve bu konuda bize bir örnek teşkil ettiği için, Paris 5-René Descartes Üniversitesi'nden öğretim görevlisi sayın Benoît Verdon'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. FİZYOLOJİK DEĞİŞİMLERİ AÇISINDAN YAŞLILIK	6
1.1. Göz	7
1.2. Kulak	7
1.3. Ağız	8
1.4. Deri	8
1.5. Kemik, Bağ ve Kas Doku	8
1.6. Beyin ve Sinir Sistemi	9
1.7. Kalp ve Kan Damarları	9
1.8. Solunum Kasları ve Akciğerler	10
1.9. Sindirim Sistemi	10
1.10. Böbrekler ve Genito-Üriner Sistem	11
1.11. Bağışıklık Sistemi	11
2. TOPLUMSAL AÇIDAN YAŞLILIK	12
3. YAŞLANMA SÜRECİNE PSİKANALİTİK YAKLAŞIMLAR	21
3.1. Psikanalitik Açıdan Alzheimer Demansı	32
3.2. Ödipal Düzlem ve Cinsellik	35
3.3. Psikanalitik Yaşlı Gözlemi	38
4. RORSCHACH TESTİ VE YAŞLI KLİNİĞİNDEKİ YERİ	39

4.1. Rorschach Testinin Tanıtımı	40
4.2. Yaşlı Kliniğinde Rorschach	43
5. RORSCHACH TESTİ YAŞLILIK NORMLARI ÇALIŞMASI	48
5.1. Araştırmanın Amaçları ve Hipotezleri	49
5.2. Örneklem Seçimi ve Verilerin Toplanması	50
5.3. Bulgular	52
SONUÇ	68
KAYNAKÇA	84
EKLER	97
Ek 1 - Katılımcı Onam Formu Örneği	98
Ek 2 - Rorschach Protokolü Örneği	99

TABLULAR

Tablo 1 - Yaş grubu, cinsiyet ve SES açısından örneklemin dağılımı	52
Tablo 2 - Kartlara verilen yanıt sayısının cinsiyete göre dağılımı	53
Tablo 3 - Kartlara verilen yanıt sayısının yaş gruplarına göre dağılımı	53
Tablo 4 - Kartlara verilen yanıt sayısının SES'e göre dağılımı	54
Tablo 5 - Kartlara verilen yanıt sayısının lokalizasyona göre dağılımı	54
Tablo 6 - Kartlara verilen yanıt sayısının formun niteliğine göre dağılımı	55
Tablo 7 - Yanıt sayılarının duygulanımsal belirleyicilere göre dağılımı	55
Tablo 8 - Kartlara verilen yanıt sayısının hareket yanıtlarına göre dağılımı	56
Tablo 9 - Kartlara verilen yanıt sayısının içerik olarak dağılımı	57
Tablo 10 - Yaş gruplarına göre yanıtların formun niteliğine göre dağılımı	57
Tablo 11 - Yaş gruplarına göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı	58
Tablo 12 - Yaş gruplarına göre hareket yanıtlarının dağılımı	58
Tablo 13 - Yaş gruplarına göre yanıt içeriklerinin dağılımı	59
Tablo 14 - Cinsiyete göre yanıtların lokalizasyon olarak dağılımı	59
Tablo 15 - Cinsiyete göre yanıtların formun niteliğine göre dağılımı	60
Tablo 16 - Cinsiyete göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı	60
Tablo 17 - Cinsiyete göre hareket yanıtlarının dağılımı	61
Tablo 18 - Cinsiyete göre yanıt içeriklerinin dağılımı	61
Tablo 19 - Lokalizasyonların sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı	62
Tablo 20 - Form niteliklerinin sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı	62
Tablo 21 - Sosyo-ekonomik seviyeye göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı	63
Tablo 22 - Hareket yanıtlarının sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı	63
Tablo 23 - Sosyo-ekonomik seviyeye göre yanıt içeriklerinin dağılımı	64
Tablo 24 - Form yüzdesinin (%F) hesaplanması	64
Tablo 25 - İnsan yanıtı yüzdesinin (%H) hesaplanması	65

Tablo 26 - Hayvan yanıt yüzdesinin (%A) hesaplanması	65
Tablo 27 - Katılımcı başına verilen ortalama yanıt sayısının (R) hesaplanması ...	65
Tablo 28 - RC yüzdesinin (%RC) hesaplanması	66
Tablo 29 - Global yanıt yüzdesinin (%G) hesaplanması	66
Tablo 30 - Yaş ile yanıt lokalizasyonları arasındaki korelasyonlar	67
Tablo 31 - Yaş ile form baskınlığı arasındaki korelasyonlar	67
Tablo 32 - Yaş ile hareket yanıtları arasındaki korelasyonlar	67
Tablo 33 - Yaş ile duygulanımsal belirleyiciler arasındaki korelasyonlar	67
Tablo 34 - Yaş ile yanıt içerikleri arasındaki korelasyonlar	68

KISALTMALAR

Kısaltması	Türkçe açılımı
bkz.	bakınız
vs.	vesaire
s.	sayfa/sayfalar
ve ark.	ve arkadaşları
SES	Sosyo Ekonomik Seviye
İng.	İngilizcesi
Fr.	Fransızcası
örn.	örneğin
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
cm	santimetre
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

Yaşlı kimdir? Yaşlılık nedir? Bu soruları yanıtlamak hiç kolay değil. Fakat tam da bu noktada, tezin henüz başında, muhtemelen kimsenin kendi yaşlanma sürecini kolayca kabul etmediği bu çağda, bu tür çalışmaların kendine özgü ironik koşullarına değinmek yerinde olur: Yaşlılıkla psikanalitik olarak çalışan önemli isimlerden François Villa, *La puissance du vieillir* (2010) [Yaşlanmanın gücü] adlı kitabını sonlandırırken bir itirafta bulunur: “Bu kitabın yazımı sırasında, tüm söylediklerime rağmen yaşlanmanın benimle yalnızca dolaylı bir ilgisi olduğuna inanabildiğimde, bu konu üzerine yazmanın daha kolay olduğu ve bugün artık yadsınamaz biçimde yaşlandığım gerçeğiyle yüzleştim”. Villa bu itirafını kitabının sonuna bırakmıştı. Burada ise daha temkinli davranılarak, benzer fakat tersi yönden bir önerme tezin en başında yapılacaktır: Genç klinisyenler için de, yaşlılık üzerine düşünmenin ve yazmanın, ancak yaşlılığın kendilerine çok uzak olduğu ve hala çok genç olduklarına inanmayı sürdürdüklerinde mümkün olabildiği söylenebilir. Öyle görünüyor ki bir psikolog için -kendisini ister yaşlı isterse genç olarak tanımlasın- üzerinde çalışılan malzemeye bir miktar yabancılaşmadan, kendini ondan biraz ayrı tutmadan bu konular üzerine yazmak pek mümkün değildir.

Fakat ilk cümledeki sorulara yanıt aramaya başlamadan önce, Villa'nın (2010) yukarıda sözü edilen eserinde de dikkat çektiği, “yaşlılıkla çalışan oldukça genç psikologların sayıca çokluğu” meselesine değinmek yerinde olur. “Bunda şaşılacak ne var; her alanda pek çok genç psikolog var, yeni mezun bir psikoloğun nerede iş bulursa orada çalışmasından doğal ne olabilir”, gibi bir yanıtla konu geçirilebilir gibi görünse de, mesele bununla sınırlı değildir; ve Villa, işin ilginç tarafının, yaşlılıkla birkaç yıldan daha uzun süre çalışan bir psikolog bulmanın ne kadar güç olduğundan bahseder: “Yaşlılıkla ancak kısa bir süre çalışırız, sonra başka bir şeyler yaparız”, der Villa ve pek çok yeni mezun psikoloğun zihninden geçenleri özetler. Fakat psikanalitik yaklaşımda hiçbir şey, hele ki hiçbir seçim ve hiçbir yönelim yalnızca tesadüf, yaşam koşulları, zorunluluk ve benzeri gerekçelerle açıklanamaz. Belirleyici faktörler, şüphesiz bilinçdışı iç-ruhsal ve nesnelerearası dinamiklerde aranmalıdır. Nitekim Villa, şu bilgece soruyu sorar: “Peki yaşlılıktan

sonra yöneleceğimiz bu başka alan hangisi olacaktır? Gerçekten kendimize *başka bir şeyle uğraşabilme* yetisini atfedebilir miyiz?”. Yanıt şüphesiz olumsuzdur; aksine kişinin kaçmaya, uzaklaşmaya çalıştığı şey tam da kendi ruhsallığında en çok uğraştığı şeydir. Dolayısıyla entellektüel ilgi farklı bir alana yönelmiş gibi görünse de, geçmiş yönelimlerin ve çatışmaların izlerini her zaman üzerinde taşır; izole edilmeye ve yadsınmaya çalışılanlar kişinin peşini bırakmazlar (Freud, 1919, 1925; Klein, 1940; Villa, 2010).

Bu tezin kapsamına ve ele aldığı konulara nasıl yaklaştığına dair bir takım genel bilgiler vermeden önce, yanıtı yeterince ertelenen baştaki iki soruya geri dönmek yerinde olur. Ancak burada her bilimsel yanıt arayışının bir yakınlaşmadan ibaret olduğu, dolayısıyla söylenen hiçbir sözün nihai olmadığı vurgulanmalıdır. Dolayısıyla bilindiği varsayılanların, bilinmeyenler karşısında oldukça az olduğu baştan kabul edilmelidir. Hele ki psikanalitik yaklaşım, insan ruhsallığının enginliğini, yer yer muğlak ve oldukça karmaşık yapısını baştan kabul eder; ve belirsizlik karşısında geri adım atıp, el altındaki ilk yüzeysel kavramlara sığınmayı reddeder.

Yaşlı kimdir? Yaşlılık nedir? Bu soruları yanıtlamanın ne denli güç olduğuna değinilmişti. Bunun ne denli güç olduğu, “genç kimdir”, “gençlik nedir” ya da “yetişkin kimdir”, “ergenlik nedir” gibi tersi yönde benzeri sorular sorulduğunda daha belirgin hale gelir. Verilebilecek yanıtlar şüphesiz hangi disiplinle yaklaşıldığına göre çeşitlilik gösterecektir; burada psikanalizin verdiği yanıtlara ağırlık verilecek ve bunlar ileriki bölümlerde daha ayrıntılı tartışılacaktır. Fakat burada en azından meseleye yaklaşım konusunda bir ipucu verecek küçük bir giriş uygun olur: Öncelikle aralarındaki etimolojik veya kökensel bağ tam olarak nedir bilinmese de, nasıl oluyorsa “yaşlı” sözcüğü “ihtiyar”ın eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır ve üstelik bu çağrışım pek çok yabancı dilde de geçerlidir (Örneğin; İng: aged; Fr: âgé). François Villa (2010) “Oysa zaten herkesin, birkaç saniye ile onlarca yıl arasında değişen bir yaşı yok mudur?” diye sorar. Demek ki herkes belli bir oranda “yaşlı” olmasına rağmen, yine de insanlar belli bir yaşın üstündekileri yaşlı olarak nitelendirme eğilimine sahiptirler; peki ama hangi yaşın üstündekileri? İşte meselenin muğlaklığı burada daha açık biçimde kendini gösterir. Çünkü bu kriterler,

yaşanılan çağa, yere ve konuya ne açıdan bakıldığına göre değişiklik gösterirler. Örneğin bundan 200 yıl önce ortalama yaşam süresinin 35 yıl olduğu dikkate alınacak olursa, o dönemde “yaşlı kimdir” sorusuna bugün verilen yanıtların verilemeyeceği açık olacaktır.

Kavramı belirleme işini kolaylaştırmak için, emeklilik yaşı gibi “sosyal”, veya menopoz ya da andropoz gibi “biyolojik” göstergelere de başvurmayı denemek mümkündür. Fakat bu çaba da kişiyi fazla ileri götürmez, çünkü sosyal yaşamı düzenleyen reşitlik, ceza ehliyeti, emeklilik gibi unsurlar da yaşanılan çağa ve yere göre değişirken; görece daha açık olan erinliğin, menopozun ya da andropozun biyolojik değişimleri dahi kişilerarası farklılıklar gösterir. Her halükarda bu genel referansların hiçbiri, ruhsal yaşamın sayısız zenginlikteki görüngülerine ışık tutamayacaklarından, konuya psikanalitik yaklaşan klinisyenler açısından ancak yüzeysel betimlemeler olarak kalırlar. Şu halde bir tanımlama yaparken –şayet bu illaki gerekiyorsa– bunu en yalın ve en sade ruhsal gerçekliği dayanak alarak yapmak doğru olur. Bu noktada François Villa’nın (2010) yanıtı oldukça uygundur: “Yaşlı denilen kişi, etrafındakilerin büyük çoğunluğundan daha fazla yaşamış kişidir”, der Villa; “dolayısıyla hem kendisinin hem de çevresindekilerin inancı odur ki, hala yaşayacağı yılların sayısı, geride bıraktığı yıllardan azdır”. Konuya bir giriş yapmak açısından şimdilik bu kadarını söylemek yeterli olur.

Ancak insan yaşamını çeşitli periyodlara bölmeye ve sayıca giderek artan sınıflamalar yapmaya yönelik evrensel eğilime yönelik birkaç cümle eklemek yerinde olur. Öncelikle az önce değinildiği gibi, ister sosyal, ister biyolojik kriterlere dayansın, yaşamı periyodlara bölmeye yönelik hiçbir referans kesin ve evrensel değildir; dahası ruhsal görüngülerle aralarında neredeyse hiçbir mutlak, doğrusal bağlantı taşımazlar. Analitik klinikte çalışırken, özne, sosyal kimlik olarak olarak ergen, yetişkin veya yaşlı olsa da, klinisyen, onun ruhsallığındaki çocuksu, ergensi veya ihtiyarsı olanla bir arada çalışır. Dolayısıyla Villa’nın özellikle yaşlılarla çalışan klinisyenlere kati öğüdü, karşısındakinin yaşını hiçbir şekilde açıklayıcı bir faktör olarak ele almamak, hatta “yaşlı” şeklinde bir kategoriye terapötik uygulamalarda doğrudan akıldan çıkarmaktır (Villa, 2010).

Şu halde “yaşlı” sözcüğü, en nihayet bir niteleme, bir isimlendirmedir; ve en masum haliyle bile bir etiketlendirmeden ve indirgemecilikten kaçınmaz. Bu tür sıfatların dikkatsiz kullanımı da en hafifinden kolaycılık olmak üzere, günlük yaşamda hakarete kadar uzanan bir etki bırakabilir. Ancak insan zihni, ruhsal aygıt, ekonomik çalışan bir yapıdır; çeşitli nesne ve kavramları tek bir kategori altında toplamaya yönelik genel bir eğilimi vardır (Freud, 1900); ve dolayısıyla en ihtiyatlı davrandığı anlarda bile bu indirgemecilikten kaçınmaz (Freud, 1895). Projektif bir testin belli bir yaş aralığındaki insanlar için çeşitli normlarını bulmayı amaçlayan bu tez de, elbette analitik terapötik çerçevenin öznelliğinden uzaktadır. Her psikolojik test –istatistik referansları minimum düzeyde kullanan projektif testler dahi– belli normlara ve genel kavramlaştırmalara ihtiyaç duyarlar. Burada da istatistik tekniklerden yeterince faydalanılacak ve “yaşlı” sözcüğü, norm çalışmalarında yalnızca yaşamılmış yıl sayısını dayanak alarak, 65 yaş üstü bireyleri ifade etmek için kullanılacaktır. Böyle yapıldığında, aslında Villa’nın tanımından uzaklaşmış olunmayacaktır: “Çevresindekilerin büyük çoğunluğundan daha fazla yıl yaşamış bireyler”. Türkiye’deki ortalama yaşam süresi dikkate alındığında (DİE, 2003) bunun doğru bir seçim olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışmada yaşlılık, öncelikle psikanalitik ve projektif yaklaşıma ağırlık verilmek kaydıyla çeşitli unsurlarıyla ele alınacak, daha sonra Rorschach testinin bu yaş grubu bireyler için normlarını bulmak üzere nasıl bir uygulama yapıldığı, bu normların neler olduğu, verilerin nasıl analiz edildiği ve bu araştırma sonucunda hangi bulgulara ulaşıldığı konularına değinilecektir. Rorschach normlarıyla kastedilen şey kabaca, kartlardaki lekelerle verilen yanıt türlerinin frekansları, dolayısıyla söz konusu yaş grubu için ne tür temsillerin daha sıklıkla verildiği, bunların kartın neresinde görüldüğü ve bu içeriklerin bağlı oldukları kategorilerin (örn: insan, hayvan, nesne vs.) tüm yanıtlar içindeki yüzdelik değerleri gibi verilerdir (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Bu veriler, Rorschach uygulamaları sonrasında, hastanın verdiği yanıtlardan yola çıkarak onun ruhsal durumunu değerlendirmede kullanılan ve “psikogram” adını verilen sayısal değerler kümesi için bir ölçüt, yani norm görevi göreceklerdir.

Yani amaç, “yaşlılar” diye nitelenen popülasyonun Rorschach testine verdiği yanıtlardan hareketle, bu kitlenin odaklandığı genel zihinsel eğilimleri bulmaktır. Bu normlar, klinikte özel olarak bireyleri değerlendirirken, her bireyin normlara ne denli uyduğunu veya normlardan ne denli uzaklaştığını gösterirler.

1. FİZYOLOJİK DEĞİŞİMLERİ AÇISINDAN YAŞLILIK

Tüm zihinsel temsillerin en arkaik kökenlerini, bedensel süreçler ve bilhassa en erken dönemde bebeğin kendi bedensel süreçleri oluşturur (Freud, 1895). Özne tüm dünyaya yönelik en ilkel temsillerini, öncelikle kendi organlarına ait işlevleri dış dünyaya yansıtarak oluşturur. Bu açıdan ruhsal aygıtın, beden adı verilen aygıttan türediğini ve geliştiğini, ruhsal süreçlerin doğrusal biçimde olmasa da bedensel süreçlere bağlı olduğunu akılda tutmak gerekir. Bedensel ve duyularla edinilen algısal temsiller, hele ki dış görünüme ve bedensel işlevlere yönelik olanlar, ruhsal işleyiş açısından her zaman ayrıcalıklı bir önceliğe sahiptirler (Freud, 1895, 1923; Klein, 1930). Yukarıda sorulan ilk soruyu tekrarlayarak buna ufak bir örnek verilebilir: “Yaşlı kimdir?”. Buna bir cevap düşünmeye çalışıldığında akla ilk gelen şey bir kavram veya soyutlama mıdır? Hayır; ilk akla gelen şey görsel bir temsil, belli bir duygulanım yüküyle birlikte, “sevimli” veya “sevimsiz” –belki de kişinin tanıdığı– bir yaşlının görsel imgesidir: Saçları ağırılmış, omurgası eğilmiş, yüzü ve elleri kırışmış, belki de yavaş yürüyen veya yavaş konuşan biri. Görüldüğü üzere bedensel unsurlar ruhsallık açısından birincil derecede önemlidir. Bu bölümde yapılmak istenen, onlara biraz daha yakından ve bu kez yalnızca dışarıdan değil, tıp biliminin yardımıyla biraz da içeriden bakmaktır. Nasıl ki ergenlik, tüylenme, adet periyodlarının ve cinsel boşalmanın başlaması, hızlı boy uzaması, sesteki değişimler vb. fizyolojik değişimlere değinilmeden düşünülemezse, aynı durum yaşlılık için de geçerlidir (Nalbant, 2008; Hyman, Oden ve Wagner, 2010).

Bu bölümde yaşlılığın getirdiği fizyolojik değişimlere, yalnızca ana hatlarıyla değinilecek ve tıbbi bir formasyona özgü fazlaca detaylı bilgilerden kaçınılacaktır.

Nalbant (2008), genelde 50 yaşından sonra pek çok insanın bedensel işlevlerinde azalmalar ve gerilemeler olduğundan, fakat bunların hepsinin aynı hızda gerçekleşmediğinden bahseder; dahası her bireyin bu değişimleri algılama biçiminin farklı olabildiğine değinir. Ayrıca bu değişimlerin dikkatli değerlendirilmesi gerektiğini, pek çoğunun normal değişimler olduğunu, ancak bu değişimlerin hızını ve şiddetini göz önüne aldıktan sonra bunların hastalıklı olup olmadıkları konusunda karar vermek gerektiğini ifade eder.

1.1. Göz

Nalbant (2008), yaşlanmanın en belirgin biçimde hissedildiği organın göz olduğunu söyler. 40-50 yaşından itibaren 5 cm'den yakın nesnelere fark etmenin güç olduğunu ve en çok etkilenen göz bölümünün "lens" olduğunu ifade eder. Lens sertliğinin artmasına bağlı gözdeki odaklanma gücünün presbiyopiye, yani yakın nesnelere görmeye güçlüğüne sebep olur. Ayrıca ışığın lensten geçişinin giderek zorlaştığını, ışığa hassas hücrelerin duyarlılığının düştüğü ve dolayısıyla 60 yaşındaki bir insanın 20 yaşındaki bir insana göre 3 kat daha fazla ışığa ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.

Göze ne kadar ışığın gireceğini düzenleyen "pupil" kaslarının zayıflamasıyla, yaşlı birey ortamdaki ışık değişimlerine daha geç cevap verir; dolayısıyla gözün ışığa uyum sağlaması güçleşir. Ayrıca lensin yaşla birlikte hafifçe sarılaşması sonucu, mavi-mor spektrumundaki renkler canlılığını kaybedip giderek grileşirken, kırmızı tonlar daha canlı hale gelir. Yine göz yaşı üreten hücrelerdeki azalmaya bağlı olarak "kuru göz" durumları daha sık görülür. Daha ciddi göz hastalıkları arasında sayılan "glokom" ve "katarakt" gibi durumlarda artış olsa da, bu doğrudan yaşla ilgili değildir (Bloemendal, De Jong ve Jaenicke, 2004).

1.2. Kulak

Hem yaşlanmanın doğal sonucu, hem uzun yıllar yüksek sese maruz kalmanın etkisi, hem de yaşla birlikte kulak kirinin birikmesindeki artışın sonucu olarak duyma kalitesi azalır (Kennedy ve Clemis, 1990). Yüksek perdeli sesleri, dolayısıyla örneğin tiz sesli enstrümanları, kadın ve çocuk seslerini ayırt etmek güçleşir. Yüksek sesle konuşmak da, sesin perdesini değiştirmeyeceği için yaşlı bireyin bu sesleri daha iyi duymasını sağlamaz. Dolayısıyla ünlü harfler de ünsüzlere göre daha kolay duyulur ve özellikle c, k, p, s, t gibi ünsüzlerin duyulması zorlaşır (Nalbant, 2008).

1.3. Ağız

Nalbant (2008) ve ağız sağlığındaki bozulmaların yaşlanmanın doğrudan bir sonucu olmadığını ifade eder ve bunun daha ziyade sistemik hastalıklarla, ilaç kullanımıyla, yanlış beslenme ve koruyucu ağız bakımının yetersizliğiyle ilişkili olduğunu belirtir. Tat tomurcuklarının sayıca azalması 50 yaşından sonra tat duyusunda bir düşmeye sebep olur; dil, karmaşık tatları algılayabilmek için koku duyusunun da yardımına ihtiyaç duyar, ancak koku duyusu da azaldığı için yemeklerden alınan “lezzet” hissi de düşer. Özellikle tatlı ve tuzlunun algılanması güçleşir, bu da yaşlıların yemeklerine daha çok acı ve tuz eklemesine sebep olur. Ağız kuruluğu, tükürük bezlerinin lif oranındaki artışa (fibrozis) ve çeşitli hastalıklara bağlı olarak ortaya çıkabilir. Diş etindeki çekilmeler sonucunda, dişler arasındaki aralık artar, buralarda bakteri oranı yükselir, dişler hassaslaşır ve diş kayıpları görülür (Nazhel, 1999).

1.4. Deri

Yaşla birlikte deri daha ince, daha esnek, kuru, sert ve kırışık hale gelir. Bunda uzun yıllar güneşe maruz kalmanın da etkisi vardır. Cilt altı yağ dokusu azalır; bu doku ısı yalıtımını da sağlar ve incelmesi yerlerde kırışıklıklar artarken, soğuğa tolerans azalır. Ter bezleri, cilt altı kan akımı, cilt altı sinir sonlanmaları da azaldığından, deri duyarlılığı da düşer ve bu da yaralanmalara, vücudun kendini yeterince soğutamamasına ve derinin daha yavaş iyileşmesine sebep olur. Pigment üreten hücre sayısı da düştüğü için, derinin ultraviyole ışığa, yani bilhassa güneş ışığına karşı korunması azalır (Gupta ve Gilchrest, 2005; Nalbant, 2008).

1.5. Kemik, Bağ ve Kas Doku

Nalbant (2008), yaşlanmayla birlikte kemik yoğunluğunun azaldığından ve dolayısıyla kemiklerin daha zayıf ve kırılabilir hale geldiğinden bahseder. Menopoz sonrasında kadınlarda bu süreç çok daha hızlıdır. Kemiğin altındaki eklem kıkırdak

dokusu da azalır ve eklem, eskisi kadar rahat hareket edemez, travmalara karşı daha hassas hale gelir.

Aslında 30 yaş civarı başlayan, kas kitlesinde, yani kas liflerindeki azalma yaşlılıkla da devam eder. Bunun önemli bir sebebi büyüme hormonu ve testosteron miktarının azalmasıdır. Fiziksel aktivitenin azalması da kas kitlesindeki düşüşü artırır (Nair, 2005).

1.6. Beyin ve Sinir Sistemi

Yaşlanmayla birlikte beyindeki hücre sayısı yavaş yavaş azalır; fakat bu durumda, beyin daha sağlam bölgeleriyle yan çapraz bağlar yapmak suretiyle işlevi azalan bölgelerin işlevleri telafi edilmeye çalışılır. Nalbant (2008) eski inancın aksine, bugün beyin bazı bölgelerinde yeni sinir hücrelerinin üretilebildiğini ifade etmektedir.

Tepki hızında bir düşüş, kelime haznesi, kısa süreli hafıza ve yeni bilgiler öğrenme yetisi gibi bazı işlevlerde azalma görülebilir. Ayrıca spinal kordda hücre sayısının azalmasıyla duyu kayıpları olabilir, sinir ileti hızı yavaşlar. Sinir sisteminin darbelere karşı duyarlılığı düşer (Knopman, Boeve ve Petersen, 2003).

1.7. Kalp ve Kan Damarları

Nalbant (2008) eskiden kalbin kendisini yenileyemeyen bir organ olduğu düşüncesinin aksine, bugün pek çok açıdan bunun doğru olmadığını ortaya çıktığını ifade eder; ancak yine de kalp hastalıklarının yaşlılar için hala ölüm riskini en çok etkileyen faktör olduğunu belirtir.

Kalp, yaşlıda daha serttir ve daha yavaş dolar. Toplardamar duvarları daha kalın ve daha az elastiktir. Bu durum yaşlının hem egzersiz, hem de istirahat halindeki kalp işlevlerini etkiler; yine de sağlıklı bir yaşlı kalbiyle genç kalbi arasındaki fark çok yüksek değildir, ve bu fark büyük ölçüde hastalık ve egzersiz

hallerinde kendini gösterir. Yaşlı kalbi, genç kalbi gibi çabuk hızlanamaz ve damarlar pompalanan kandaki değişikliklere daha az duyarlıdır; dolayısıyla kan basıncı daha yüksektir. Pek çok olumsuz sonuç egzersizle ortadan kaldırılabılır (Oxenham ve Sharpe, 2003).

1.8. Solunum Kasları ve Akciğerler

65 yaş üstü yaşlılarda solunum sistemi enfeksiyonları, bilhassa pnömoni (zatürree) önemli bir ölüm sebebidir. Yaşlılar solunum sistemi enfeksiyonlarına karşı daha duyarlı olabilirler (Sugiura, Hiraoka ve Ohkawa, 1976). Yaşlanan akciğerlerde hücre artıklarının solunum yollarından dışarı atılması güçleşir, öksürük zayıflar ve akciğerler enfeksiyonlara daha açık hale gelir. Akciğer elastikliği azalır, solunum kaslarının gücü düşer, göğüs duvarı sertleşir; tüm bu değişimler sigara içen kişilerde çok daha hızlı meydana gelir. Diyafram gibi solunum kasları da zayıflar, daha az oksijen kana geçer; yine de sağlıklı bir yaşlıda günlük aktiviteler için solunum fonksiyonları yeterlidir (Miller, Zylstra ve Standridge, 2000; Nalbant, 2008).

1.9. Sindirim Sistemi

Nalbant (2008), sindirim sisteminin yaşlanmadan belli ölçüde etkilenmekle birlikte, bunların yaşının günlük işlevleri üzerinde ciddi bir etkisi olmadığını ifade eder. Yemek borusu kaslarının daha az kasılmasına rağmen lokmaların iletilmesi güçlük teşkil etmez. Mide esnekliği azaldığından mide daha az yiyecek tutabilir ve daha yavaş boşalır. Yine de pek çok insan bu değişikliklerin farkına dahi varmaz. Laktaz üretiminin yaşla birlikte azalmasıyla süte karşı intolerans gelişebilir. Kalın bağırsaklar besinleri daha yavaş iletir, ki bu bazen kabızlık olarak duyumsanabilir. Karaciğer hücre azalmasına bağlı olarak küçülür, kan akımının ve bazı enzimlerin etkinliği düşer. Bazı ilaçlar daha uzun süre etki gösterebilir (Atillasoy ve Holt, 1993).

1.10. Böbrekler ve Ürogenital Sistem

Böbrekler de hücre azalmasına bağlı olarak küçülür, giderek daha az kan filtre ederler; dolayısıyla kanda daha fazla kalıntı kalmaya başlar ve daha çok su atılımı dehidrasyona sebep olur. Her şeye rağmen böbrekler vücudun ihtiyaçlarını karşılayacak kadar iyi çalışmaya devam ederler (Lamberts, Van den Beld ve Van der Lely, 1998).

Mesane kapasitesi azalır, mesane kasları zayıflar ve bazen kendiliğinden kasılarak idrar tutamamaya sebep olurlar. Kadınlarda menopozla birlikte bu durum daha sık görülür. Erkeklerde ise prostat büyüme eğilimi gösterir ve idrar geçişini engelleyecek denli büyüyebilir (DuBeau ve ark., 1998).

Kadınlarda genital sistem değişiklikleri östrojen düzeylerindeki azalmaya bağlı olarak menopozla birlikte belirginleşir. Bu dönemde gebe kalmamaz, rahim ve yumurtalıklarda atrofi oluşur, vajina dokusu daha ince, kuru ve elastiktir. Göğüsler daha sert, lifli ve sarkıktır. Yine de bunun cinsel aktiviteyi etkilemesi gerekmez.

Erkeklerde genital sistem değişiklikleri daha yavaştır (Nalbant, 2008). Fertilite çok ileri dönemlere kadar sürebilir. Testosteron düzeyinde azalma olsa da sperm sayısında az bir düşüş olur. Yine de iktidarsızlık yaşlanmayla birlikte artar, ereksiyonun kalitesi ve süresi azalır.

1.11. Bağışıklık Sistemi

Hasler ve Zouali (2005) ve Nalbant (2008), bağışıklık sistemi fonksiyonlarında da bir düşüş olduğunu ve bunun enfeksiyonlara karşı hassasiyetin artmasına ve bunların daha ciddi seyretmesine yol açtığını söylerler. Bağışıklık sistemi, giderek kendinden olanla olmayanı daha az ayırt eder ve otoimmün hastalıklar daha sık görülür. İmmün hücreler, kanser hücrelerini, bakterileri ve diğer yabancı cisimleri daha yavaş temizlerler; bu da kanser sıklığını arttıran etkenlerdendir. Bununla birlikte alerjik semptomların ciddiyeti azalır.

2. TOPLUMSAL AÇIDAN YAŞLILIK

Çifte-değerlik, yani ambivalans, ruhsal işleyişi yöneten ilkelerin ortaya koyduğu en temel ve yalın gerçeklerden birisidir. Freud psikanalitik kuramda çifte-değerlik kavramının, öncelikli olarak sevgi ve nefret duygularının aynı nesneye yönelik bir arada bulunması olarak kullanıldığını, fakat kavramın kapsamının genişletilerek, aslında bilinçdışı her türlü karşıt unsur için ve özünde bunların aynı kökenden geldiğini ifade etmek için de kullanılabileceğini söyler; ve eski dillerde, özellikle Mısır dilinde zıt kavramlar için tek bir sözcük bulunmasını (Örn: aydınlık-karanlık, güçlü-zayıf, yaşlı-genç) buna bir örnek olarak gösterir (Freud, 1910). Çifte-değerlik, ister bireysel ister toplumsal düzeyde olsun, tüm nesne ilişkilerini etkiler, her an ve her durumda mevcuttur. Ancak herhangi bir şeyin, aynı anda hem kendisini hem de bir ölçüde karşıtını ifade ettiğine inanmak, bunu kabul edebilmek, bilinçli düşüncemiz için çok güçtür; hele ki toplumsal yaşamda böylesi bir gerçek doğrudan “tutarsızlık” olarak algılanır ve pek tahammül görmez. Karşıtlardan biri mutlaka diğeri tarafından bilinçdışında tutulmak zorundadır ve ancak uzlaşma oluşumlarıyla (sürçmeler, kazalar, unutmalar, semptomlar vs.) kendilerini gösterebilirler (Freud, 1901): Derse geç kaldığında, zihninin aslında derse hiç gelmek istemeyen yönüyle, gelmek zorunda olduğu baskısını dayatan yönü arasındaki çatışma sonucu, derse ancak “geç kalarak” gelme uzlaşmasını oluşturduğu gerçeğini hocasına söyleme cesareti göstermiş, ve bunun karşılığında hocasından anlayış ve sempati görmüş bir öğrenci var mıdır? Şüphesiz düşük bir ihtimal.

Ortalama yaşam süresinin tıbbi ve hijyenik gelişmelerin (bilhassa bebek ölümlerindeki muazzam azalmanın) sonucu olarak geçtiğimiz 200 yılda, 35 yaştan bugün 70 yaşa ulaştığı bir gerçektir. Dünya nüfusundaki 60 yaş üstü nüfus hızla artmaktadır (Sinha, 1991). Gelecek şüphesiz bilinmezdir; ancak tahminler yürütmek her zaman mümkündür. Örneğin şu bilinmektedir ki, eğer dünya nüfusunda ani dramatik devinimler olmaz ve ciddi politika değişikliklerine gidilmezse, birkaç on yıl içerisinde özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da emekli nüfus, çalışan nüfusun neredeyse iki katına çıkacaktır (Faurie ve ark., 2008). Bu da şüphesiz yakın gelecekte, iş ve aile yaşamı, emeklilik, yaşlılara verilen sosyal ve tıbbi yardımlar,

kurum bakımı vs. konularda, kısaca en genel anlamda “yaşlılığa” ve “yaşla ilişkilerimize” dair zihinsel temsillerimizde önemli değişimlerin olabileceğinin habercisidir.

Ancak bu durum, nedense ya aşırı dramatize edilmekte (Sinha, 1991) ; ya da tersine polyannacı bir iyimserlik ve iyi niyet elçiliğiyle, yalnızca yaşlıları rahat ettirmek için yapılması gereken fedakarlıkları sıralayan, gerçeklerden uzak yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bir üçüncü yaklaşım tarzı ise aşırı soyutlamacı ve yabancılaştırıcı bir entellektüellikle, adeta bir fizikçi nesneliliği ve soğukluğuyla konuyu ele alan yazarların görüşleridir (örn. Koster ve ark., 2006; Muramatsu ve ark., 2010). Bunlar da, ya istatistik verilerin ötesine bakamazlar; veya yaşlılığı adeta “soyut bir kavram”dan ibaret bir şey olarak ele alıp, geleceğe yönelik fantastik ve fütüristik öneriler ortaya atarak, adeta yaşlılığa yönelik bakış açısının bir zihin devrimi yaparak değiştirilmesi gerektiğini söylerler (örn. Jones ve Higgs, 2010).

Klinik, özellikle de psikanalitik anlamda yaşlanma sürecinin ele alınması ruhsal yaşama dair engin bilgiler kazandırmıştır ve kazandırmaya devam edecektir. Ancak psikanaliz, yalnızca anlamayı kolaylaştırmak açısından bir takım sınıflamalar yapar; yoksa özü itibariyle, yaşamı, keskin biçimde belirlenmiş bölümlere ayırma eğilimi yoktur. Çocukluk, ergenlik, yaşlılık vs., tüm bunlar yaşamın dönüşümleri içerisinde birbirleriyle bağlantılı ve süreklilik içindeki konulardır (Péruchon, 2005; Villa, 2010). Dolayısıyla psikanalitik açıdan yaşlılığa –veya yaşamın herhangi bir dönemine– dair kazanılmış bir bilgi, aslında tüm ruhsal süreçlere dair kazanılmış bir bilgidir. Herkes için ve her dönemde geçerlidir. Oysa psikanaliz dışı toplumsal veya klinik kuramlarda, her sınıflama kolayca bir “yalıtmaya”; her iyi niyet ve duyarlılık göstergesi gibi gözükken şey bir “ötekileştirmeye”; her tahmin kolayca abartılı bir “spekülasyon”a dönüşebilir (Villa, 2010). Bu yüzden burada, yaşlıların günümüzde ve gelecekteki olası toplumsal konumları üzerine önermede bulunurken, mümkün olduğunca temkinli olunmaya çalışılacaktır.

Sinha (1991), konuyla ilgili makalesinde, çifte-değerlik açısından da iyi bir örnek teşkil edecek, kolayca dillendirilemeyen bir gerçeğe değinir. O da aslında yaşlı nüfusa ilişkin toplumsal sorunlara, açlık, fakirlik, işsizlik, bulaşıcı hastalıklar, çocuk

ölümleri ve çocuk sömürüsü gibi acil sorunlar karşısında, dünyanın neredeyse hiçbir yerinde öncelik verilmemesidir. Aslında bu tutumun tarihin herhangi bir döneminde daha farklı olduğunu düşünmek güçtür. Hele ki, zihinsel kökenlerimize bakıldığında, güçten düşen arkaik babayı ilk fırsatta devirmenin ve onun yerine geçmenin gençlerin en büyük arzusu olduğu görülür (Freud, 1913). Çocuklukta kişi için en değerli varlıkları anne-babasıdır; her ne kadar onlara yönelik libidinal olanlar yanında yıkıcı itkiler de taşısa, onları kaybetme riski çocuklukta en büyük tehditlerden birini oluşturur (Freud, 1926; Klein, 1932, 1937). Fakat kişi büyüyüp de kendisi çocuk sahibi olduğunda bu öncelik yer değiştirir; çocukları anne babasından artık daha öncelikli, -ve itiraf edelim ki- daha kıymetlidirler (Freud, 1914). Bu durum, en ilkel düzeyde, türün devamlılığını sağlayacak olan yeni neslin korunması olarak açıklanabilir. Ama durum bundan ibaret değildir. Ebeveynler, nihayet yetişkin bir insan için geçmişi, kaybedilmiş, yasaklanmış ve kendisinden alınmış olanı, yani kastrasyonu simgelerler. Oysa kişinin doğan çocukları, bu kaybettiklerinin telafisini, bir anlamda bunların geri kazanımını, ikamesini, kendi kayıp ideallerini gerçekleştirme olasılığını ve narsisik yaralarının birazcık olsun onarılmasını simgelerler (Freud, 1914; Klein, 1937). Yasakların değil olanakların temsilcisidirler.

Buraya kadar daha ziyade toplumun ve gençlerin yaşlılara yönelik tutumlarından bahsedildi. Bununla sınırlı kalırsa tek taraflı bir yaklaşım sergilenmiş olur; ve sanki yaşlıların, sürekli kendileri için bir şeyler yapılmasını bekleyen, pasif ve savunmasız bireyler oldukları izlenimi doğar. Oysa gerçek bu değildir. Çocukların ebeveynlerine çifte-değerli duygular beslediği gibi; ebeveynler de çocuklarına, yaşlılar da arkalarından gelen nesillere karşı çifte-değerli eğilimler beslerler.

Fakat tersi yönde de apaçık kanıtlar olmasına rağmen, günlük yaşam kuşaklararası ilişkilere dair sayısız klişelerle doludur: Örneğin, hepimiz yaşlıların mümkünse gençlerden önce ölmesini dilediğimizi her fırsatta vurgular, “Allah sıralı ölüm versin, evlat acısı vermesin” deriz; ama öte yandan, Truva filmindeki (Petersen, 2004) Odysseus’un, “Savaş gençlerin ölmesi, yaşlılarınsa aralarında konuşup anlaşmasıdır” lafını her fırsatta doğrularcasına, binlerce genci savaşa ölmeye göndermekten çekinmeyiz. Dahası, zihinsel yapılanmamızın arkaik kökenlerine dair

psikanalitik bulguları doğrulayan efsaneler de, kuşaklar arasında hiç de barışçıl ilişkiler ortaya koymaz. Yunan efsanelerinde, Tanrıların babası olan Titan Kronus, kendi babası Uranus'u kastre etmiş ve iktidarını korumak için, biri hariç tüm çocuklarını yiyerek öldürmeyi başarmış; fakat Zeus ona baş kaldırıp onu devirmiştir. Bugün de kastrasyonun simgesi ve hafifletilmiş bir kalıntısı olan "sünnet", pek çok kültürde mevcuttur (Freud, 1913). Çocuk katli (infanticide) ve yeni-doğan katli (neonaticide) de, tanrılara kurban vermek veya farklı türde bir kültürel unsur olarak dünyanın dört bir yanında çağlar boyunca çok çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Burada birkaç örnek yeterli olacaktır: Militer bir devlet olan antik Sparta'da doğan her çocuk, önce devletin 60 yaş üstü büyüklerinden oluşan senatosu [Gerousia] karşısına çıkarılır ve çocuğun yaşayıp yaşamayacağına bu yaşlılar meclisi karar verirdi; ve herhangi bir fiziksel kusuru olan çocuklar Taygetos dağındaki bir uçurumdan aşağı atılırdı (Cartledge, 2001). Yine, Kartaca'lılarda Tanrı Ba'al Hammon'a kurban edilmek üzere bebekler yanan bir çukura atılırken (Shelby, 1991), Arap kabilelerinde özellikle kız çocuklarının diri diri gömüldükleri bilinmektedir (Smith, 1903). Aslında, tek tanrılı dinlerin hepsi, ve çok-tanrılı dinlerin de pek çoğu çocuk katline karşı yasaklamalar veya sınırlamalar getirmişlerse de, yasakları delmek için türlü istisnalar üretmek insanoğlunun bilindik bir özelliğidir (Freud, 1913, 1939).

Ancak yıkıcılığın karşı taraftan, yani evlatlar tarafından da aynı şiddette sergilendiğine hiç kuşku yoktur; ve yaşlı katli (senicide) de, bilhassa eski çağlarda tüm dünyada pek çok örneği olan bir olgudur. Hindistan'da "Thalaikoothal" adı verilen bir geleneğe göre yaşlı kişinin, aile bireylerinin kararıyla, sabahın erken saatlerinde ağır bir yağ banyosu yaptırdıktan sonra bardaklarca hindistan cevizi suyu içirtilerek, böbrek yetmezliği, yüksek ateş ve nöbetler dolayısıyla ölmesine sebep olunur; ve bu gelenek, yasalarca yasaklanmış olmasına rağmen bugün hala uygulanmaktadır (Chennai, 2010). Yine, Eskimolar'da çok yaygın olmadığı ve daha ziyade kıtlık dönemlerinde uygulandığı söylenmekle birlikte, yaşlıları buzun üzerinde ölüme terk etmek bir olguydu (Kjellström, 1974). Uzak geçmişten kalma bir halk söylencesinden ibaret olduğu iddia edilmekle birlikte, Japonya'da "Yaşlı kadını terk etmek" anlamına gelen "Ubasute" adlı bir gelenekten bahsedilmektedir; buna göre yaşlı kadın bir dağ eteğine veya başka uzak, ıssız bir yere bırakılmak suretiyle

ölüme terk edilirdi (Wikipedia, 2012). Yine yalnızca bir efsane olduğu söylenen “Lapot” ise, eski Sırbistan’da aile için maddi bir yük teşkil ettiği gerekçesiyle yaşlının bir balta veya sopayla öldürülmesi geleneğiydi; ve tüm köy bu katli izlemeye davet ediliyordu (Anzulovic, 1999). Burada son üç örnekten hareketle bir konuya açıklık getirmek yerinde olur: Öncelikle tarihi belgeler, bazı uygulamalar konusunda henüz bir takım efsanelerden veya söylencelerden ötesine ulaşamamış olabilirler. Fakat psikanalistler için bunlar yeter kanıttırlar. Çünkü efsaneler ve söylenceler, maddi gerçekliği değilse bile zihinsel bir gerçekliği ifade ederler (Freud, 1913); ve eğer bugün, artık yalnızca zihinsel ve –çoğunlukla bilinçdışı– pek çok gerçekliğin bir zamanlar maddi bir gerçeklik olduğu biliniyorsa; yukarıda değinilen efsane ve söylencelerin de –bugün çeşitli savunma düzenekleriyle çarpıtılmış dahi olsalar– bir zamanlar maddi bir gerçekliğe sahip olduklarından kuvvetle şüphe edilebilir. Örneğin bir ceza olarak kastrasyonun veya başka bir uzvu (örn. hırsızlık yapan birinin elini) keserek cezalandırmanın, -bazı Arap ülkelerinde hala uygulansa da- bugün neredeyse yok olmaya yüz tuttuğu bilinmektedir; ancak geçmişte bedene yönelik bu tür cezaların, pek çok kültürde kısas hukununun bir gereği olarak -yani istisna değil, kaide olarak- uygulandığı bilinen bir gerçektir.

Bir diğer husus da, tarihi kaynaklarda çoğunlukla, söz konusu geleneklerin aslında genelde ekonomik sebeplerle uygulandığına dair yapılan vurgudur. İnsan ruhsallığı, davranışları için çeşitli bilinçli rasyonel güdüler oluşturmakta çok başarılıdır. Oysa, ana-babaya yönelik kökense saldırganlığın, toplumsal fakirliğin ve geçim sıkıntısının çok ötesine uzandığı ve varoluşumuzun temel bir ögesi olduğu bilinmektedir (Freud, 1913). Şayet ekonomik sıkıntılar (kıtlık, kuraklık vs.) ortaya çıktığında, diğerlerinin hayatta kalması uğruna feda edilen kişi hep aynı kişilerse (çocuklar ve yaşlılar), burada zaten hazırda bekleyen bilinçdışı bir eğilimin varolduğuna ve elverişli koşullar ortaya çıktığında kendisini dışa vurduğuna inanmak haklı bir yaklaşım olur. Şayet ekonomik nedenler tek belirleyiciler olsaydı, herhalde bunlara bilhassa vurgu yapan Lapot geleneğinde, söz konusu öldürme bir balta veya sopayla, dahası tüm köye izlettirilerek değil, daha az vahşi bir yolla yapılırdı.

Üçüncü husus ise, söz konusu geleneklerin çok sık uygulanmadığına ve bunların nadir durumlar olduğuna yapılan vurgudur. Öncelikle, bilhassa böylesine

eski çağlara uzanan olgularda, varlığı saptanmış ve rapor edilmiş örneklerin, şüphesiz gerçek rakamlardan çok daha az olması normaldir. Ayrıca o çağlarda nadir olduğu iddia edilen uygulamalar, bugün daha da nadirdirler. Yani geçmişte bugün olduğundan biraz daha sık oldukları açıktır. Muhtemelen bilinen tarihimizin gerisine uzanıldığında daha da sıklıkla; ve nihayet Freud'un (1913) yaklaşımı dayanak alındığında, insanlığın arkaik tarih-öncesinde bu yıkıcı davranışların çok daha sık ve belki de norm olduğundan şüphelenmek için haklı nedenlere sahip olunur.

Bu bölümü bitirmeden önce, uzun süredir ertelenen yaşlanmaya ve yaşlılığa dair güncel ve yakın geleceğimize ilişkin toplumsal sorunlara değinmek uygun olur. Öncelikle iş yaşamı ve emekliliğe dair birkaç konuya temas etmek gerekir. Dilin, zihinsel temsillerimiz için gelişmiş bir simgeleştirme yöntemi olduğunu ve dolayısıyla sözcük kökenlerinin, zihinsel temsillerimizin de kökenlerine ışık tutmada önemli bir yeri olduğu bilinmektedir; bu yüzden psikanalitik geleneğe uyarak (bkz. Freud, 1910, 1913, 1919; Villa, 2010) etimolojiden yola çıkmak doğru olur. “Çalışmak” sözcüğü kökeni itibarıyla (1) vuruşmak, çarpışmak, tokuşmak, kavga etmek, güreşmek ve aynı zamanda (2) bir şeyin çatlakları veya ek yerleri açılmak anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2011). “Emek” sözcüğü ise zahmet, eziyet ve acı anlamına gelen “emgek” kökünden türemiştir; ve “emgelemek” yani “emeklemek”, (1) acı ve eziyet çekmek, ayrıca (2) “dört ayak üstünde sürünmek” anlamına gelmektedir (Nişanyan, 2012). Benzer şekilde, kökenini Latince’de üç kazıklı bir işkence aletini ifade eden “tripalium”dan alan ve Fransızca’da “iş/uğraş/çalışma” anlamına gelen “travail” sözcüğü, eski Fransızca’da [13.yy] “ıstırap/eziyet/acı” anlamına gelirken; “çalışmak” anlamına gelen “travailler” fiili, kökensel olarak “eziyet çekmek, acı verici bir eyleme katlanmak” anlamına gelmektedir, ve Halk Latincesi’nde [Vulgar Latin] “işkence etmek” anlamına gelen “tripaliare” sözcüğünden köken almaktadır (CNRTL, 2012; Harper, 2012). Burada dikkat çekici birkaç nokta saptanabilir. Öncelikle psikanalizin temel öğretilerinden biri olan, ilkel kas erotizminin, yani temel eylemselliğin sado-mazoşistik kökenleri (Freud, 1915, 1924; Klein, 1928), görüldüğü üzere dilde de karşılığını bulmaktadır. Öyle ki bebeğin hareket etmeye çalışırken çektiği güçlük –ve tabii ki aldığı haz, ama aynı zamanda çektiği acı–, yetişkin kişinin yaşamını sürdürmek için çektiği cefayı ve

yaptığı eylemleri simgelemek için aynı sözcükle ifade edilmiştir. Dahası “emekli” olmuş, yani “yeterince acı/eziyet çekmiş” yaşlı bireyin, artık daha fazla çalışmadığından dolayı içinde bulunduğu durumun “dört ayak üstünde sürünen” bir bebeğe benzetildiği düşünülebilir. Sanki kişi, yaşamının başındaki muhtaç ve çalışmaya elverişsiz konumuna geri dönmüştür. Dahası dilimizde, “yoksunluk ve perişanlık içinde olmak” anlamında da kullanılan “sürünmek” tabiri de, yine aradaki bağlantıyı doğrular görünmektedir.

Şüphesiz her emeklinin güç koşullar altında yaşadığı doğru olmasa da, emekli biri şüphesiz çalıştığı dönemlere göre daha az para kazanacaktır. Güncel bir örnekle devam edilebilir: Avrupa’nın, ciddi bir işsizlik tehdidi altında olduğu bu günlerde (Eylül 2012), televizyon haberlerinde İspanya ve Yunanistan’da işsizlik oranının %25’i bulunduğu açıklandı; bu olayın birkaç ay öncesinde de Yunanistan’da emeklilerin maaşlarında yapılan muazzam kesintiler sonrası, borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmiş bir yaşlının intihar haberi gündeme gelmiş ve binlerce emeklinin yaptığı toplu eylemler televizyonlarda yayınlanmıştı. “400 euro” diye haykırıyordu bir kadın, “bu kadarcık parayla nasıl geçinebilirim ki!”. Faurie ve arkadaşlarının (2008) “yaşlılık ve çalışma” konusunu psikososyal bir yaklaşımla ele aldıkları oldukça kapsamlı çalışması, günümüz ve yakın geleceğimiz konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Öncelikle bu makaleden, Avrupa Birliği ülkelerindeki 55-64 yaş arası nüfusun %42’sinin çalışma etkinliğini sürdürdüğünü ve bu rakamın yakın gelecekte ekonomik açıdan yeterli olmayacağı ve kaynaklar açısından sorun yaratacağı öğrenilmektedir. Avrupa ülkelerinin bu sorunu çözmek için ilk izleyecekleri politikanın emeklilik yaşını yükseltmek olduğu belirtilmekte ve aralarında Fransa’nın da dahil olduğu pek çok ülkenin şimdiden adımlar attığı ifade edilmektedir.

Düşünülen bir diğer politika değişikliği de, emeklilik kavramının geçmişe kıyasla artık gözden geçirilmesi gerektiğidir. Daha önceleri yoğun bir iş temposunun ardından tüm çalışma etkinliğinin aniden kesilmesi ve kişinin yaşam biçimini radikal biçimde değiştirmesi anlamına gelen “emekli olma” halinin, hem insanları mutlu etmediği, hem de toplumsal kaynakların etkin kullanımı açısından faydalı olmadığı görülmüştür (Faurie ve ark., 2008). Bunun yerine, çalışma etkinliğinin kademeli

olarak azaltılması, belki tam zamanlı bir iş temposundan önce yarı-zamanlı çalışmaya indirilmesi ve ancak daha ileri bir dönemde tamamen kesilmesi düşünülmektedir.

Ayrıca geçmişe kıyasla iş bulma, çalışma ve emekli olma döngüsü, bugün doğası itibarıyla da değişmektedir. Önceleri tek ve değişmez bir iş tanımında uzmanlaşmak ve uzun yıllar –belki de emekli oluncaya kadar– aynı iş yerinde çalışmak ve tek bir iş yapmak, bir normdu. Oysa Faurie ve arkadaşları (2008), günümüzde bu kalıpların da değişmekte olduğunu ve artık bireysel yaratıcılığın daha ön planda olduğu, daha esnek ve farklı becerileri bütünleştirmeyi gereken bir iş örgütlenmesinin oluştuğunu söylemektedirler. Ayrıca, geçmişte çoğunlukla saf fizik gücüne dayalı, tek tip ve tekrarlayıcı bir iş yapısı ağırlıktayken, bugün zihinsel işlerin çok daha baskın hale geldiği aşikardır. Bu yeni durum, yaşlı, tecrübeli çalışanlar için hem olumlu, hem de olumsuz bir takım sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, eski çalışma sisteminden yeni duruma geçiş yapamadığı, ayak uyduramadığı gerekçesiyle -veya önyargısıyla- pek çok tecrübeli çalışanın işini kaybettiği bir gerçektir. Bu açıdan çok acımasız bir çağda yaşadığımız bir gerçektir. Ayrıca görüntü estetiği açısından da geçmişe kıyasla inanılmaz ölçüde saplantılı ve ruhsal açıdan “zarfa” muazzam yatırım yapılan narsisik bir dönemden geçildiği de söylenebilir. Bu da özellikle bazı iş sektörlerinde, vasat bir performans göstermesine karşın genç ve güzel bir çalışanın, işini çok iyi yapan yaşlı bir çalışana tercih edilebilmesine yol açmaktadır.

Fakat Faurie ve ark. (2008), işin bir de olumlu tarafından bahseder: Özetle, zihin emeğinin baskın hale gelmesi, aktif iş yaşamında kalınan sürenin uzaması ve genç nüfus oranının giderek azalmasıyla; artık emeklilik yaşı gelen bireylerin “gençlerin önünü açmak” klişesiyle erkenden emekli edilmesi dönemi tarihe karışmaktadır. Ayrıca fizik gücünün ve tek tip davranışların egemen olduğu iş yapısının giderek ortadan kalkması, kişinin eskiye oranla yaptığı işlere daha az yabancılaşmasını sağlamaktadır; dolayısıyla emeklilik, eskiden olduğu gibi dört gözle beklenen bir olay olmaktan giderek uzaklaşmaktadır. Aksine insanların, aniden iş yaşamından koparılmaktan mutlu olmadıkları ve işlerinden doyum aldıkları sürece çalışmaya devam etmeyi tercih ettikleri bugün bilinmektedir.

Bu bölüm sonlandırılmadan önce, biraz da, yaşlanan dünyanın aile yaşamında ne gibi sonuçlar doğurabileceğine değinilebilir. Sinha (1991), modernleşmeyle birlikte, dünya genelinde giderek “geniş aile” yapısından “çekirdek aile” yapısına doğru bir geçiş olduğundan bahseder. Şüphesiz bu durum gelişmiş batı toplumlarında çoktan norm olmuş bir yaşam tarzıdır. Ancak dünya nüfusunun büyük çoğunluğu hala geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır; ve söz konusu dönüşüme rağmen geleneksel aile yapısı hala hakimiyetini sürdürmektedir. Geleneksel geniş aile, yapısı itibarıyla –bilhassa yoksulluk zamanlarında– üyelerinin fiziksel varoluşu için bir dayanak olmakla birlikte, ruhsal ayrışmayı ve bireyleşmeyi güçleştiren bir sistemdir (Sinha, 1991). Bu aile yapısında yaşlı birey, çoğunlukla evin reisi, hem korkulan hem de saygı duyulan otoritesidir. Bakıma ihtiyaç duyacak derecede yaşlandığında, ailenin kalabalık olması, bu görevi paylaşacak daha fazla insan olması sebebiyle bir avantajdır; dolayısıyla bu, hem fiziksel hem de ruhsal açıdan daha az yük teşkil edecektir. Ancak birkaç neslin bir arada yaşadığı bu kalabalık evlerde, bireylerin ihtiyaç duydukları mahremiyete yeterince sahip olamadıkları da bir gerçektir (Meil, 2011).

Bilhassa modern ve şehirli yaşam, “çekirdek aile” yapısına doğru daha hızlı bir evrim göstermektedir. Bu yaşam tarzında, yaşlıların uzun yıllar yalnız veya çift olarak yaşamaları ve bakıma ihtiyaç duymaya başladıklarında, varsa kendilerine bakabilecek çocuklarının yanına yerleşmeleri, maddi imkanları varsa profesyonel –veya profesyonel olmayan– bir bakıcı tutmaları veya yaşlılara bakım veren bir kuruma yerleşmeleri sık görülen durumlardır. Bu tür durumlara da yine toptancı yaklaşmamak, çeşitli bakış açılarından konuyu ele almak daha sağlıklı olacaktır. Bireyselleşmenin teşvik edildiği batı toplumlarında, kişinin sağlığı ve sosyal konumu da büyük ölçüde “kişisel” bir mesele olarak kendini ortaya koyar (Sinha, 1991). Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerde yaşlılara verilen sağlık ve bakım hizmetleri, ailevi bir mesele olmaktan daha erken çıkmış, sonuç olarak buna yönelik kurumsal hizmetler daha hızlı gelişmiştir.

Ancak önemli bir soru, ister istemez yanıtlanmayı beklemektedir: Vakti geldiğinde kurum yaşamına geçiş yapmak mı iyidir? Yoksa, ne olursa olsun evde kalmaya devam etmek mi? Bilhassa Fransız literatürü (Péruchon, 2002; Verdon,

2004), kurum yaşamının yaşlının ruhsallığı üzerinde oldukça sarsıcı, olumsuz bir etki yaptığını vurgulamaktadır. Hatta kurum etkisinin vehametini vurgulayan bu durumu, ruhsallığın “kurumlaşması” diye ifade ettikleri bir kavramla açıklamaktadırlar. Şüphesiz, ne kadar kaliteli bir kurum olursa olsun, insanın uzun yıllardır yaşadığı evinden, alıştığı düzenden, eşyalarından, komşularından, kısaca ev yaşamına dair tüm ruhsal yatırımından kopması; ve hiç alışık olmadığı, kendine ait kuralları ve sınırlılıkları olan bir kurumda yaşamak zorunda kalması acı vericidir. Yine de bunun her zaman çökertici bir etki yaratmak zorunda olup olmadığı yanıtlanmayı bekleyen bir sorudur. Jean Marc Talpin (2011a), ülkemizde verdiği bir konferansta, kendisine neden Fransız literatüründe kurumlara yönelik böylesine katı bir tutum olduğu sorulduğunda, bunun aslında oldukça projektif bir tepki olduğunu ve sürekli kurumların ne kadar kötü yerler olduğundan şikayet eden yaşlı yakınlarının, aslında kendilerinin ebeveynlerine sağlamakta yetersiz kaldıkları şeyleri kurumlara yansıttıklarını söylemiştir. Her halükarda bu konu, daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

3. YAŞLANMA SÜRECİNE PSİKANALİTİK YAKLAŞIMLAR

Freud (1896), ilk başta nevrozların etiolojisini açıklamada kullandığı, fakat bugün artık normal ve patolojik her tür ruhsal durum için faydalanılan bir “etiyojik diziler” ilişkisinden bahseder. Buna göre bir ruhsal görüngünün gelişimi ve ortaya çıkışı üç kaynaktan etkilenir: (1) Kalıtıma ve yapısal ilişkin faktörler, hem ana-babamızdan, hem de daha önceki atalarımızdan devraldığımız yatkınlıkları, potansiyelleri, ve kendi biyolojik ve organik yazgımızı ifade ederler. Belli ruhsal hastalıklara sahip kimselerin evlenmesini ve çocuk sahibi olmasını engellemek gibi dolaylı müdahaleler, veya belki gelecekte mümkün olabilecek doğrudan genlere yönelik müdahaleler hariç; bunlar üzerinde herhangi bir etkide bulunmak çok güçtür. (2) Eşlik eden veya eş-zamanlı faktörler ise, günlük yaşama dair her türlü faktörü içerirler. Aşırı fiziksel veya entellektüel çalışma ve yorgunluk, uykusuzluk, açlık, işsizlik, fakirlik, yalnızlık, fiziksel hastalık, cinsel yoksunluk, stres vs. bunlar arasındadır. Bunlara elbette, sosyal, ailesel veya ekonomik yollarla müdahalede

bulunulabilir; şartlar iyileştirilebilir veya kötüleştirilebilir. Şimdi bu ilk iki faktör, normal veya patolojik her türlü ruhsal görüngünün ortaya çıkma olasılığını ve dahası şiddetini artırma veya azaltma etkisine sahiptirler. Ancak tek başlarına hiçbir ruhsal görüngünün ortaya çıkmasına sebep olamazlar, yani görüngünün içeriğini belirleyemezler. Freud'un (1896) ifadesiyle, "onlar bir elektrik devresindeki yükselticiye benzerler". Yani akımın şiddetini arttırabilirler ama yönünü belirleyemezler. Görüngünün ortaya çıkışı için olmazsa olmaz ve onun içeriğini belirleyen faktörler ise Freud'un tabiriyle (3) spesifik/özgün faktörlerdir; ve onlar, erken dönemlerden yetişkinliğe uzanan bilinçdışı ruhsal çatışmaları, psikoseksüel gelişimi, ruhsal aygıtın farklı makamları ve nesnelere arasındaki ilişkileri, öznel savunma düzeneklerinin işleyişini, kısaca öznenin tüm ruhsal dinamiğini ifade ederler. Bu özgün faktörler psikanaliz için bir odak noktası teşkil eder; ve Freud, en başından itibaren ilk iki faktörün etki gücünü ve önemini teslim etmişse de, ömrünü ve eserini söz konusu özgün faktörleri bulmaya adanmıştır.

Bu bölüme Freud'un etiyolojik serileriyle başlanmasının sebebi, er ya da geç şu soruyla karşı karşıya gelmek zorunda olunmasıdır: Yaşın, yani yaşanan yılların sayısının ruhsal görüngülerin ortaya çıkmasındaki rolü, etiyolojik değeri nedir? François Villa'nın (2010) bu konudaki yanıtı çok açık ve aydınlatıcıdır: Yaş, hiçbir ruhsal görüngü için açıklayıcı bir faktör olamaz; olsa olsa o, bu görüngülere eşlik eden ve en fazla kolaylaştırıcı bir işlev görebilir. Daha da netleştirmek gerekirse, yaş, özgün yani belirleyici faktörler arasında değil, ancak eşlik eden faktörler arasında sayılabilir. Çünkü ruhsal yaşamın asıl belirleyicileri, yukarıda değinildiği gibi iç-ruhsal ve nesnelerearası dürtüsel dinamiklerde yatmaktadır; ruhsal aygıtı işler halde tutan bu süreçler, günlük yaşam olaylarının aksine doğrusal zamansallık içermezler. Yani yaşamın her döneminde, her yerde, her koşulda ve herkes için geçerlidirler. Zaman kavramı, ruhsal aygıtın "benlik" adı verilen bölümünün –tamamının değil– yalnızca bilinç-önbilinç sisteminin bir algısıdır. Villa (2010) zaman algısını, savunmaların kesikli/aralıklı yapısına bağlar; yani onların devamlı başarılı ya da devamlı başarısız olmaması, fakat bilinçdışı malzemenin aralıklarla serbest kalmayı başarması, "zaman" adını verdiğimiz kesik kesik kendini gösteren bu tuhaf hissi ortaya çıkarmaktadır (Tuhaftır, çünkü bazen hızla akıp gittiği hissini uyandırırken,

bazen geçmek bilmez). Asıl nokta şudur: Aygıtın devasa büyüklükteki bilinçdışı kesiminde zaman ya da mekan diye bir şey yoktur. Belirleyici gücü en yüksek düzeyde olan bu süreçler, hem bilinçdışı, hem de etkindirler. “Süreç” ile kastedilen şey, nihayet “dürtüsel süreçlerdir”. Peki dürtü nedir? Freud (1905), dürtüyü beden ile zihin arasında ara bir kavram olarak ifade eder; kökenini bedensel süreçlerden alan ve boşalım arayan, nihayet özünde sinirsel bir uyarılmanın zihindeki karşılığıdır veya temsilcisidir – lakin temsilci sözcüğünü burada kullanmak doğru olmayabilir. Çünkü dürtünün kendisi temsil edilmeye ihtiyaç duyan bir uyarıdır/etkinliktir. O yüzden dürtüyü, bedensel bir uyarılmanın yalnızca nicelik olarak daha küçük olan zihinsel bir “karşılığı” olarak görmek yeterli olacaktır. Malesef Freud’un kuramında bile tartışmanın bu kısmı çok açık değildir; ve Freud’un tüm eserini İngilizceye çeviren Strachey (1957) dahi, *Dürtüler ve Akıbetleri*’nin (Freud, 1915) çevirisi için yazdığı editör notunda, konuyla ilgili tüm pasajları derleyip buna bir açıklık kavuşturmayı denemişse de, o bile bunda başarılı olamamıştır; çünkü Strachey’e göre Freud’un bu konudaki yaklaşımı muğlaktır; daha açıkçası buradaki kelime seçimi konusunu fazla önemsememiştir. Şu noktada bu kelime oyunları üzerinde fazlaca durmak pek yararlı olmayacaktır. Sonuçta uyarım niceliklerinin “ruhsal niteliğe” nasıl dönüştüğü konusu Freud açısından bile bir muammadır. Konuyu en kapsamlı biçimde ele aldığı çalışması olan *Bir Bilimsel Psikoloji Taslağı*’nda (1895) bile iki ayrı görüş arasında kalmış, bir türlü emin olamamış, metni asla tamamlamamış, dahası hiçbir zaman yayınlamamıştır. Her halükarda dürtü kavramı, ruhsalın bedenselin sınırına dayandığı, dolayısıyla psikanalizin de biyoloji ve nörolojiyle komşu olduğu sınır kapısıdır.

Özetle dürtü, kişinin bebek, ergen, yetişkin ya da yaşlı olmasıyla ilgilenmez; o, bu süreçler tarafından belirlenmez, tersine o tüm bu süreçleri belirler. O, uyarımını boşaltmayı, sonlanmayı, yani doyum bulmayı amaçlayan bir etkinliktir/aktivitedir. Yani aslında kendi varlığıyla tezat oluşturan bir yapısı vardır. Doyum arar, ancak mutlak doyum ise uyarımın tamamen yok olmasıdır, yani ölümdür. Şu halde Freud (1920), yerinde bir çıkarsamayla dürtünün amacının kendisini yok etmek olduğunu, yani “yaşamın amacının ölüm olduğunu” söyler. Ancak bir yandan da bu uyarım etkinliğini, devinimi, yani “yaşamı” sürdüren bir unsur da mevcuttur. Cansız –ve

hareketsiz- maddeye başlangıçta dışarıdan dayatılan etkinlik, zamanla maddenin içsel bir unsuru haline gelmiştir. Burada Freudun metapsikolojinin son yapı taşlarından olan yaşam ve ölüm dürtüleri kavramlarına başvurmak zorunludur. Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde* metninde (1920), tüm canlı organizmalarda -tıpkı fizikteki, maddenin temel “çekme ve itme” eğilimleri gibi- iki tür eğilim bulunduğunu varsayar. Birisi birleşerek devamlı daha büyük yapılar oluşturmaya ve yaşamı sürdürmeye yönelik bir yaşam dürtüsü (Eros), diğeri bağları çözmeye, ayırmaya, yıkmaya ve organik maddeyi, yeniden başlangıçtaki inorganik duruma geri döndürmeyi amaçlayan ölüm veya yıkım dürtüleridir (Thanatos). Bu iki eğilim, organizmada ve ruhsal aygıtta çoğunlukla birbiriyle alaşım oluşturmuş halde bulunur ve birbirini dengeleyerek, bedeni ve ruhsal aygıtı yapılandırır. Dış dünyayla ilişki kurmak, nesne ilişkilerini sürdürmek, aygıtta depolanmış olan bu narsisik libidinal ve yıkıcı dürtüler için sağlıklı boşalım yolları sağlar. Burada Freud, yıkıcı dürtülerin nesne üzerinde gereken egemenliği kurmak için kullanıldıktan sonra, Eros’un doyum elde etmek için elverişli ortamı bulduğunu, yani bir anlamda yıkıcı dürtülerin Eros için bir pusula ve kolaylaştırıcı görevi gördüğünü söyler. Ancak Villa (2010), Freud’un yukarıda değinilen metninde bahsettiği tek hücrelilerle yapılan biyoloji deneyinde olduğu gibi, kişinin kendi organizmasının -ister ruhsal, ister bedensel- ürünlerini boşaltamaz hale gelirse, kendi narsisizmiyle zehirlenerek ölüme gittiğini ifade eder.

Freudun metapsikolojinin son yapı taşlarından olan “yaşam ve ölüm dürtüleri”ne değinmek, yaşlanma denilen süreci anlamada yol açıcı olmuştur. O halde çalışmanın ilk sorusunu yanıtlamayı artık daha fazla ertelemeye gerek yoktur: Yaşlanmak nedir? İşte François Villa’nın (2010) cevabı: “Yaşlanmak, ölümü erteleyebilme becerisini sürdürmek, yani uyarılma niceliklerini ruhsal niteliğe dönüştürerek, farklı doyum olanaklarını sürdürmektir”. “O halde kişi yaşlandığı için ölmez, daha fazla yaşlanamadığı için ölür”, der Villa. Yani yaşlanmak, insanın evrim sürecinde genç ölmek için bulunduğu tek yoldur, büyük bir kazanımdır. Bu açıdan yaşlılık, yaşam boyunca işlemlenememiş ve bilinçdışı kalmış pek çok malzemeyi, yeniden ele almak için bir fırsat, bir ikinci şanstır. Villa burada bir noktanın daha altını çizer: Çatışma insanın özünde vardır. Ölümü erteleyerek yaşlanmayı sürdüren

kişi, bir anlamda hala hayatla alıp vereceği şeyler olan, yani çatışmaları olan kişidir. Çatışmalarımızın olması, hayatta olduğumuzu gösterir. Çatışmaların mutlak sonlanması, ölümden başka bir şey değildir. Şu halde “yaşlı” sözcüğü en başta da ifade edildiği gibi bir isimlendirmeden ibarettir. Aslında “yaşlılar” diye ayrı bir kategori yoktur, yalnızca “yaşlanmakta” olan insanlar vardır; yani herkes, hepimiz. Yaşlı diye adlandırılan kişi ise Villa’nın (2010) ifadesiyle, etrafındakilerin büyük çoğunluğundan daha çok yıl yaşamış kişidir; ve hem kendisinin hem de etrafındakilerin inancı odur ki, hala yaşayacağı yılların sayısı, geride bıraktığı yıllardan azdır. Yani bir açıdan, tüm yaşam tarafından “kendi sonunu” dikkate almaya zorlanmıştır. Yani yine “sonlanma” ve ölüm konularına gelinmiş oldu, ki yaşlanma süreci malesef ölüme değinilmeden ele alınamaz.

Peki neden yaşam dürtüleri, ölüm veya yıkım dürtülerini kendi hizmetlerine alma, yani onları bağlayarak kontrol altında tutma işini sonsuza dek sürdüremiyorlar. Öncelikle Freud (1920), yıkıcı dürtülerin ancak bir kısmının, her normal erotik ilişkide bir miktar bulunan sadistik yani saldırgan ögeye bağlanarak dışarı boşaltılabildiğini, geri kalanı sessiz bir biçimde ruhsal ve bedensel aygıtta işlemeye devam ederek, organizmayı dolambaçlı yollardan da olsa, nihayetinde ölüme götürdüğünü söyler. Yaşlılık ve ölüm ilişkisi üzerinden, Freudyen metapsikolojiden faydalanıldı. Fakat bir adım daha ileri gidildiğinde, ölümün de aslında, onu kapsayan daha geniş bir kavram içinde ele alınması gerektiği görülür. O da “kayıp” kavramıdır. Ve tabii kayıp deyince akla “yas” ve “yas çalışması” kavramları gelmektedir. Kayıp ve yas da, hemen bu kavramların doğal psikolojik sonucu olan “özdeşim” kavramını çağrıştırmaktadır (Freud, 1917; Klein, 1940).

Ne açıdan ele alınırsa alınsın, yaşlılık, çeşitli kazanımları kadar, önemli kayıplarla da belirgin bir dönemdir. Aslında tüm yaşam bu şekilde değerlendirilebilir. Nihayet her bir kazanım bir kaybın sonucunda oluşur. Bir şeyleri kaybederken başka bir şeyi kazanmaya da basitçe “dönüşüm” denilebilir. Şüphesiz kazanım sözcüğüyle, burada benliğin içsel kazanımları kastedilmektedir. Bunun da yegane yolu “özdeşimdir” (Freud, 1895, 1921). Freud, yukarıda değinilmiş olan *Bir Bilimsel Psikoloji Taslağı* metninde (1895), özdeşimi, en ilkel haliyle bebeğin karşılaştığı nesneyi kendi bedenine dair zihinsel temsillerinden yola çıkarak

“tanımlaması”, yani onu kendi bedenine özdeş kılması veya kendi bedenini nesneye özdeş kılması olarak ifade eder. Nitekim “identification”, yani özdeşim, yabancı dillerde aynı zamanda tanımlama anlamına gelir. Nihayet özdeşim/tanımlama, doğası gereği, mutlaka bir şeyin diğer bir şeyi ölçüt olarak tanımlanması/ona özdeş kılınması demektir. Bunun en ilkel biçimi “taklittir”, yani “motor özdeşimdir” (Freud, 1895). Nesnelerin zihinsel temsilleri en ilkel biçimde bu şekilde oluşur. Ancak bir özdeşimin oluşabilmesi için de, nesnenin önce algılanması ve sonra mutlaka öznenin belli bir ölçüde ayrışması gereklidir. Ferenczi’nin (1913) ifadesiyle, aralıksız mutlak doyum veya aralıksız mutlak acı veren nesnelere özdeşim kurulamaz. Çünkü mutlak doyum verenler, rahim-içi yaşantının bir benzerini sundukları için öznenin zaten ayrı algılanamazlar. Mutlak acı veren nesnelere ise yatırım tümüyle geri çekilir ve adeta nesne tümüyle yok sayılır. Yani güçlü bir özdeşim için, nesnenin hem belli bir doyum vermesi, fakat ardından da hayal kırıklığı yaratması, yani kaybedilmesi gerekmektedir. O zaman ruhsal aygıt, doyumunu ve nesnesini yitirmemek için, gerçeklikte kaybedilmiş nesnenin bellekteki temsiline aşırı yatırım yapar, yani onu içe alır, onunla özdeşleşir. Tam tabiriyle, artık ruhsal aygıtın bir bölümü özne, diğer bir bölümü nesne olmuştur; ve aygıt bu sayede hem sevgisini hem de yıkıcılığını kendi üzerine, yani kaybedilmiş nesnenin içe alınmış temsiline yöneltir (Freud, 1917; Klein, 1940). Bu, benliğin dışarı gönderdiği nesne libidosunu, kendisine çekerek “ikincil bir narsisik kazanç” sağladığı, böylece zenginleştiği ve güçlendiği yegane yöntemdir. Ayrıca özdeşim, nesne yatırımlarının erotik boşalım yollarını kullanmadığı için, aynı zamanda libidonun bir bölümünün cinsellikten arındırılması anlamına gelir; ki bu da “yüceltmenin” atasıdır (Freud, 1923).

Ruhsal gelişim için bu kadar vazgeçilmez olan özdeşim mekanizmasının bir ucu, yine de keskin bir bıçak gibidir. Peki ama neden? Freud’un (1923) izinden gidilecek olursa: Narsisik yatırıma dönüşen nesne yatırımı, artık dışsal gerçekliğin dayattığı uzlaşma zorunluluğundan kurtulmuş, ve dürtüsel bir çözülmeye sebep olmuştur. Yani artık iç-nesneye –yani benliğin kendisine– yönelik sevgi ve yıkım birbirinden bağımsız ve dizginlenmemiş bir doyum arayışına girmiştir. Eros, yıkım dürtülerini bağlayamaz, yani onları terbiye edemez ve kaybedilen nesneye yönelik

saldırganlık, doğrudan benliğe yönelir. Yani, zaten her halükarda aygıtı yavaş yavaş ölüme götüren bağlanamamış yıkıcı dürtülerin miktarı her bir özdeşimle biraz daha artmış olur. Değerli bir nesne kaybının ardından gelen kuvvetli bir özdeşim, mutlaka, içe alınmış nesneye yönelik saldırganlıktan benliği arındırması gereken bir “yas çalışmasını” (Freud, 1917; Klein, 1940) da beraberinde getirir. Sağlıklı bir yas çalışması, benliğe dolan erosun ve yıkıcı dürtülerin, tekrardan yeni nesne yatırımlarına bağlanarak, kaybedilen nesneden yatırımın giderek çekilmesini içerir. Fakat bir kez olan olmuş, zihinsel aygıtta artık bir “yarık”, bir “bölünme” oluşmuştur (Ferenczi, 1930). Bu patolojik bölünmeyle karıştırılmamalıdır; bu temel “bölünme”, aslında “farklılaşmanın” ve “ayrışmanın” da atasıdır. Patolojik olan şey bölünme değildir; çünkü her sağlıklı ruhsal aygıt zaten yaşamın en erken döneminde bölünür. Sorun, bölünen ruhsal yapılar tekrar bütünleştirilemediğinde ortaya çıkar (Ferenczi, 1930; Klein, 1946).

Peki bütün bunların yaşlılıkla ilişkisi nedir? Ruhsal aygıtın bu dinamik ilişkilerinden neden bahsedildi? Şöyle ki, bu dinamik ilişkiler yaşamın her döneminde etkindirler; ancak ruhsal yaşamın anlaşılması, bilinçdışı dinamik ilişkiler kadar, ruhsallıktaki “ekonomik” ilişkileri de -yani bir şeyin “nasıl” olduğu kadar “ne kadar” olduğunu da- dikkate almayı zorunlu kılar. Freud, *Sonlanan ve Sonlanmayan Analiz* metninde (1937), -önemini her zaman vurgulamışsa da- kuramı boyunca bu “ekonomik” boyutu bir miktar ihmal ettiğini itiraf etmiştir. İşte, yaşlılık söz konusu olduğunda François Villa’ya göre (2010) asıl önemli nokta, ruhsal aygıtın ihmal edilen bu “ekonomik” boyutunda yatmaktadır. Villa için, bunda şaşılacak bir şey yoktur; çünkü ekonomik boyutu, yani niceliksel faktörleri göz ardı etmek, zaten ruhsal aygıtın temel amaçlarından birisidir. Ruhsal aygıt, uyarılma niceliklerine, yani dürtüsel kaosa belli temsiller vererek onları bir oranda bağlar, iç ve dış dünya üzerinde belli bir zihinsel egemenlik kurar; ancak bunu yaparken geride bıraktığı bağlanamamış ve üzerinde egemenlik kurulamamış devasa dürtüsel niceliği ihmal eder. İşte yaşlılık, bir anlamda dürtüsel dünyanın bu ihmal edilen yönleriyle bir tür yeniden yüzleşme, yeniden hesaplaşma dönemidir. Ekonomik/niceliksel boyut, her dönemde önemliyse de, yaşlılıkta deyim yerindeyse tüm çıplaklığıyla ön plana çıkar (Villa, 2010). Ruhsal aygıt şiddetli ve art arda kayıplar karşısında ayakta kalmaya

çalışır. Kişinin çocukları büyür, evden ayrılırlar; aşağı yukarı aynı dönemde kendi anne babası, belki arkadaşları, kardeşleri, yaşamı paylaştığı eşi, dostları... birer birer yaşama gözlerini yumarlar. Çoğunlukla çoktan emekli olmuştur. Yani artık bir işi de yoktur. Fiziksel ve cinsel gücü azalmış, duyu organlarının ve anlık belleğinin etkinliği düşmüştür. Bunların her biri ayrı bir kayıp ve ayrı bir yas demektir (Péruchon, 2005). Sonuç kaçınılmaz biçimde, hem narsisik libidoda hem de aygıtın kendisine yönelik yıkıcı dürtülerde bir artış anlamına gelir (Villa, 2010). İç nesne yatırımları o denli çoğalır ki, yeni dış yatırımlar için kullanılacak enerji niceliği azalır.

Bu yas çalışmaları arasında en önemlilerinden biri, François Villa'nın (2010) ve Marion Péruchon'un (2005) da önemle vurguladığı, geçmiş ve kaybedilmiş benliklerin yasıdır. Kişi garip bir biçimde, aslında yaşam boyu tek ve değişmez bir benliğe sahip olduğunu zanneder. Öyle sanarsınız ki, "o, hep aynı kişidir" ve "değişmemiştir"; 15 yaşında kimse, 25, 50 ve 70 yaşında da, o kişi olduğunu sanar. Oysa bu doğru değildir. Aslında benlik devamlı değişip dönüşmekte, yıkılıp yeniden yapılanmaktadır; yaşam boyunca sırasıyla çocuksu benliğin, sonra ergen benliğin ve yetişkin benliğin yası tutulur. Fakat bu değişmezlik hissi kısmi bir doğruluk payı da içerir, çünkü benliğin bir kısmı her yeni dönemde, ruhsal ekonominin yeni şartlarına uyum sağlamak için değişip dönüşürken, kaybettiği ve yasını tuttuğu benliğin diğer kısmını bir nesne gibi içine-alır, onunla özdeşleşir (Villa, 2010). Yani kişi, kaybettiği geçmiş benliklerini bir anlamda ömür boyu içinde taşır ve bu yüzden hiç değişmediği yanılgısını belli bir oranda hep sürdürür.

Marion Péruchon (2005), bir ergenin, kaybettiği çocuksu bedeninin ve çocuksu benliğinin yasını tutarken, diğer yandan benlik idealini ve üstbenliğini dayanak alıp, ideal nesnelere ve ülküleştirmelere tutunarak geleceğe yönelik projelere güçlü yatırımlar yaptığını söyler; ve böylece ergen, bu geçiş döneminin krizini atlatacak önemli bir itici güç kazanmış olur. Oysa aynı yazar, yaşlılıkta aynı makamların -üstbenliğin, benlik idealinin, özellikle de ülküleştirmenin- güçlerinin giderek zayıfladığını ve geri plana çekildiklerini ifade eder. Geleceği ölümle kapatılmış olan yaşlı bireyin, ergenin aksine geleceğe değil, geçmişin anılarına aşırı yatırım yaptığını söyler ve yaşlının yeni nesne arayışlarının zayıfladığını belirtir.

Şüphesiz yas ve kayıpların doğal sonucu olan, iç-nesnelere yatırımın, dolayısıyla narsisik libidonun artması ve sonuç olarak yeni nesne yatırımlarında bir azalma, yaşlılıkta anlaşılır bir durumdur.

Kayıplardan fazlaca söz edildikten sonra biraz da yaşlılığın kazanımlarından bahsetmek yerinde olur. Pek çok kere kayıp, yas ve özdeşim kavramları yinelendi ve daha ziyade bunların olumsuz sonuçlarına vurgu yapıldı. Oysa durum bununla sınırlı olmaktan çok uzaktır. Péruchon (1999), tüm bu dönüşüm sürecine “yaşlanma çalışması” adını verir ve yaşlanma çalışmasının özünü de depresif pozisyonun yeniden düzenlenmesi/işlenmesi olarak görür. Bu çalışmayı çok iyi başaran yaşlılar da vardır; ve onlar, gerçekten idealize edilen, imrenilen ve haset edilen yaşlılara dönüşürler. Péruchon’un (1999) ifadesiyle artık onların üstbenlikleri, bir ergenin -yarımlara ve projeksiyonlara dayanan- ölümsüzlük ve tümgüçlülük düşlemleriyle dolu değildir. Ama kayıpları kazanca çevirmeyi başarmışlar ve belki daha az “idealist” ama daha “gerçekçi” olmuşlardır. Yeni dış-nesne arayışları azalmış, yeni şeyler öğrenme yetenekleri zayıflamış olabilir. Ama bu kaybın karşılığı olarak içsel bir zenginliğe kavuşmuşlar; düşüncelerini ve geçmiş birikimlerini rahatlıkla örgütleyen, onları kolayca ifade eden, gençlere yol gösteren ve ideal durumlarda en muazzam eserleri üreten ve bilgiyi aktaran kişilere dönüşmüşlerdir. Freud’un, metapsikolojik yayınlarını ve toplumsal yaşama ve uygarlığın kendisine yönelik en büyük eserlerinin çoğunluğunu 60 yaşından sonra yazdığını unutmayalım. Üstbenliğin ve benlik idealinin işlevlerinin, yaşlılıkta şüphesiz bir dönüşüm geçirdiği, ancak tüm işlevlerini yitirmediği söylenebilir. Kişi artık kendi geleceğine olmasa bile, gelecek nesillerin -çocuklarının, torunlarının- veya tüm insanlığın geleceğine yatırım yaparak, hala narsisik bir doyum sağlayabilir. Yani kaybın, yasın, özdeşimlerin ve narsisik yatırımların, aşırı boyutlara ulaştıklarında ve ruhsal olarak işlenemediklerinde, çökertici bir etkisi olduğu doğrudur. Ancak bunlar, dönüştürülebilir ve yüceltilmiş nitelikli bir ruhsal ürün haline getirilebilirlerse, bu yaşlanma çalışması kişi için muazzam bir “olgunlaşma” süreci anlamına da gelebilir. Çünkü unutulmamalıdır ki kayıplar ve özdeşimlerle kazanılan iç-nesne yatırımları, aslında en erken dönemlerden itibaren, “bilginin” ve “içgörünün” de yapı taşlarıdır.

(Freud, 1895). Kişi, hem iç hem de dış dünya hakkındaki en berrak ve yalın bilgiyi, kayıplar ve dolayısıyla özdeşimlerle öğrenir.

Öyle ki bu süreç ölene kadar devam eder ve Bianchi (1983), bu yaşlanma çalışmasını, kademeli ve ilerleyeci bir “kendilikten narsisik vazgeçiş” olarak tanımlar. Fakat bu ilerleyici narsisik vazgeçişin doğal sonucu da “ölümdür”: Yani Michel de M’Uzan’ın (1977) ifadesiyle kişinin kendi narsisizminden tam ve nihai bir vazgeçiş. De M’Uzan buna “ölüm çalışması” adını verir. Ölüm çalışması, ölüme çok yaklaşıldığı agoni (can çekişme) evresinin öncesinde meydana gelir ve dikkat çekici bir libidinal genişleme ve bir ilişki açılıyla belirgindir. “Ölüm iyiliği” diye de ifade edilen bu ilginç ve kısa zaman diliminde, De M’Uzan’a göre özne, kendi narsisizminden vazgeçip ölüme kendini bırakırken, bu geçişi kolaylaştıracak gerçek bir fiziksel nesneye, yani bir “narsisik proteze” ihtiyaç duyar ve onu kendi erotik alanının içine absorbe eder, adeta onu yutar. Bu son geçiş, yani ölüm anı, öznedeki tam ve nihai bir olgunlaşmaya sebep olur; yani kişi her şeyini kaybederken, bir anlamda her şeyi geri kazanır. Bu, bir anlamda bütün savunmalar yıkılırken, tüm bilinçdışının hızla bilince yükselmesi, dış dünyanın ruhsal ve bedensel aygıtı tamamen yutması veya aygıtın kendisini tamamen dış dünyanın güçlerine teslim etmesi olarak düşünülebilir. Nihayetinde her ikisi de aynı sonuca çıkar. Bu son ve nihai “içgörü” kazanımında, görsel imgeler önemli rol oynadıkları düşünülebilir. “Hayatım gözlerimin önünden bir film şeridi gibi geçiyor” veya “bir ışık görüyorum ve biri eliyle beni çağırıyor”; bunun gibi ifadelerin ne oranda popüler kültürün ürünleri olduğu veya ne oranda genel gerçekleri ifade ettikleri bilinmemektedir, ama en azından içlerinde bir miktar gerçeklik barındırdıklarını düşünülebilir.

Bu, yaşama dair hakiki bir “içgörü” kazanma anları üzerinde biraz daha durulabilir. Bu tarz yaşantılar oldukça nadirdirler ve ciddi narsisik sarsıntılarla gerçekleşirler. Psikanalizden geçmek bu tarz –katartik– deneyimleri kolaylaştırdığı gibi, Villa (2010), yaşlanmanın da benzer bir süreci beraberinde getirdiğini söyler ve bu deneyimleri bir an parlayıp kaybolan “saf/arı durumlar” olarak adlandırır; ve anlatımını Walter Benjamin’den¹ Proust’a dair bir alıntıyla destekler: “Proust, bize

¹ W. Benjamin, **Mythe et Violence**, Paris, Denoël, 1971, s. 326.

sunulmuş varoluşun hakiki dramlarını yaşamaya vaktimiz olmadığı gerçeğiyle yüzleşmişti. Bizi yaşlandıran işte budur; başka bir şey değil. Yüzdeki çizgiler ve kırışıklıklar, bizimle ifade bulan büyük tutkularımızın, zaaflarımızın ve bilgilerimizin kayıtlarıdır – ama biz efendiler, biz farkında değildik”. Devamında, Proust’un “Kayıp zamanın izinde”² adlı eserinden katkılarla devam eder ve bu içgörü kazanımını aydınlatır: Bir anlık “istem-dışı bir anımsama”, kişinin yaşamını saran tüm dünyayı yaşlanmaya bırakır. Kişi, karşı koyamaksızın, bu ilk hakikat penceresinden, normalde görünmez olan “zamanın” kendi vücudunda ifade bulduğunu görür. “İstem-dışı anımsama” benliğin savunduğu unutmaya meydan okur. Tüm dünya, bu deneyimin etkisiyle büzülür/kasılır ve belleğe hücum eden bir imgenin, bir kokunun, bir tadın veya bir dokunuşun yoğunluğundan ibaret hale gelir. Normalde görünmez olan zaman, bir şimşek çakması kadar kısa bir zaman dilimi için görünür hale gelir; ve “eksik olanı” asla imgelemize izin vermeyen bu kaçınılmaz yasaya meydan okur. Bu küçük duyumsal tetikleyicinin sebep olduğu parıltı, hem geçmişini tekrar “tatmamıza” olanak verir, hem de neden olduğu duygusal sarsıntıyla, “şimdi ve burada”, imgeleme yoğunlukla yoksun olduğu şeyi, yani gerçeklik hissini bir anlığına geri verir. Bu ciddi bir narsisik sarsıntıdır, çünkü bize hem (1) aslında yıllardır olduğumuzu sandığımız kişiye benzemediğimizi; hem de (2) eskiden ileride olmayı umduğumuz kişi olmayı başaramadığımızı gösterir (Villa, 2010). Burada afektif sarsıntıyla ifade edilen şey, şaşmaz biçimde sırasıyla muazzam bir “isyan”, “çökme/tükenme”, büyük bir “utanç” ve ancak çok sonra kendini gösterecek olan “kabul”dur. Buradaki kilit nokta “utanç”tır: Yaşamı kendimizi kandırarak tüketmiş olmamızın utancı! Klinikte hiçbir psikanaliz çalışması ve Péruchon’un (1999) “yaşlanma çalışması” adını verdiği hiçbir öznel süreç, bu büyük “utanç” açığa çıkmadan tamamlanmış sayılamaz (Villa, 2010).

² M. Proust, “Le temps retrouvé”, *À la recherche du temps perdu*, Paris, Gallimard, “La Pléiade”, 1977, 3, s. 872.

3.1. Psikanalitik Açıdan Alzheimer Demansı

Alzheimer demansının, yaşlılıkla çok yakın ve belki de kökensel bir ilişkisi vardır. Bu sebeple genel hatlarıyla bu hastalığa değinmek uygun olacaktır.

Hastalığın temel semptomları, geniş bir spektruma yayılan, entellektüel işlevlerde ve ruhsal işleyişte ölüme doğru giden ciddi ve ilerleyici bir yıkımla belirlenir; en temel olanları arasında şunlar sayılabilir: Bellek sorunları, zamansal-uzamsal yönelimde bozulma, düşüncenin ve dilin çözülmesi/dağılması, konsantrasyon ve dikkat güçlükleri, yargılama bozuklukları, otonominin yitilmesi, nesnelere ve yüzleri tanımlayamama. İlerleyen evrelerinde ise kimi zaman ajitasyon, zamansız saldırganlık nöbetleri, varsanılar ve stereotipik davranışlar görülebilir (Péruchon, 2011). Marion Péruchon (2011), “Alzheimer Hastalığı” [La maladie d’Alzheimer] adlı ve konuyu psikanalitik açıdan kapsamlı biçimde ele aldığı eserinde, nöropatolojide ve tıbbi görüntüleme sistemleriyle kaydedilen ilerlemelere rağmen, tıbbi açıdan hastalığı açıklamada kapsayıcı bir etioloji bulunamadığını belirtir. Bu da onu hastalığın ruhsal unsurlarını keşfetmeye ve bunu yaparken Freudyen metapsikolojiden faydalanmaya yöneltmiştir; ki bu bölümde tamamen onun yaklaşımını paylaşmak hedeflenmektedir.

Péruchon (2011), Alzheimer demansını yaşam ve ölüm/yıkım dürtüleri arasındaki daimi çatışmada, yaşam dürtülerinin yıkım dürtülerini “bağlama” işlevini sürdürmede giderek daha yetersiz kalmasının bir sonucu olarak görmektedir. Bu bir tür dürtüsel çözülme/ayırışma olarak görülebilir. Bir ekleme yapılacak olunursa: Freud (1920), yaşamın tüm hareketinin, yaygarasının ve gürültüsünün yaşam dürtüsünün işi olduğunu ifade eder; yıkım/ölüm dürtüleri ise sessiz ve görünmez bir biçimde çalışırlar ve “bağları” çözerler. Ancak demans söz konusu olduğunda, ölüm dürtüsünün artık ruhsal sahnenin göbeğine oturduğu, tüm çıplaklığıyla kendisini gösterdiği belirtilebilir. Yaşam boyu varlığını göstermeden, arka planda çalışan bu yıkıcı eğilimlerin, birkaç yıl içinde “en sağlıklı” bir yaşlıyı bile şiddetli bir çöküş sürecine sokmaları ilginçtir.

Kısaca Péruchon (2011), demansta tüm ruhsal bağlara yönelik bir saldırıdan bahseder: Bilinç ile bilinçdışı arasındaki bağlar, yani önbilinç işlevini yitirir;

dolayısıyla şey temsilleri ile sözcük temsilleri arasındaki bağlar da çözülür. İç ve dış arasındaki sağlıklı geçirgenlik kaybolur, ciddi yarılmalar veya özne-nesne arası kaynaşmalar görülür. Yine, temsillerle duygulanımlar arasındaki gerçekçi bağlar kırılırken, yerini daha bedensel ve çığ heyecanlara (emosyonlar) bırakır. Bunların sonucu olarak, çağrışım zincirleri ve dilin sentaksı bozulur, dislojiler (düşüncelerin sözcüklere dökülememesi), anlam kaymaları ve otomatik davranışlar görülür. Burada yıkım, gelişimin tersine bir süreç izler ve en gelişmiş ruhsal işlevler, en erken bozulmaya uğrayanlar olurken, daha ilkel işlevler uzun süre varlığı sürdürebilirler. Örneğin düşünce süreçlerinde bu durum net biçimde gözlemlenebilir: Daha geç gelişen ve gerçeklik sınamasına temelden bağlı bir işlev olan “varlık muhakemesi” daha erken yıkıma uğrar; yani özne, içeride arzulanan nesnenin dışsal gerçeklikte varolup olmadığı yargısını daha erken yitirir, varsanılar ve sanrılar geliştirebilir. Ancak daha erken dönemlere ait bir işlev olan “atf muhakemesi”, yani iyiyle-kötüyü ayırt etme yetisi uzun süre korunabilir, çünkü bu işlev kökensele haz-benliğine aittir ve iyinin içeri alınıp kötünün dışarıda bırakılmasına dayanır; ancak demansın en ileri evrelerinde bu yeti de kaybolacaktır. Dolayısıyla “temsiller” daha erken yıkıma uğrarken; afekt uzun süre korunabilir. Péruchon tüm bu süreci “ruhsallıktan arınma” [dépsychisation] olarak adlandırır. Fakat demansiyel gerileme her özneye aynı biçimde gerçekleşmez. Burada Péruchon (2001, 2011), “zengin demanslar” ve “fakir demanslar” olmak üzere, ruhsal yıkımın ilerleyişi açısından aralarında ciddi farklar bulunan iki ayrı grup tanımlar.

Péruchon (2001, 2011), iyi zihinselleşmiş bir nevrotik yapı, demansa kaydığında ortaya çıkan görüngüyü zengin demans olarak ifade eder. Bu hastaların dil kullanımları daha az bozulmuştur ve zengin düşlemsel dünyalarını, ikincil süreçlerin yıkımının oluşturduğu bozukluğu doldurmak için kullanırlar. Geçmiş yaşamlarına ve arzularına ilişkin unsurlar, varsanısal ve sanrısal biçimde geri dönerler; duygulanım/afekt korunur. Bu tip demanslar, daha yavaş ilerlerler; gerçeklik algısı yitirilmiş olsa da iç nesnelere libidinal yatırım önemli ölçüde sürdüğü için, yıkım süreci somatik süreçlere ulaşıncaya kadar, ruhsal aygıt uzun süre buna direnebilir.

Oysa “fakir demanslar”, nevrotik bir işleyişin değil, aksine, psikosomatiklerinkine benzer “işlemsel bir ruhsallığın” gerilemesiyle ilişkili görünürler. Burada Paris psikosomatik okulunun –özellikle Marty’ nin– görüşlerinden faydalanan Péruchon (2001, 2011), iki düzenek arasında şöyle bir bağ kurar. “İşlemsel” düzeneğe sahip kişiler mantıklı, hatta aşırı mantıklı bir düşünce yapısına sahiptirler; Péruchon’un tabiriyle ikincil süreçler sahte bir kendilikle “kaplanmış”. Önbilinç son derece zayıftır ve bağlama-çözme-yeniden bağlama örüntüsünü sürdüremez; dolayısıyla sözcük temsilleri ve ikincilleştirmeler, bilinçdışı düşlemlerden ve şey temsillerinden yeterince beslenemezler; adeta bir kopukluk, havada yüzen bir entellektüellik söz konusudur. Sözcükler boşlukta salınırlar ve duygulanımlara bağlanamazlar; dolayısıyla duygulanım “donuktur”. Sözcük temsilleri, şey temsillerinin önüne geçmiştir. Böyle bir yapı demansa sürüklendiğinde, şüphesiz ruhsal yaşamın kuruluşu, “fakirliği” daha açık kendini gösterecektir. Zihinsel boşluk, zengin demansların aksine bu kez, algının sanrısız biçimde bile olsa iç dünyaya ve düşlemlere yöneltilmesiyle değil, fakat tersine yalnızca dışsal algıya, somut ve anlık olana yapışmayla doldurulur. Dışsal gerçeklik düşlemlerle renklendirilmez, kuru bir biçimde yalnızca betimlenir. Zengin demanslarda iç-dış arasındaki sınırlar kırılma eğilimindedir, iç içe geçişler görülürken, fakir demanslarda aksine sınırlar aşırı derecede katıdır, öyle ki hiçbir geçirgenliğe izin vermez. Buradaki savunma hareketinin amacı aslında aşıkardır: İçerinin boşluğuyla karşılaşmamak için algısal olana saplanma. Ayrıca zengin demanslar, her ne kadar patolojik de olsa, zihinsel savunmalar kullanırlar, yani Péruchon’un tabiriyle zihinsel bir gerileme söz konusudur. Oysa fakir demanslarda, artık zihinselleştirilmiş hiçbir savunmanın varlığından söz edilemez; kendini-sakinleştirme yöntemleri duyusal-motor düzleme indirgenmiştir: Bu tip hastalar amaçsızca kompulsif biçimde dolanma, belli bir sözcüğü gün boyunca tekrar etme vs. davranışlar sergilerler. Bu tekrarlayan motor devinimler dış gerçeklikle uyumlu değildir ve herhangi bir otoerotik doyumla ilgileri yoktur. Çok daha ilkel bir biçimde, somatik uyarılmanın boşaltılması amacını yerine getirirler. Arzudan değil, ihtiyaçtan yapılırlar (Péruchon, 2001, 2011).

Unutmamak lazımdır ki, tüm bu farklılara rağmen, tüm demanslarda ölüm dürtüsü ruhsal sahneyi ele geçirmiştir. Yalnızca bağlara değil, içeriklere, kapsayan ve kapsanan tüm yapılara, dile, düşünceye, afekte, imgelere, kısaca ruhsal olan her şeye saldırır. Bir anlamda ruhsal aygıt, bedeni biraz daha yaşatabilmek için, tüm saldırıyı kendi üzerine çeker, önce kendini feda eder (Péruchon, 2011). Özellikle zengin demanslar, yıkılan ikincil süreçlerin boşluğunu, geçmiş anıların ve arzu nesnelерinin süslediği doyum verici varsanısal sahnelerle doldurarak, uzun süre hayatta kalabilirler: Yazarın huzurevinde çalıştığı dönemde, orada kalmakta olan Bay H. geçmişinde bitki hastalıkları üzerine uzmanlaşmış bir profesördü ve İngiltere’de hocalık yapmıştı. Demansiyel durumunun beraberinde şöyle bir sanrı içerisindeydi: Huzurevi’ni kendisinin yaptırdığını ve kurumun idaresinden sorumlu olduğuna inanıyordu. İçinde bulunduğu kurum yaşamının tekdüzeliği ve çökertici havasından hiç etkilenmiyor gibiydi. Sakin, sağlam bir yönetici, bir beyefendi gibi duruyor ve konuşuyordu, önemli biri olduğuna dair her konuşmasında bir takım geçmiş veya bugüne dair hikayeler anlatıyordu. Gerçekten geçmişteki akademik başarılarıyla takdir ve saygı görmüş bu adam, şimdi de narsisik yaralarını benzer içerikli sanrısal düşlemlerle örtüyordu. Neden depresif oldu ki; o, oraya terk edilmemişti, kimsenin insafına kalmış değildi; orayı kendi inşa ettirmişti, çalışanların asgari ücretle bakım verdiği diğer 50 küsur yaşlıdan biri değil, aksine onun emrindeki kimselerin yöneticisiydi.

3.2. Ödipal Düzlem ve Cinsellik

Buraya kadar yaşlılık neredeyse yalnızca narsisik düzlemde ele alınmış; ve ister istemez yaşlıları sessiz sedasız kendi hallerinde yaşamlarına devam eden ve erdemli bir biçimde yaşlarını tutan kişiler gibi göstermekten kaçınılamamıştır. Oysa bununla yetinmek çok indirgemeci, dahası püriten ve naif bir bakış açısı olur. Yaşlılık, ödipal ve nesnel açıdan da oldukça zengin bir sahne ortaya koyar.

Öncelikle, yaşlıların -ister gerçeklik ister düşlem düzeyinde- bir cinsel hayatları olmadığını varsaymak veya bunu uygunsuz/yakışsız görmek, çocukların cinsel yaşamlarını reddeden ve onları saf ve masum varlıklar olarak gören bakış

açısının bir uzantısıdır. Elbette çocuklar da -ödipal nesnelere paylaştıkları istemediklerinden-, ebeveynleri arasında cinsel bir ilişki olduğunu güçlükle kabul ederler. Villa (2010) bu duruma yönelik ilk tepkiyi, şöyle karikatürize eder: “Annem ve babam böylesi iğrenç bir şeyi birbirlerine yapıyor olamazlar”; çocuk büyüyüp de kendi varlığının bu eyleme bağlı olduğunu ve bunun kaçınılmaz olduğunu kabullendiğinde ise, tepki bir miktar değişim gösterir: “Tamam, cinsel ilişkiye girmiş olabilirler; ama yalnızca çocuk yapmak için”. Şüphesiz zamanla, güç de olsa bu yanılıp da kırılacak ve eylemin yalnızca bu amaçla yapılmadığı anlaşılacak, “arzu” ve “haz” niteliği de kabullenilecektir. Ancak bu ideal ve saf anne-baba düşlemi, yine de bilinçdışı varlığını sürdürmeye devam eder ve ebeveynler yaşlandığında üçüncü bir yanılıp ile tekrar gün yüzüne çıkar: “Pekala, geçmişte karşılıklı arzu duymuş olabilirsiniz, ama artık yaşlandınız, çocuk da yapamazsınız, cinsel yaşamınız sonlanmış olmalı”. Cevap yine “hayır”dır. Cinsellik, yaşamın sonuna dek devam edecektir – genitalitenin önderliğinde olmasa bile (Villa, 2010).

Yaşlanma, yukarıda değinilen türlü nesne ve işlev kayıplarının yanı sıra, kastrasyonun ve cinsel özdeşimlerin de belli bir dönüşüm geçirdiği ve kimi zaman ciddi ölçüde sarsıldığı bir zamandır (Clerk, 1995). Eril, yani aktif işlevini zamanla yitiren erkek, hayatta kalacaksa, içindeki “kadınıyla”, yani içindeki “pasif olanla”, “içer alanla”, “maruz kalan ve katlananla” yüzleşmek ve onu işlemek zorundadır. Yaşlı-bilge adam imgesi, neredeyse tüm kültürlerde bu kadını unsurları taşır. Kadın ise tersine, yaşlılıkla birlikte doğurganlığını ve bakım verme işlevini yitirirken, fallik unsurlarıyla tekrar yüzleşmek ve bunu yararlı bir üretkenliğe dönüştürme göreviyle karşı karşıyadır. Ancak Clerk (1995), kadınlardaki bu dönüşümün genel toplumsal eğilimlerce hoş karşılanmadığını ve yaşlanan kadının çocukluğunda vaz geçmek zorunda kaldığı arzularını gerçekleştirmek için, sosyal yaşamda kendini ortaya koyan, aktif ve girişimci bir role girmesinin “yakışsız” bulunduğunu ifade etmektedir. Bu sebeptendir ki Clerk, yaşlanan ve topluma faydasını sürdüren erkeğin “bilge” sıfatına layık görülürken, benzer bir rol değişimine giren kadının –özellikle Orta Çağ’da– “cadı” olarak adlandırıldığını; tavırlarının saldırgan, hırslı ve amirane bulunduğunu ve kınandığını söyler. “Cadı” damgasıyla Orta Çağ’da yakılan kadınların önemli bir kısmı bilgili, entellektüel ve üretken kadınlardı.

Jean-Marc Talpin (2011b), *Münasebetsiz/utanmaz yaşlı kadın: idealler ve yaşlanma* adlı metninde, bu ilginç görüntünün modern örneklerini psikanalitik açıdan ele alır. “Münasebetsiz yaşlı kadın” tabiri, Brecht’in 1939 tarihli ve aynı adlı (*La vieille dame indigne*) romanından alınmıştır. Talpin, bu metinde hem söz konusu roman karakterinden, hem de geronto-psikiyatri servisinde gördüğü bir takım kadın hastalardan bahseder. Bu yaşlı, dul kadınların ortak özelliği, kendilerinin akıbeti hakkında çocuklarının tasarladıkları veya bekledikleri plana uymamaları; aksine herkesi şaşırtırcasına, ömür boyu yapamadıkları –ama bilinçli veya bilinçdışı şekilde her zaman arzu ettikleri– şeyleri yapmaya başlamaları, hatta bazen yaşamlarını radikal biçimde değiştirmeleridir. Örneğin romanın kahramanı olan yaşlı kadının büyükçe bir evi vardır. Yetişkin çocuklarından birisi hariç hepsi şehir dışındadır ve o bir çocuğu da küçük bir evde ailesiyle zorluk içinde yaşamaktadır. Plan şudur: Aynı şehirde yaşayan fakat maddi güçlük çeken bu oğlu, ailesiyle birlikte annesinin yanına taşınacak, karşılığında yaşlı kadınla ilgileneceklerdir. Görünürde hem anne hem de çocuğu ve ailesi için uygun ve mantıklı bir çözüm gibi görünen bu plan, yaşlı kadın tarafından net bir biçimde reddedilir. Kadın çocuklarından hiçbir yardım istemez, habersizce evini ipotek ettirir, mahallede bir ayakkabıcıyla ahabap olur, ona yüklü miktarda para verir, sempati duyduğu ve arkadaşlık kurduğu genç bir kıza şapkalar hediye eder, buna karşın torunlarını umursamaz, ve nihayet daha büyük bir şehirde güzel bir butik açar. Bu arada “münasebetsiz veya utanmaz yaşlı” sıfatının, burada genel toplumsal tepkileri ve önyargıları nitilemede güçlü bir simge olmasından dolayı seçildiğini hatırlatalım. Yoksa ne Talpin’in (2011b) metninde, ne de burada bir yargılama amacı güdülmemektedir. Aksine Talpin, münasebetsiz olarak damgalanan bu kişilerin, aslında ömürleri boyunca türlü baskılarla kendilerini gerçekleştirememiş ve son bir hamleyle yaşamının kontrolünü eline almaya çalışan ve arzularının peşinden koşan insanlar olduklarını ifade eder. Talpin, adı geçen romanın bitiriş bölümünden şu anlamlı alıntıyı yapar: “Meseleyi doğru görelim, o (yaşlı kadın) sırasıyla iki ayrı hayat yaşadı. İlkini, bir kız, bir eş ve bir anne olarak; ve ikincisini, tek başına, hiçbir mecburiyeti olmayan, mütevazı fakat yeterli koşullarda yaşayan, yalnızca Bayan B. olarak. İlk yaşamı neredeyse altmış yıl sürdü, ikincisiyse iki yıldan fazla değil”.

Yaşlılık, ebeveyn-çocuk ilişkileri açısından ödipal düşlemlerin tekrar hareketlendiği bir dönemdir. Bilinmektedir ki özne, çocukken fiziksel yetersizliği ve güçsüzlüğü sebebiyle, ebeveynlerine yönelik ne ensestüel ne de saldırgan düşlemlerini gerçekleştiremez. Bunlar latansa girilmesiyle ergenliğe kadar belli bir uzlaşma içerisinde tehdit oluşturmaksızın varlıklarını sürdürürler. Ancak ergenliğin fiziksel ve cinsel dönüşümleriyle, tüm ödipal çatışmalar tüm gücüyle tekrar güncel hale gelir, dahası bu kez gerçekleştirilebilirler (Péruchon, 2005). Cinsel özdeşimler güçlüyse ve yeterli bir üst-benlik bir kurulmuşsa, sevgi nesnelere birincil nesnelere ayrılabilir, yerini sosyal flört ilişkilerine bırakabilirler; yine saldırganlık da çeşitli yüceltme kanallarıyla boşaltılmak zorundadır. İşte yaşlılıkta da, belki bu kez daha şiddetli biçimde, bu ödipal arzular bir kez daha gerçekleştirilebilir hale gelirler ve ruhsal ekonomiyi sarsmaya başlarlar (Villa, 2010; Talpin, 2011a). Güçten düşen ebeveynler, bir kez daha çocuklarının libidinal ve saldırgan düşlemlerinin hedefidirler (Talpin ve Joubert, 2008). Hatta bir rol değişiminin yaşandığı bile söylenebilir; öyle ki bu kez ebeveynler bakıma muhtaç, savunmasız ve çocuksu bir pozisyondayken, çocuklar yetişkin, güçlü ve hakim konumdadırlar. Bu düşlemler eyleme dökülebilir, yaşlıya karşı yoğun bir ihmalkarlık, ruhsal ve/veya fiziksel şiddete varacak şekilde kendini gösterebilir; ya da Talpin ve Joubert'in (2008) örneğinde görüldüğü gibi, daha gizil ve incelikli biçimde, yaşlı çiftin çocukları tarafından çeşitli bahanelerle birbirinden koparılması ve –çoğunlukla ödipal nesne seçimine göre– her birinin karşı cinsten çocuğunun evine yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilebilir. Bazense, düşmanlık duyulan ebeveyn bir kuruma yerleştirilirken, ödipal açıdan yeğlenen diğer ebeveyn çocuğu tarafından sahiplenilir. Böylece ödipal arzular yaşamın bu ileri evresinde kısmen gerçekleşmiş olur.

3.3. Psikanalitik Yaşlı Gözlemi

Psikanalitik kliniğin yaşlılarla terapötik uygulamalarına ilişkin detaylar bu tezin kapsamı dışındadır; yine de burada, yaşlılarla genel anlamda tüm psikanalitik çalışmalar açısından yenilikçi ve ufuk açıcı olabilecek psikanalitik yaşlı gözlemi çalışmasından bahsetmek yararlı olur; ki zaten “gözlem”, terapötik çalışmalar için bir

temel oluştursa da tek başına terapötik bir çalışma değildir. Aslında psikanalitik yaşlı gözlemi kavramıyla, bu tezin hazırlanışı sırasında tesadüfen karşılaşmış ve böylesi bir klinik uygulamanın varolduğundan yeni haberdar olunmuşsa da; konuyla ilgili eldeki tek yayından, bu uygulamanın en azından 20 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. McKenzie-Smith (1992) söz konusu yayınında, Esther Bick'in psikanalize kazandırdığı ve 1948'den beri çocuklarla çalışan analistlerin formasyonunun çok önemli bir aşamasını teşkil eden "psikanalitik çocuk gözlemi"ni, iletişim kurulması ciddi ölçüde zorlaşmış -örneğin ağır demanslı- yaşlılara genişlettiği bir uygulamadan bahseder. Nasıl ki çocuk gözleminde klinisyenin çocukla mümkün olduğunca etkileşime girmekten kaçınması, yalnızca onu ve onun - başta annesi olmak üzere- çevresiyle ilişkisini gözlemesi, çocuğun ruhsallığı ve kendi aktarımları -yani içindeki çocuksu unsurlar- hakkında içgörü kazanması esas teşkil ediyorsa; McKenzie-Smith (1992), yaşlı gözleminde de aynı ilkelerin geçerli olduğunu ifade eder.

Dil yoluyla iletişim kuramayan ve bakım altındaki yaşlı, evde, bir huzurevinde, yataklı bir geronto-psikiyatri servisinde veya başka bir yatılı kurumda haftada bir olmak üzere birkaç yıl süreyle gözlenir; duyguları, heyecanları, istemli/istemli eylemleri, dahası bakım verenlerle ve diğer hastalarla ilişkileri gözlemin parçasıdır. Bu çalışma yöntemi klinisyene, anketler, likert tipi ölçekler veya türlü performans testleri gibi -sözde- objektif tekniklerle erişilmesi mümkün olmayan, geniş ve derin bir ruhsal malzeme sağlar - hem gözlenen yaşlı hakkında, hem de gözlemcinin iç-ruhsal dünyasının yaşlanan, ölen, çözülen, yıkılan yönleri, yani en arkaik kaygıları hakkında.

4. RORSCHACH TESTİ VE YAŞLI KLİNİĞİNDEKİ YERİ

Bu bölümde tezin temel klinik malzemesini oluşturan Rorschach testi hakkında genel bilgiler verildikten sonra, bu klinik araçla yaşlı kliniğinde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara değinilecektir. Başlamadan önce, Rorschach testinin projektif kliniğin en eski ve en temel aracı, hatta tüm ruh sağlığı alanında en çok kullanılan ölçeklerden biri olduğunu hatırlatmak yerinde olur; öte yandan

projektif klinik Rorschach dışında, günümüzde TAT (Thematic Apperception Test) ve onun özelleşmiş biçimleri olan CAT (Children Apperception Test), GAT (Gerontological Apperception Test), SAT (Senior Apperception Test) gibi testlerin yanı sıra, PAAM (Projective Assessment of Aging Method) ve çok sayıda çizim ve cümle tamamlama testlerini içermektedir (Panek, Wagner ve Kennedy-Zwergel, 1983). Projektif klinik, psikanalitik kuramla köklü ve organik bağlar taşır, ondan beslenir ve onu besler; ancak bu testlerle çalışan farklı yaklaşımlar da mevcuttur ve bu sonuncular çoğunlukla algısal-bilişsel süreçlere gönderme yaparlar, istatistik verileri ön plana koyarlar ve genelde testleri yalnızca bir ölçme aracı olarak kullanırlar (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Burada yine, psikanalitik yaklaşım ve daha spesifik olarak Fransız okulunun psikanalitik yorumu esas alınacaktır.

4.1. Rorschach Testinin Tanıtımı

Rorschach Testi, İsviçreli psikiyatr Hermann Rorschach tarafından geliştirilmiştir. Rorschach, tıp eğitimi almaya karar vermeden önce babası gibi ressam olmak istemiş, resme büyük bir ilgi duymuş, hatta arkadaşları tarafından kendisine Klex (mürekkep lekesi) lakabı takılmıştır. Psikanalizin hızla geliştiği ve önemli bir ivme kazandığı 20.yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış; ve Freud'un o dönemde önemli ölçüde işbirliği içinde olduğu Bleuler'in, Zürih'teki kliniğinde – aralarında Jung'un da bulunduğu ekiple– çalışmıştır (Tunaboşlu-İkiz, 2001). O dönemde Szymon Hens ve Eugen Bleuler de mürekkep lekelerini kullanarak hayal gücüyle ilgili çalışmalar yapmışlar; ve Hermann Rorschach'nın bu alana daha fazla yönelmesinde esin kaynağı olmuşlardır. Nitekim on yıllık bir dönemin ardından Rorschach, 1921'de –bununla artık testin resmen doğduğu– “Psychodiagnostik”³ isimli başyapıtını yayınladı. H. Rorschach, bu klinik aracın orijinal başlığını “algılamaya dayalı tanısal test” olarak koymuş ve hayali içeriklerden ziyade, algısal süreçlerin anlaşılmasına öncelik vermiş, yorumlama sürecini ise ikinci planda tutmuştur (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Kitap, “normal”, “nevrotik” ve “psikotik” şeklinde üç kategoriye ayrılmış 28 olguyu içermektedir.

³ Rorschach, H. **Psychodiagnostik**, Bircher, Bern, 1921.

Hasta ve klinisyen arasındaki –ister terapötik, ister test uygulaması niteliğinde olsun– her klinik görüşme, iki özne arasındaki bir karşılaşmayı içerir. Bu, her ne kadar ciddi biçimde sınırlandırılmış ve çerçevelendirilmiş olsa da, nihayet iki insan arasında bir buluşmadır; ve projektif kliniğin Fransız ekolünün yaşayan en büyük isimlerinden Catherine Chabert’in (2012) de dediği gibi: “Klinik durumlar kendi içlerinde hiçbir kuram barındırmazlar”. İşte, karşılaşma/buluşma ifadesine bilhassa vurgu yapılması da bundandır. Klinisyenin, görüşme öncesinde hastaya ilişkin çok çeşitli beklentileri, hayalleri olabilir; hatta hasta hakkında önceden bilgilendirilmiş bile olabilir, ki bu psikanalitik klinikte kesinlike tavsiye edilmez. Hatta testörün elinde, yapılandırılmış ve doldurması beklenen önceden hazırlanmış bir anamnez kağıdı dahi olabilir. Tüm bunlara rağmen klinik karşılaşma, büyük bir gizem ve bilinmezlikle doludur, her daim şaşırtıcıdır ve beklenmedik keşiflere yol açabilir. Rorschach testi de, çerçevesi bir miktar farklı da olsa esas itibarıyla bir klinik görüşmedir, bir klinik araçtır. Üzerinde mürekkep lekeleri bulunan kartlardan oluşur; ve –Chabert’in düşünce çizgisiyle– lekelerin tek başına bir kuramı olamaz. “Mürekkep lekesi”, şayet kişi onunla ne yapacağını bilmiyorsa yalnızca lekedir ve tam da bu yüzden onunla pek çok şey yapılabilir; dolayısıyla Rorschach testi, tüm dünyada çok farklı yaklaşımlarla kullanılan, gelişmeye her zaman açık bir araçtır. Şu halde, lekelerle çeşitli anlamlar veren ve onu çeşitli amaçlar için kullananlar bizleriz.

Rorschach testi, klinisyenle hasta arasında bir araçtır; Nina Rausch de Trautenberg’in (1983) deyişiyle, “algısal etkinlikte düşlemsel etkinlik arasında, yani tanınan nesnenin dışsal gerçekliğiyle yaşantının içsel gerçekliği arasında bir etkileşim alanıdır”. Bunu Winnicott’un anlamda bir “geçiş alanı” olarak da düşünebiliriz. Kartlardaki lekeler, ne apaçık, net bir nesneye benzerler, ne de mutlak bir belirsizlik taşırlar. Yani “yarı belirgin” bir uyarıcı sunarak, kişinin düşlemsel etkinliğini harekete geçirmede oldukça elverişli bir ortam sağlarlar. Öznenin, testörün varlığında düşlemlerini harekete geçirebilmesi, bir yandan kartın sunduğu uyarıcının fiziksel gerçekliğine bağlı kalırken, diğer yandan iç-ruhsal dünyasını karta aktarabilmesi beklenir. Yani kişi hem iç gerçekliği hem dış gerçekliği dikkate almalı ve bu ikisini birbirinden ayırmadan, ikisi arasında sağlıklı bir geçirgenliği, bir ruhsal alışverişi sürdürebilmelidir. Yani test malzemesi, ancak ona yapılan ruhsal yatırımla

anlam bulur. Hatta psikanalitik yaklaşımda şu ilke benimsenir: “Aslında tek ve en güçlü klinik araç, klinisyenin kendisidir, yani onun kendi ruhsal aygıtıdır”. İster terapide, ister test ortamında olsun, diğer tüm unsurlar yalnızca klinisyenle hasta arasındaki ilişkiyi başlatmak ve sürdürmek için bir katalizör, bir kolaylaştırıcı görevi görürler. Tevfika Tunaboşlu-İkiz, derslerinde test uygulamasıyla ilgili şu ilkeye sık sık vurgu yapar: Kişi her zaman ve her durumda, kendi ruhsallığını yaşar ve bize onu anlatır; klinisyenin onun eline bir kart vermesi ve sonra berikini alıp bir diğerini vermesi fazla bir şeyi değiştirmez, o bilinç dışında kaldığı yerden devam eder. Lekeler birbirinden farklı farklı olabilir ve şüphesiz hastanın belli bilinç dışı hassasiyetlerini tetiklerler. Ancak farklı kartlara verilen tepkiler, birbirinden kopuk gibi gözükse de kesinlikle öyle değildirler ve testin bütünü ele alındığında ciddi bir örüntü gösterirler; işte psikanalitik yaklaşım bununla ilgilenir.

Test malzemesi, beyaz fon üzerinde simetrik mürekkep lekeleri bulunan on adet karttan ibarettir. Kartlardan beş tanesi yalnızca siyah-beyaz ve gri tonlardan oluşurken, iki tanesinde siyah-beyazın yanı sıra kırmızı lekeler bulunur; son üç kart ise yalnızca -sarı, mavi, yeşil, turuncu gibi- pastel renkler içerir. Her kartın bir numarası vardır ve kartlar her hastaya aynı sırayla verilirler (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Bu testle uzun yıllar boyunca yapılan çalışmalar sonucunda, her kartın -sunduğu görsel uyarının türlü özellikleri nedeniyle- belli bir takım ruhsal hassasiyetleri harekete geçirmeye/kışkırtmaya yatkın olduğu anlaşılmış ve kartların “gizil içeriklerinden” bahsedilmeye başlanmıştır. Bunlar, kartın ne tür bir sembolik değer kazanmaya daha “müsait” olduğu konusunda klinisyene bilgi verirler (De Traubenberg, 1996; Tunaboşlu-İkiz, 2001); fakat her kartın ve sembolik değerinin, hasta tarafından nasıl ele alınacağı son derece öznel bir konudur. Bu açıdan kartların, bazılarının sandığının aksine, -üstbenlik kartı, anne kartı gibi- *a priori* başlıkları yoktur. Bunlar yalnızca aklımızın bir köşesinde bulundurmamız gereken ipuçlarıdır. Aksi şekilde düşünmek, yalnızca sembolizme dayanarak rüya yorumlamaya benzer. Bu noktaya değinilmesinin sebebi, testin farklı kartlarının, sağladığı bilgi açısından birbirinden keskin çizgilerle ayrılmadığını, kartların kesinlikle parça parça ve birbirinden bağlantısız şekilde değerlendirilmesinin söz konusu olamayacağını vurgulamaktır (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Test süreci, hastayla

ilk karşılaşmadan başlayarak, hastanın ayrılışına dek süren bütün bir süreçtir. Kartlara verilen tepkiler süreklilik içeren bir ruhsal örüntü oluştururlar. Kısaca, kartlara verilen tepkiler tek tek ve dikkatle incelense de, bir bütün içinde değerlendirilirler.

4.2. Yaşlı Kliniğinde Rorschach

Bu bölümde yaşlanma sürecinin Rorschach testinde kendisini nasıl gösterdiğinden bahsedilecektir; elbette burada kastedilen değişimler büyük ölçüde normal yaşlanma sürecine ve biraz da demansiyel durumlara ilişkin olacaktır. Her bir psikopatolojinin yaşlı bireylerdeki akıbetini ayrı ayrı incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Hermann Rorschach'nın (1920), yöntemini ve onunla yaptığı ilk çalışmaları literatüre sunduğu eserindeki 28 olgu içerisinden, yalnızca dört tanesi yaşlı bireylerdir; ve bunlardan üçü beyin bozukluklarından muzdariptir. Sonuncusu ise –ki literatür anlamında bu tez çalışması açısından işe yarar olan budur–, 80 yaşında zihinsel sağlığı yerinde bir kadındır. Rorschach, testi kendisi uygulamadığı, bir başkasına yaptırdığı ve kadının yaşını önceden bilmediği için de olgu bilhassa değerlidir (Verdon, 2012). H. Rorschach, testte yaşlı bireyleri nitelediğini varsaydığı bir takım işaretler ortaya koymuştur: (1) Formel yanıtların, (2) ve bilhassa bunlar arasından muğlak veya bozuk formların baskınlığı; (3) renk ve hareket yanıtlarının yeterince bütünleştirilememesi; (4) orijinal içeriklerden ziyade “hayvan” yanıtlarının hakim olması.

H. Rorschach'nın ardından, ilerleyen yıllarda da yaşlılarla Rorschach testiyle yapılan araştırmalar sürmüştür. Burada psikanalitik olmayan çalışmalar, psikanalitik olanlara kıyasla sayıca oldukça fazladırlar. Benoît Verdon (2012) nitelik olarak bu araştırmaların Rorschach'nın söylediklerine fazlaca yeni bir şey eklemediklerini ve yaşlılığın ilerleyen bir dejenerasyon olduğu klasik görüşünü desteklediklerini ifade eder. Panek, Wagner ve Kennedy-Zwergel (1983), 1946 ile 1974 arasında yapılmış ve toplamda 1000'e yakın örneklem içeren 14 araştırmayı inceledikleri kapsamlı bir

gözden geçirme çalışmasında, neredeyse tüm çalışmaların aynı sonucu verdiklerini ifade etmişlerdir: “Duygusal ve entelektüel çöküş”. Buradaki çöküş kelimesi bazı çalışmalarda “kısıtlılık” sözcüğüyle değiştirilmiştir. Panek ve arkadaşları (1983) ve Verdon (2012) yaşlı kliniğinde yapılan bu ilk çalışmaların hemen hepsinin yalnızca kurumlarda kalan yaşlılar üzerinde gerçekleştirildiği, uygulama yapılmadan önce bilişsel bir değerlendirme yapılmadığı, sosyo-ekonomik faktörler göz önüne alınmadığı ve bazen yaşlıların renk ayırt etme yetileri kontrol edilmediği için eleştirmişler ve araştırmanın güvenilirliği açısından bu faktörlerin dikkate alınmasının önemini belirtmişlerdir. İlerleyen yıllarda bu gibi etmenler, yaşlılarla yapılan araştırmalarda giderek daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır.

Psikanalitik kliniğe gelindiğindeyse, Marion Péruchon’un çalışmaları, yaşlılığa projektif yaklaşımda klinisyenler için bir dayanak noktası oluşturur. Péruchon (2002) sağlıklı bir yaşlıda, temelde genç bir normal-nevrotikte görülen ruhsal düzeneklerin büyük ölçüde devam ettiğini, ancak yukarıda *dépsychisation*, yani “ruhsallıktan arınma” diye adlandırılan sürecin de kendini az çok göstermeye başladığını ifade eder; ve genç nevrotiklerle yaşlı nevrotikler arasındaki ana farkı belirleyen faktörün, bu “ruhsallıktan arınma” olduğunu belirtir. Rorschach testinin, iç-ruhsal gerçeklikle dış-maddi gerçeklik arasında bir ara alan olduğu, ve kişinin bu dışsal-gerçekliği göz ardı etmeden düşlemlerini karta aktarabilmesinin önemli olduğu söylenmişti: Kişi hem iç gerçekliği hem dış gerçekliği dikkate almalı ve bu ikisini birbirinden ayırmadan, ikisi arasında sağlıklı bir geçirgenliği, bir ruhsal alış-veriş sürdürürebilmelidir. Péruchon’a göre yaşlılıkta, iç-gerçeklikle dış-gerçeklik arasındaki bu alış-verişin kalitesinin en sağlıklı durumlarda bile bir miktar düştüğü görülmektedir. Ruhsallıktan-arınma diye ifade edilen durum, tam da budur. Yani bu yaşlılarda, normal-nevrotik düzeneğin temelleri değişmeden kalsa da, ruhsal temsillerin hem “yer-değiştirebilirliğinde”, hem de “sembolik kalitesinde” belli bir düşme olur.

Péruchon (2002), normal-nevrotiklerde söz konusu ruhsallıktan-arınmanın Rorschach testinde kendisini başlıca şu düzeneklerle gösterdiğini ifade eder: (1) %F ve %F+ oranlarında bir düşme olması gerekmez, yani gerçeklik algısı ve sosyal uyum korunmuştur, ancak temsillerin zihinsel kalitesi düşer ve algısal temellerine

dođru gerilemeye bařlar; bu da dűřlemsel etkinliđi fakirleřtirir; yani algısal olana saplanma sűz konusudur. (2) Benzer řekilde, duygulanımın ruhsal temsillere bađlanarak ifade edilmesi gűçleřir ve bunlar, giderek bedensel ve motor kűkenlerine gerileyerek daha çiđ heyecanlara/emosyonlara dűnűşmeye bařlarlar. Dolayısıyla FC yanıtları azalır. (3) Kinestezi, yani hareket yanıtlarının sayısında bir dűşme olur. Bu da yine algısal olanın, ruhsal olanın projeksiyonu űzerinde bir engel oluřturduđunu gűsterir. (4) Sembolik deđeri yűksek, orijinal yanıtlar azalır; birbirine benzer ve tekrarlayan yanıtlar, algısal gerçekliđi veya testűrű dayanak almalar veya testin dıřına çıkan kiřisel yorumlar artar. (5) %H korunur, ancak %A'da bir artıř olur; Pėruchon bu artıřı, savunmasal bir ۆnlem olmaktan çok, imgelem gűcűnde bir zayıflamaya bađlar.

Nevrotik yapının sűrdűđűnű gűsteren iřaretler hala mevcuttur, ancak daha zayıf biçimde ortaya çıkarlar. ۆrneđin kartların sembolik içeriđine hassasiyet sűrebilir, ama tekrarlayıcı yanıtlar beraberinde ruhsal bir fakirleřmeye de iřaret ederler. Kastrasyon teması iřlenebilir ama eski kalitesinden yoksundur ve ařırı boyutlara varabilir (*Kart I: Bir yarasa gűriyorum. Kafası yok. Besbelli kanadı da yok...ya kuyruđu, galiba kuyruđu da yok*). Yanıtların sembolik derinliđi de, genç bir nevrotiđinkinden genelde daha dűřűktűr. ۆrneđin kule veya asa gűrmek yerine, dođrudan "penis" gibi çiđ yanıtlar daha sık gűrűlebilir. Benzer řekilde, i-ruhsal çatıřmanın canlılıđını gűsteren ifte-deđerliđin/ambivalansın ifadesi de, giderek daha ender gűrűlűr.

Genç nevrotiklerde bastırma (*Kart III: Bu kırmızı ne olabilir bilmiyorum*), inkar (*Kart II: ۆfkeli bir halleri yok*) ve tepki-oluřumu (*Kart II: Selamlařan iki hayvana benziyor*) gibi iyi zihinselleřtirilmiř savunmaların egemenliđi sűz konusuyken, Pėruchon, bir yařlı protokolűnde bu savunmaların birden fazla kere ortaya çıkmasının istisnai bir durum olduđunu sűyler. Egemen dűzenekler daha ziyade ketlenmeye, somut ve betimsel olana tutunmaya dayanır. Kiřisel referanslar ve yorumlar yapılır, testűr dayanak alınır (*Kart VI: Bunu neye benzeteyim. Pűsteki, deri...hayvan derisi. Kurutulmuř hayvan derisi, kurban derisine benzettim. Kurumamıř, henűz son řeklini almamıř. Anket: Kurutur yere sererdik. Siz hiç kullanmadınız mı ondan? Yok kullanmadınız hiç. Benim de su kaybım varmıř.*

[ellerindeki kırışıklıkları gösterir] *Bakın dahiliyeci söyledi. Su kaybindan oluyor bu.*), hatta etrafta bir başkasının söylediği bir cümle olduğu gibi kopyalanıp teste dahil edilebilir.

Algısal, betimsele, yani somut olana sapanma ve beraberinde imgelemdeki ve temsillerin kalitesindeki bu gerileme, şüphesiz yukarıda değinilen narsisik libidodaki artıştan ve dolayısıyla Freud'un "libidonun yapışkanlığı" kavramından bağımsız düşünülemez. Freud (1937), libidonun yapısal olarak bazı insanlarda diğerine göre daha "yapışkan" olduğunu, dolayısıyla bağlandığı nesneyi bir diğeriyle değiştirmeye karşı daha dirençli olduğunu söyler. Villa da (2010) yaşlılıkla birlikte, bu ruhsal esneklikte ve yatırımlar arası akışkanlıkta bir azalma olduğunu kabul eder. Bu kısa teorik katkının sebebi, nihayet yaşlılardaki söz konusu bu düzeneklerde, onların bir dışsal gerçeklik olarak test materyalinin kendisine dahi yeterli yatırımı yapmamalarının payı olduğunu vurgulamaktır. Kısaca, iç-dış geçişselliğini, yani test malzemesine projeksiyon yapma yetisini önemli ölçüde azaltacak derecede, iç-nesne yatırımlarına yapışmakta ve teste büyük ölçüde algısal bir yatırımdan fazlasını yapamamaktadırlar.

Dış gerçeklik ile iç gerçeklik arasındaki bu geçişselliğin zayıfladığı durumların, bir de öteki ucu vardır: yani bu geçirgenliğin aşırı boyutlara ulaşması. Öyle ki bu, kimliksel içeriklere yönelik sürekli tereddütlerle (*Örnek: Oo, bunlar küçük hayvanlar, oynayan yavrular, iki küçük tavşan veya iki küçük köpek, iki küçük oyuncak ayı*); veya iç ile dış, imgesel ile gerçeklik veya özneye nesne arasında geçici konfüzyonlarla kendisini gösterebilir (*Kart II: Öfkeli bir halleri yok. Öfkeli mi? ; Kart IX: Çölde mücadele eden bir geyik görüyorum. Şu anda siz çöldesiniz.*). Péruchon, genç yetişkin nevrotiklerin protokollerinde bu özelliklere rastlanmadığını ifade eder. Benzer şekilde, ruhsal istikrarsızlık duygusuyla baş etmek için bir iç veya dış nesneyi dayanak alma arayışları da, bu yaş döneminde daha sık görülebilir. Testör doğrudan dayanak alınmaya çalışılabilir veya yanıtların içeriğinde regresif ve füzyonel bir ilişki temsiliyle kendini gösterebilir (*Kart VII: Bu bana birbirine asılmış düşen iki paraşütçüyü düşündürüyor.*). Péruchon, aciziyet ve değersizlik hislerinin de testte sıklıkla ifade bulunduğunu belirtir (*Örnek: "Beynimin bu denli çöktüğünü düşünmek beni aşağılıyor" veya "ben bir hiçim, artık hiç bir değerim yok"*).

Şimdi de kısaca, yaşlanmış normal-nevrotiklerin Rorschach protokolleriyle Alzheimer demansına sahip yaşlıların protokolleri arasında ne gibi temel farkların olduğuna değinilecektir. Péruchon (2002), normal yaşlılarda da görülen kişisel referansların ve kararsız kimlik temsillerinin, bu yıkıcı demansiyel patolojide çok daha şiddetli hale geldiklerini, öyle ki gerçeklik sınavasının artık sürdürülemediğini ifade eder. Dolayısıyla artık ne görünür ne de gizil içeriklere fazla yatırım yapılmaz, bunun yerini ilkel temsiller ve tekraralama kompulsiyonu alır. Yine, yaşlanmış bir nevrotik düzenekte cinsiyetler ve nesiller arası farklılık korunurken, Alzheimer demansında bu farklı özdeşimler iç içe geçerler ve sınırlarını kaybederler. Bir anlamda ikincil süreçler tam anlamıyla topa tutulurlar. Benzer şekilde, yaşlı bir nevrotik protokolde de algısal boyuta tutunma görülebilse dahi, demans söz konusu olduğunda artık iyi zihinselleştirilmiş hiçbir savunma mekanizması veya iç-ruhsal bir çatışma görülmez; Péruchon'un ifadesiyle "algısal kutup, bu zihinsel çöküşün açtığı alanı ele geçirir". Kısacası, sınırların yıkımı ve gerçeklik sınavasının kaybı, bu iki nozolojik yapıyı birbirinden radikal biçimde ayırır. Fakat aynı yazar, şüphesiz psikolojik ve fizyolojik pek çok faktörün bir araya gelmesi koşuluyla, nevrotik bir işleyişin Alzheimer tipi bir demansa kayabileceğini söyler. Elbette bu hastalıkta, ruhsal aygıt kadar, sinirsel aygıt da hasarlanmıştır ve fizyolojik bir çöküş söz konusudur. Güncel ve geçmiş travmaların çift yönlü baskısı da, bu yıpranmış aygıtı, zaten azalmış olan libidinal yatırımını giderek tüm ruhsal süreçlerden geri çekmeye sürükleyebilir. Artık öznedede, yaşama devam etme ve mücadeleyi sürdürme arzusu tükenmiştir. Bir anlamda tüm faktörler, zaten kırılmalı olan ruhsal örgütlenmeyi dağıtmak için işbirliği yaparlar.

Son olarak, Marianne Baudin'in (2005) kadınlarda yaşlanma sürecine ve bilhassa menopoz sonrası döneme ilişkin verdiği aydınlatıcı bilgilere bakalım. Baudin, henüz menopoza girmemiş 30-40 yaş arası kadınların Rorschach protokolleriyle, menopoza girmiş 50 yaş üstü kadınlarınkileri karşılaştırmış; ve menopoz dönemiyle birlikte kadınların yanıtlarının daha formel, daha cansız ve daha az duygulanım yüklü olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, doğal olarak artık menstrüasyon kanaması yaşamayan bu kadınların, kırmızı rengi neredeyse tamamen yadsıdıkları, bilhassa ikinci ve üçüncü kartlarda sık karşılaştığımız "kan" yanıtlarının

büyük ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir. Baudin, en yaşlı kadınlarda ise bu dürtüsel donuklaşma halinin tüm kartlara yayılmış olduğunu ifade eder; öyle ki kadınısı/anneler temsilleri ve nesnenin varlığı/yokluğu türünden hassasiyetleri harekete geçirmeye oldukça müsait olan yedinci kart, bu en yaşlı grup tarafından çokça reddedilmekte veya diğer kartlara nazaran daha fazla “şok” yanıtlarıyla karşılanmaktadır; dahası yanıtlar sıklıkla hareketten yoksundurlar. Benzer şekilde, pregenital nesne ilişkilerine, arkaik anne imgesine ve sıklıkla karşılaşılan rahim-içi temalara gönderme yapan ve dolayısıyla oldukça regresif bir kart olan dokuzuncu kart da, daha genç kadınlarda ikincil süreçlerce yeterince işlenebilirken; en yaşlı grubu oluşturan kadınlarda bu temalar çoğunlukla soluklaşmış, yadsınmış veya tümünden ortadan kalkmışlardır. Onların yerini, “kemik” ve benzeri anatomi yanıtları veya “coğrafya” yanıtları gibi temsiller alır; ki bunlar çoğunlukla güncel bedensel endişelere ve gerçekten (kemik gibi) “kurumuş” bir beden imgesine gönderme yaparlar.

5. RORSCHACH TESTİ YAŞLILIK NORMLARI ÇALIŞMASI

Tunaboşlu-İkiz (2001), Rorschach testinin Türkiye’ye girişinin 1940’lı yıllarda psikolog Yani Anastasiadis tarafından gerçekleştirildiğini yazar. Fransızca bilen Anastasiadis, H. Rorschach’ın kitabının Fransızcasını inceler; ve Paris’ten testin malzemesini edinerek, 1990 yılına kadar Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastahanesi’nde bu testle çalışmalar yapar ve onu pek çok nesil öğrencisine öğretir. O günlerden bu yana Rorschach testi, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi ülkemizde de en çok kullanılan klinik araçlardan birisi olmasına karşın, Türkiye’de 2004 yılına kadar Rorschach’ya ilişkin hiçbir norm çalışması yapılmamıştır. Klinisyenlerin bilhassa test yanıtlarını kodlamaları sırasında karşılaştıkları güçlükleri gidermek amacıyla bu yöndeki ilk girişim, yine T. Tunaboşlu-İkiz ve onun İstanbul Üniversitesi’ndeki ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Önce Rorschach ergen normları (Tunaboşlu-İkiz ve ark., 2007) ve iki yıl sonra da yetişkin normları (Tunaboşlu-İkiz ve ark., 2009) çalışmaları tamamlanmış ve kitap halinde basılarak klinisyenlerin kullanımına sunulmuştur. Yaşlı normlarına ilişkin eksikliğin ise bu

çalışmayla giderileceği umulmaktadır. Elbette bir norm çalışması yapılırken, standart bir kodlama uygulamak ve önceden saptanmış normları dayanak alarak başlamak zorunludur. Ülkemizde, bu çalışma için hareket noktası oluşturacak böylesi normlar daha önce bulunmadığından; hem söz konusu ergen ve yetişkin normları, hem de şimdiki yaşlı normları çalışması için C. Beizmann'ın (1970) kodlama kitabı referans alınmıştır.

5.1. Araştırmanın Amaçları ve Hipotezleri

Bir norm çalışması, adından anlaşılacağı üzere “normalin” saptanmasını amaçlar. Ancak normallik, farklı bağlam ve disiplinler açısından ele alınabilen çok boyutlu bir kavramdır. Çalışmanın bu ve ileriki bölümlerinde istatistiki bir normallikten bahsedilmektedir. Yani burada, Rorschach testi uygulanan yaşlı bireylerin verdikleri yanıtların, lokalizasyonlar, belirleyiciler ve içerik türleri gibi çeşitli unsurları açısından istatistik açıdan nasıl bir dağılım gösterdiği ve bu farklı unsurlar arasında ne gibi ilişkilerin olduğu incelenmeye çalışılacaktır. Dahası bu yanıtların, katılımcıların yaşları, cinsiyetleri ve sosyo-ekonomik düzeyleri açısından da nasıl bir dağılım gösterdiği görülecektir. Son olarak Rorschach psikogramını değerlendirmede kullanılan bazı yüzdeler hesaplanacak ve yaş artışıyla birlikte yanıtlarda ne gibi değişimler olduğuna ilişkin korelasyon analizleri sunulacaktır.

Şu halde, literatürde -bilhassa Péruchon'un (2002) klinik saptamalarından hareketle- sunulan bulguların bu araştırmanın verileriyle örtüşmesi halinde: Yaş arttıkça (1) “H” (insan) yanıtlarında ve (2) %F'de (form yüzdesi) bir değişme olmayacağı; fakat (3) toplam yanıt sayısının ve (4) hareket yanıtlarının düşeceği; ve buna karşılık (5) “A” (hayvan) yanıtlarının artacağı hipotezleri öne sürülebilir. Literatürde sunulan bu bilgiler, günlük klinik uygulamalardan hareketle elde edilmiş olduklarından, normlara ilişkin bu saha çalışmasında doğrulanabilecekleri gibi; bunlarla örtüşmeyen sonuçlarda elde edilebilir.

5.2. Örneklem Seçimi ve Verilerin Toplanması

Norm çalışmasının normalin saptanmasını amaçladığına değinilmişti; fakat normları bulmak için de, bir normal tanımı belirleyerek başlamak ve bu tanıma uyan bireylerle çalışmak gereklidir. Sahada ve klinikte yapılan çalışmaların çoğunda, normallığın temel varsayımları arasında daha önce “psikiyatrik veya nörolojik bir hastalık tanısı almamış olmak” yer alır. Bu çalışmada da bu yaklaşım benimsenmiş, ancak bununla yetinilmemiştir. Çünkü yaşlı kliniği, çeşitli –ve her zaman kolay saptanamayan– zihinsel gerilemeler barındıran bir alandır. Dolayısıyla, kişinin bir tanı almamış olmasının yanı sıra, yaşına göre zihinsel/bilişsel işlevlerinin de sağlıklı olması oldukça önemli bulunmuştur; özellikle demansiyel durumlar, dikkatle sınanması ve çalışmanın örneklemini dışında bırakılması gereken olgular arasındadırlar. Dünyada, Rorschach testinin henüz herhangi bir ülkede yapılmış ve yayınlanmış yaşlı normları mevcut değildir; bu açıdan bu çalışma, bir öncü niteliğindedir. Ancak bu durum, çalışmanın çerçevesinin nasıl yapılandırılacağı konusunda bir referansa sahip olunmaması sebebiyle güç bir durum yaratabilirdi; yine de şanslı bir süreç geçirilmiştir çünkü Paris 5-René Descartes üniversitesinden Benoît Verdon, Fransız yaşlı normları için önceden bir plan hazırlamıştı. Yaşlılarla projektif çalışmaların önde gelen isimlerinden Verdon’un önerileri, bu açıdan son derece yol gösterici olmuş ve nasıl başlanması gerektiği konusunda aydınlatıcı bir etki yaratmıştır.

Örneklemin sayısını belirlemede, yukarıda değinilmiş olan ergen ve yetişkin normları çalışmalarında olduğu gibi, bu çalışmada da Devlet İstatistik Enstitüsü’nün nüfus verileri dayanak alınmış (DİE, 2003); ve 78’i kadın, 78’i erkek olmak üzere toplam 156 kişiyle uygulama yapılmıştır. Katılımcılar arasında, evlerinde yaşayanların yanı sıra, huzurevi gibi kurumlarda kalan yaşlılar da vardır. Yetişkin normları 20 ile 64 yaş arası kişileri kapsamaktaydı. Yine buradan devam edilerek, yaşlı normları için başlangıç yaşı 65 olarak belirlenmiş ve 84 yaşa kadar olan bireyler çalışmaya dahil edilmiştir. Yaş değişkeni 65-69 (8 kadın, 8 erkek), 70-74 (7 kadın, 7 erkek), 75-79 (6 kadın, 6 erkek) ve 80-84 (5 kadın, 5 erkek) arası olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Normal şartlarda daha üst yaşlara çıkılması için bir sakınca

olmazdı. Ancak bilişsel gerilemeleri saptamak ve elemek için kullanılan nörokognitif testlerin Türkiye normları malesef bunun için yeterli hassasiyete sahip değildi; dahası 85 ve üzeri yaşlarda demans oranı gerçekten çok yükselmekte ve katılımcı bulmak çok zor hale gelmektedir.

Yaş ve cinsiyetin dışında sosyo-ekonomik seviye (SES) de, düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç gruba ayrılarak verilere dahil edilen bir diğer demografik değişkendir. SES'i belirlemedeki kriter eğitim düzeyi olmuştur. İlkokul ve altı düzeyde eğitim almış kişiler "düşük", orta-okul ve lise düzeyindekiler "orta" ve üniversite ve üzeri tahsil görmüş kişilerse "yüksek" SES olarak değerlendirilmiştir.

Uygulamalar, baş başa ve mümkün olduğunca sessiz ve yeterince ışıklandırılmış ortamlarda yapılmıştır. Her katılımcıya çalışma hakkında hem sözel bilgi verilmiş, hem de çalışmaya gönüllü olarak katıldığına dair yazılı onam alınmıştır. Uygulamaya geçmeden önce, kısa ve yönlendirmesiz bir öngörüşme yapılmış, kişinin istediği şeylerden bahsetmesi ve gerginliğini atması arzulanmıştır. Bazı kişilerin "teste tabi tutulmak" tarzı bir düşünceyle bilhassa kaygılandıkları bilinmektedir; o yüzden böylesi bir kaygı yaşayan kişilere, bunun kesinlikle bir performans testi olmadığı, doğru-yanlış cevap diye bir şeyin olmadığı vurgulanmıştır.

Her katılımcıya, Rorschach uygulanmadan önce dört adet test yapılmıştır. Bunların hepsi oldukça kısa süren (dördünün toplamı aşağı yukarı 20 dakika) testlerdir. Bunlardan ilki Ishihara Renk Körlüğü Testi'dir. Renkleri ayırt etmede herhangi bir bozukluğu olan kişiler örneklemin dışında bırakılmıştır. Diğer üç test ise, sırasıyla Mini Mental Durum Muayenesi testi, WAIS-III'ün benzerlikler alt-testi ve son olarak, Sözel ve Semantik Akıcılık testidir. Bilişsel bozuklukları elemeye, bu nörokognitif testlerin özellikle tercih edilmesinin sebebi, hem Benoît Verdon'un, hem de İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Nöroloji bölümünden bu alanda uzman olan Prof.Dr.Öget Öktem-Tanör ve Şükriye Kalem'in bu yöndeki önerileridir. Bu testlerde, normal yaşlanmanın getirdiği doğal bilişsel gerilemenin ötesinde bir yeti kaybı saptanan kişiler örnekleme dahil edilmemişlerdir.

Nörokognitif testler bittikten sonra, hemen ardından Rorschach uygulanmamış, kısa bir ara verildikten sonra devam edilmiştir. Çünkü nörokognitif testler hem bir miktar yorucudurlar, hem de zihinsel becerileri ölçtükleri için Rorschach'dan çok farklı bir çerçeveye içerirler. Bu yüzden katılımcılara, çalışmanın iki aşamadan oluştuğu ve bu ikincisinin “asıl” çalışma olduğu ve bir öncekiyle alakası olmadığı vurgulanmıştır.

Rorschach protokolleri, Fransız projektif ekolünün kodlama sistemiyle kodlanmış ve istatistik analizleri yapılmak üzere, SPSS istatistik programına girilmiştir.

5.3. Bulgular

Bu bölümde Rorschach uygulaması yapılan 156 yaşlı bireyin protokollerinde verdikleri yanıtların, yukarıda bahsettiğimiz çeşitli unsurları açısından ne tür bir dağılım gösterdiği çeşitli tablolarla gösterilecektir. Bunlara ek olarak, yukarıda değinilen birkaç korelasyon analizi de buraya dahil edilecek; ve bu bulgular sonuç bölümünde tartışılacaktır.

Tablo 1 - Yaş grubu, cinsiyet ve SES açısından örneklemin dağılımı

Cinsiyet	SES	65-69	70-74	75-79	80-84	Toplam
<i>Kadın</i>	Düşük	8	7	6	5	26
	Orta	8	7	6	5	26
	Yüksek	8	7	6	5	26
	<i>Toplam</i>		24	21	18	15
<i>Erkek</i>	Düşük	8	7	6	5	26
	Orta	8	7	6	5	26
	Yüksek	8	7	6	5	26
	<i>Toplam</i>		24	21	18	15

Tablo 2 - Kartlara verilen yanıt sayısının cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Erkek	196	203	242	125	119	134	144	204	167	286	1820
Kadın	176	195	240	147	118	150	166	210	193	316	1911
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 3 - Kartlara verilen yanıt sayısının yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
65-69	116	125	152	82	71	90	99	133	118	176	1162
70-74	116	124	136	78	66	78	89	118	88	168	1061
75-79	78	91	110	63	58	64	76	97	89	151	877
80-84	62	58	84	49	42	52	46	66	65	107	631
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 4 - Kartlara verilen yanıt sayısının SES'e göre dağılımı

SES	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Düşük	120	137	152	90	76	92	104	134	118	172	1195
Orta	130	132	153	89	78	95	98	140	117	202	1234
Yüksek	122	129	177	93	83	97	108	140	125	228	1302
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 5 - Kartlara verilen yanıt sayısının lokalizasyona göre dağılımı

Lokalizasyon	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Global (G)	211	97	59	179	198	96	67	16	44	49	1016
Büyük detay (D)	130	231	404	81	38	156	222	370	228	544	2404
Küçük detay (Dd)	9	8	4	9	0	24	4	21	36	2	117
Beyaz (Bl)	21	62	15	0	0	0	13	7	40	7	165
Red	1	0	0	3	1	8	4	0	12	0	29
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 6 - Kartlara verilen yanıt sayısının formun niteliğine göre dağılımı

Formun Niteliği	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Form yok	0	38	7	3	0	1	2	1	5	4	61
Form baskın değil	19	29	19	28	3	16	18	26	70	44	272
Form baskın	352	331	456	238	233	259	286	387	273	554	3369
Red	1	0	0	3	1	8	4	0	12	0	29
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 7 - Yanıt sayılarının duygulanımsal belirleyicilere göre dağılımı

Duygulanımsal Belirleyici	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Duygulanımsal belirleyici yok	337	284	397	166	207	196	266	315	215	463	2846
(C)	0	90	58	0	0	0	0	85	123	117	473
(C')	17	16	19	15	16	1	10	0	1	7	102
(E)	8	8	8	77	8	77	25	12	7	15	245
(Clob)	9	0	0	11	5	2	5	2	2	0	36
Red	1	0	0	3	1	8	4	0	12	0	29
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 8 - Kartlara verilen yanıt sayısının hareket yanıtlarına göre dağılımı

Hareket belirleyicisi	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Hareket yok	298	266	351	240	157	245	236	377	278	492	2940
(K)	27	51	89	7	6	6	30	3	24	16	259
(Kan)	43	52	34	20	72	18	33	27	23	86	408
(Kp)	2	1	1	0	1	0	4	0	3	1	13
(Kob)	1	28	7	2	0	7	3	7	20	7	82
Red	1	0	0	3	1	8	4	0	12	0	29
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 9 - Kartlara verilen yanıt sayısının içerik olarak dağılımı

Yanıtın içeriği	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
İnsan veya hayvan değil	82	171	179	91	7	134	82	182	234	223	1385
H	52	68	130	23	12	14	57	9	44	28	437
Hd	2	13	8	4	3	5	30	4	8	9	86
A	210	134	147	98	195	102	112	213	50	333	1594
Ad	15	7	10	13	14	17	19	2	5	3	105
(H)	1	2	4	11	0	0	3	1	5	3	30
(A)	9	3	4	29	5	4	3	3	2	3	65
Red	1	0	0	3	1	8	4	0	12	0	29
Toplam	372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

Tablo 10 - Yaş gruplarına göre yanıtların formun niteliğine göre dağılımı

Formun Niteliği	Yaş Grubu				
	65-69	70-74	75-79	80-84	Toplam
	n	n	n	n	n
Form yok	20	21	13	7	61
Form baskın değil	95	63	70	44	272
Form baskın	1037	975	786	571	3369
Red	10	2	8	9	29
Toplam	1162	1061	877	631	3731

Tablo 11 - Yaş gruplarına göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı

Duygulanımsal belirleyici	Yaş Grubu				
	65-69	70-74	75-79	80-84	Toplam
	n	n	n	n	n
Duygulanımsal belirleyici yok	878	792	683	493	2846
(C)	153	142	100	78	473
(C')	45	29	19	9	102
(E)	71	84	54	36	245
(Clob)	5	12	13	6	36
Red	10	2	8	9	29
Toplam	1162	1061	877	631	3731

Tablo 12 - Yaş gruplarına göre hareket yanıtlarının dağılımı

Hareket belirleyicisi	Yaş Grubu				
	65-69	70-74	75-79	80-84	Toplam
	n	n	n	n	n
Hareket yok	906	860	687	487	2940
(K)	75	79	57	48	259
(Kan)	145	88	96	79	408
(Kp)	1	10	2	0	13
(Kob)	25	22	27	8	82
Red	10	2	8	9	29
Toplam	1162	1061	877	631	3731

Tablo 13 - Yaş gruplarına göre yanıt içeriklerinin dağılımı

Yanıtın içeriği	Yaş Grubu				
	65-69	70-74	75-79	80-84	Toplam
	n	n	n	n	n
İnsan veya hayvan değil	432	405	322	226	1385
H	126	131	97	83	437
Hd	28	27	19	12	86
A	510	420	386	278	1594
Ad	30	38	24	13	105
(H)	5	11	10	4	30
(A)	21	27	11	6	65
Red	10	2	8	9	29
Toplam	1162	1061	877	631	3731

Tablo 14 - Cinsiyete göre yanıtların lokalizasyon olarak dağılımı

Lokalizasyon	Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam
	n	n	n
Global (G)	514	502	1016
Büyük detay (D)	1149	1255	2404
Küçük detay (Dd)	60	57	117
Beyaz (Bl)	80	85	165
Red	17	12	29
Toplam	1820	1911	3731

Tablo 15 - Cinsiyete göre yanıtların formun niteliğine göre dağılımı

Formun niteliği	Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam
	n	n	n
Form yok	38	23	61
Form baskın değil	136	136	272
Form baskın	1629	1740	3369
Red	17	12	29
Toplam	1820	1911	3731

Tablo 16 - Cinsiyete göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı

Duygulanımsal belirleyici	Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam
	n	n	n
Belirleyici yok	1376	1470	2846
(C)	243	230	473
(C')	47	55	102
(E)	122	123	245
(Clob)	15	21	36
Red	17	12	29
Toplam	1820	1911	3731

Tablo 17 - Cinsiyete göre hareket yanıtlarının dağılımı

Hareket belirleyicisi	Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam
	n	n	n
Hareket yok	1426	1514	2940
(K)	124	135	259
(Kan)	204	204	408
(Kp)	8	5	13
(Kob)	41	41	82
Red	17	12	29
Toplam	1820	1911	3731

Tablo 18 - Cinsiyete göre yanıt içeriklerinin dağılımı

Yanıtın içeriği	Cinsiyet		
	Erkek	Kadın	Toplam
	n	n	n
İnsan veya hayvan değil	667	718	1385
H	216	221	437
Hd	40	46	86
A	773	821	1594
Ad	56	49	105
(H)	13	17	30
(A)	38	27	65
Red	17	12	29
Toplam	1820	1911	3731

Tablo 19 - Lokalizasyonların sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı

Lokalizasyon	SES			
	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	n	n	n	n
Global (G)	361	344	311	1016
Büyük detay (D)	749	781	874	2404
Küçük detay (Dd)	27	53	37	117
Beyaz (Bl)	52	43	70	165
Red	6	13	10	29
Toplam	1195	1234	1302	3731

Tablo 20 - Form niteliklerinin sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı

Formun niteliği	SES			
	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	n	n	n	n
Form yok	19	19	23	61
Form baskın değil	81	83	108	272
Form baskın	1089	1119	1161	3369
Red	6	13	10	29
Toplam	1195	1234	1302	3731

Tablo 21 - Sosyo-ekonomik seviyeye göre duygulanımsal belirleyicilerin dağılımı

Duygulanımsal belirleyici	SES			
	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	n	n	n	n
Belirleyici yok	925	945	976	2846
(C)	140	156	177	473
(C')	33	25	44	102
(E)	85	75	85	245
(Clob)	6	20	10	36
Red	6	13	10	29
Toplam	1195	1234	1302	3731

Tablo 22 - Hareket yanıtlarının sosyo-ekonomik seviyeye göre dağılımı

Hareket belirleyicisi	SES			
	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	n	n	n	n
Hareket yok	961	985	994	2940
(K)	68	86	105	259
(Kan)	124	125	159	408
(Kp)	4	3	6	13
(Kob)	32	22	28	82
Red	6	13	10	29
Toplam	1195	1234	1302	3731

Tablo 23 - Sosyo-ekonomik seviyeye göre yanıt içeriklerinin dağılımı

Yanıtın içeriği	SES			
	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
	n	n	n	n
İnsan veya hayvan değil	438	446	501	1385
H	128	149	160	437
Hd	26	33	27	86
A	543	529	522	1594
Ad	34	28	43	105
(H)	4	11	15	30
(A)	16	25	24	65
Red	6	13	10	29
Toplam	1195	1234	1302	3731

Tablo 24 - Form yüzdesinin (%F) hesaplanması

Formun niteliği	Hareket belirleyicisi	Duygulanımsal belirleyici	n
Form baskın	Hareket yok	Duygulanımsal belirleyici yok	2122
Form baskın değil	Hareket yok	Duygulanımsal belirleyici yok	58
			Toplam 2180

$$\%F = (\sum F / R) * 100 \rightarrow \text{formülüyle} \rightarrow \%F = (2180 / 3731) * 100 = \%58,4$$

olarak tespit edilmiştir.

Tablo 25 - İnsan yanıtı yüzdesinin (%H) hesaplanması

Yanıtın içeriği	n	%
Bütün insan yanıtı - H	437	11,7
İnsan detayı yanıtı - Hd	86	2,3
Toplam	523	14.0

$$\%H = [(H + Hd) / R] * 100 \rightarrow \%H = [(437 + 86) / 3731] * 100 = \%14,0$$

olarak tespit edilmiştir.

Tablo 26 - Hayvan yanıtı yüzdesinin (%A) hesaplanması

Yanıtın içeriği	n	%
Bütün hayvan yanıtı - A	1594	42.7
Hayvan detayı yanıtı - Ad	105	2.8
Toplam	1699	45.5

$$\%A = [(A + Ad) / R] * 100 \rightarrow \%A = [(1594 + 105) / 3731] * 100 = \%45,5$$

olarak bulunmuştur.

Tablo 27 - Katılımcı başına verilen ortalama yanıt sayısının (R) hesaplanması

n	Toplam yanıt	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
156	3731	10	55	23.73	8.06

Tablo 28 - RC yüzdesinin (%RC) hesaplanması

Kart Numarası										
I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
372	398	482	272	237	284	310	414	360	602	3731

$$\%RC = (\text{VIII, IX ve X numaraları kartlara verilen toplam yanıt sayısı}) / R * 100$$

$$\text{formülüyle} \rightarrow \%RC = [(414 + 360 + 602) / 3731] * 100 = \%36.9$$

olarak bulunmuştur.

Tablo 29 - Global yanıt yüzdesinin (%G) hesaplanması

Lokalizasyon	Kart Numarası										
	I. Kart	II. Kart	III. Kart	IV. Kart	V. Kart	VI. Kart	VII. Kart	VIII. Kart	IX. Kart	X. Kart	Toplam
	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Global (G)	211	97	59	179	198	96	67	16	44	49	1016

$$\%G = (\sum G / R) * 100 \rightarrow \text{formülüyle} \rightarrow \%G = (1016 / 3731) * 100 = \%27,2$$

olarak hesaplanmıştır.

Tablo 30 - Yaş ile yanıt lokalizasyonları arasındaki korelasyonlar

		Yanıt sayısı	G	D	Dd	Bl	Red
Yaş	Pearson r	-,178*	-,124	-,113	-,075	-,161*	,097
	<i>p</i>	,026	,124	,161	,355	,044	,229
	n	156	156	156	156	156	156

* $p < 0.05$ (2-kuyruklu).

Tablo 31 - Yaş ile form baskınlığı arasındaki korelasyonlar

		Yaş	Form baskınlığı	
Spearman's rho	Yaş	Korelasyon katsayısı	1,000	,020
		<i>p</i>	.	,230
		n	3702	3702

Tablo 32 - Yaş ile hareket yanıtları arasındaki korelasyonlar

Hareket belirleyicisi		K	Kan	Kob	Kp	Red
Yaş	Pearson r	-,016	-,064	-,060	-,075	,097
	<i>p</i>	,840	,425	,453	,351	,229
	n	156	156	156	156	156

Tablo 33 - Yaş ile duygulanımsal belirleyiciler arasındaki korelasyonlar

Duygulanımsal belirleyici		C	C'	Clob	E	Red
Yaş	Pearson r	-,105	-,250**	,089	-,094	,097
	<i>p</i>	,190	,002	,271	,243	,229
	n	156	156	156	156	156

** $p < 0.01$ (2-kuyruklu).

Tablo 34 - Yaş ile yanıt içerikleri arasındaki korelasyonlar

Yanıt içeriği	A	Ad	(A)	H	Hd	(H)	İnsan veya hayvan değil	
Yaş	Pearson r	-,105	-,097	-,159*	-,012	-,093	,020	-,129
	<i>p</i>	,190	,227	,048	,879	,247	,807	,107
	<i>n</i>	156	156	156	156	156	156	156

* $p < 0.05$ (2-kuyruklu).

SONUÇ

Bu son bölümde, yukarıda tablolar halinde aktarılan veriler sırayla ele alınacak, ve bu sayısal değerlerin klinik açıdan ne anlama geldiği yorumlanmaya çalışılacaktır. En sonunda ise, araştırmanın olası eksik yanlarına değinilecek ve bu çalışmadan elde edilen bilgileri daha ileri götürebilecek sonraki araştırmalara ilişkin öneriler sunulacaktır.

Tablo 1'de, daha önce metin içinde verilen örneklem bilgisi yinelenmiştir. Yukarıda değinildiği üzere 78'er erkek ve kadından oluşan bu örneklemde istatistik açıdan olumlu bir nokta, sonradan çeşitli kodlama veya uygulama yanlışlarından doğan herhangi bir veri kaybının yaşanmamış olması, ve tüm veritabanının istatistik analize dahil edilebilmiş olmasıdır.

Tablo 2'de, erkek ve kadınların ayrı ayrı ve toplamda her bir karta verdikleri yanıt sayıları görülmektedir. Bu çalışmada tüm katılımcılar toplamda kartlara 3731 yanıt vermişlerdir. Burada kadınların erkeklerden toplamda biraz daha fazla yanıt verdikleri ve en çok yanıtın X. karta verildiği görülmektedir. Kadınların genelde daha fazla sözel malzeme sunmaları günlük klinik pratik açısından doğal bir durum olabilir. X. karta gelince, bu karta verilen yanıt sayısının diğer kartlara göre oldukça fazla olması, kartın aşırı parçalı yapısı dolayısıyla çok sayıda ayrı detay yanıtını teşvik etmesinin; ve testin son kartı olması sebebiyle "ayrılık ve sonlanma"ya dair çatışmaları harekete geçirerek (Tunaboğlu-İkiz, 2001), kişinin çok fazla yanıt vermek suretiyle testten ve testörden ayrılmayı ertelemesinin bir sonucu olabilir. Bu karta

çok yanıt verilmesi yalnızca yaşlılara özgü değildir, önceki norm çalışmalarında da görülebileceği üzere yetişkin ve ergenler için de geçerlidir.

Tablo 3'de her bir yaş grubunun ayrı ayrı ve toplamda verdikleri yanıt sayısı görülmektedir. Bu frekans tablosunun, çalışmadaki bulgulardan en önemlilerinden birini teşkil ettiği söylenebilir. Çünkü "Toplam" sütununa bakıldığında, "yaş arttıkça verilen yanıt sayısının azaldığı" görülmektedir. Bu göz kararı çıkarımın, aşağıda korelasyon analizleri sunulduğunda istatistiksel olarak da anlamlı olduğu görülecektir. Bu bilgi, yukarıda projektif klinikte yaşlılığa dair sunulan literatürle (bilhassa Péruchon'un çıkarımlarıyla) uyum içerisindedir ve açıkçası beklenen bir sonuçtur.

Tablo 4'te, düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç ayrı sosyo-ekonomik seviyeye (SES) dahil olan yaşlıların ayrı ayrı ve toplam olarak kartlara verdikleri yanıt sayıları görülmektedir. Bu frekans tablosu da, bir önceki gibi oldukça önemli bir veri sunmaktadır. Yine toplam sütununa bakıldığında, "sosyo ekonomik seviye yükseldikçe yanıt sayısının da arttığı" görülecektir. Bu bilgi de yine, projektif klinik literatürüyle uyumlu ve beklenen bir sonuçtur.

Tablo 5'te kartlara verilen yanıt sayılarının lokalizasyonlar açısından nasıl bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Global, yani "bütün" yanıtlar açısından üç kart ön plana çıkmaktadır: I. kart, IV. kart ve V. kart. Bilhassa IV. kart ve V. kart açısından bu durum oldukça anlaşılırdır. Çünkü bu iki kart, bilateral (iki taraflı) kartlara kıyasla daha "kompakt", yani daha yoğun, sınırları daha belirgin kartlardırlar (Tunaboylu-İkiz, 2001); dolayısıyla tek ve bütün bir nesneye benzetilmeye daha uygundurlar. Bu açıdan global yanıtları teşvik etmeleri zaten beklenen bir durumdur. I. karta gelince şöyle bir yorum yapılabilir: I. kart da, lekenin içindeki belirgin dört beyaz boşluğa rağmen kompakt bir karttır, ve yetişkin uygulamalarından da alışık olunduğu üzere bir takım bütün nesnelere teşvik etmeye yatkındır. Dahası testin ilk kartı, yani karşılaşılan ilk nesne olması nedeniyle hastada uyandırdığı doğal kaygı, hastada bu kaygıyı global bir yanıtla kontrol altına alma eğilimi doğuruyor olabilir. Burada ilginç bir nokta da, aslında IV ve V numaralı kartlar kadar kompakt olmasına

rağmen, VI. kartın bu son iki kartın yaklaşık yarısı kadar global yanıtı sahip olmasıdır.

I, IV ve V numaralı kartlar, global yanıtları nasıl en çok teşvik eden kartlarsa, detay yanıtlarını da en az teşvik eden kartlar da yine bu üç karttır. Bu beklenir bir durumdur. Buna karşılık yukarıda öngörüldüğü üzere en çok detay yanıtı, aşırı parçalı yapısıyla X. karta verilmiştir. Yine -beklendiği üzere- bilateral kartlar olan II, III ve VIII numaralı kartlar X. kartın ardından en yüksek detay yanıtına sahip kartlardırlar.

Küçük detay (Dd) yanıtlarıysa, Rorschach testinde her protokolda görülmesi beklenmeyen, ender görülen yanıtlardır (Tunaboşylu-İkiz, 2001). Her olgu ayrıca yorumlanmayı gerektirse de, genel olarak haddinden fazla bir kontrol çabasını ifade ettikleri söylenebilir. Şüphesiz gereğinden fazla kontrol de, ancak aşırı bir kaygının varlığında söz konusu olur. Meseleye böyle bakıldığında neden en çok küçük detay yanıtının IX. karta verildiği tahmin edilebilir. IX. kart, psikanalitik projektif klinikte “en zor kart” olarak nitelenilen ve gizil içeriği açısından oldukça arkaik çatışmaları uyandırdığı düşünülen bir karttır (Tunaboşylu-İkiz, 2001). Dolayısıyla bu kartın küçük detay yanıtlarıyla kontrol edilmeye çalışılması ve yine en çok reddedilen (yani hiç yanıt verilmeyen) kartın da IX. kart olması anlaşılır bir durumdur. IX. kartın ardından en çok küçük detay yanıtı verilen ve en çok reddedilen ikinci kart, VI. karttır; bu kartın beklenen düzeyde global yanıtı sahip olmamasının, bu durumla bir ilişkisi olabilir.

Beyaz alanları içeren yanıtların sayısına bakıldığında, II ve IX numaralı kartların başı çektiği görülmektedir. Bu kartların ortasında yer alan belirgin boşluğun bu yanıtları tetiklediği düşünülebilir.

Tablo 6'da, formun baskınlık niteliğine göre yanıt sayısının kartlara dağılımı görülmektedir. Buna göre F, FC, FC', FE, FClob gibi formun ön planda olduğu yanıtlar, ayrıca yine K, Kan, Kob, KC, KanClob, KobE gibi tek başına hareket veya hareketle birlikte renk ve/veya perspektifin de bulunduğu yanıtlar da, baskın bir form içermektedirler. Buna karşılık CF, C'F, EF, ClobF, CK, ClobKan, Ekob gibi rengin, perspektifin, korku duygusunun formun önüne geçtiği yanıtlar baskın olmayan bir

form içerirler. Nihayet C, E, C', Clob yanıtlar ise sınırları oldukça belirsiz yanıtlar olup, formun olmaması şeklinde yorumlanırlar (Tunaboşlu-İkiz, 2001).

Formun olmaması veya çekinik halde bulunması, formun baskın olduğu yanıtlara kıyasla çok daha ender görülen durumlardır. Bu araştırmanın örneklemini için de durum böyledir (yaklaşık 1'e karşı 10 yanıt). "Form yok" satırına bakıldığında iki karta (I. kart ve V. kart) bu türde hiçbir yanıt verilmediği; ve biri hariç tüm kartlar 1 ila 7 arasında değişen oldukça düşük rakamlara sahipken, II. kartın, bu türde 38 adet yanıtla sahip olduğu görülmektedir. Bu büyük bir farktır. Fakat bunun neden kaynaklandığı tahmin edilebilir: Bu, libidinal ve bilhassa saldırgan nitelikte ikili nesne ilişkilerine dair çatışmaları harekete geçirmeye müsait ve pek çok parçalı kırmızı leke içeren bu karta verilen, çok sayıda C yanıtının sonucu olabilir. Bu karttaki kırmızı lekelere, özellikle "kan" ve "ateş" yanıtları sıkça verilmektedir.

Formun mevcut olduğu ancak baskın olmadığı yanıt sayılarını gösteren ikinci satıra bakıldığında, IX. kartın önemli bir farkla başı çektiği görülmektedir. IX. kartın harekete geçirdiği çatışmalara değinilmişti. Dolayısıyla yalnızca pastel renklerin bulunduğu ve tasarımılandırma açısından en zor kart olarak nitelenen bu kartta (Tunaboşlu-İkiz, 2001), afektif tepkilerin formdan daha ön plana geçmesi anlaşılır bir durumdur.

Ancak, formun baskın olduğu yanıt sayılarına bakarak ve yalnızca bu veriye dayanarak bir yorum yapmak çok güçtür; çünkü zaten her kartta verilen yanıtların iyi tasarımılandırılmaları beklenen bir durumdur ve bu konuda kartlar arasında özel bir ayırım gözetilmez. Nitekim yanıtların yaklaşık 10'da 9'unu baskın form yanıtları oluşturmaktadır. X. kartın sayıca en yüksek olması normaldir çünkü en yüksek yanıt sayısı bu karta verilmektedir.

Tablo 7'de, kromatik ve akromatik renk (C ve C'), perspektif/gölgeleme (E) ve korku (Clob) vurgusu içeren yanıtların, kartlara göre nasıl dağıldığı görülmektedir. Bu dört belirleyici, "duygulanımsal belirleyiciler" adı altında yapay bir başlık altında toplanmıştır.

«C» yanıtları, beklenildiği üzere yalnızca kromatik renkler içeren beş karta verilmiş, -normal bireylerden beklenildiği üzere- yalnızca siyah-beyaz-gri tonlarından oluşan diğer kartlara renk yanıtı verilmemiştir. «C'» yanıtları, genel olarak depresif duygulanımlar veya anti-depresif tepkiler göz önüne alınarak yorumlanırlar (Tunaboğlu-İkiz, 2001). Burada da VIII. kart hariç hemen her kart, beyaz boşluklar veya en azından gri tonları içerdiği için bu tipte yanıtla sahiptir.

«E» yanıtları da, günlük klinik uygulamada çok tanıdık olan bir manzarayı bu norm çalışmasında da ortaya koymuş, ve IV ile VI numaralı kartlar açık ara daha fazla gölgeleme yanıtı almışlardır. Bu kartlardaki lekelerin dalgalı, gölgeli ve tırtıklı yapısı bu tip yanıtları harekete geçirmektedir.

Korku (Clob) vurgusu içeren yanıtlarda da, yine beklenildiği üzere IV. kart başı çekmekte, onu az bir farkla I. kart izlemektedir. IV. kart gizil içeriği nedeniyle korku tepkilerini uyandırmaya elverişlidir. I. kart için bu konuda özel bir beklenti yoksa da, ilk nesneyle ve testörle karşılaşmayı simgelediğinden bu tip tepkileri harekete geçirebilmesi normaldir.

Tablo 8'de hareket (kinestezi) yanıtlarının tüm kartlar içindeki dağılımı görülmektedir. İnsan hareketi (K) içeren yanıtlar, beklenildiği gibi en çok II ve III numaralı kartlara verilmiştir. Hayvan hareketi (Kan) yanıtlarının insan hareketi yanıtlarından fazla olması normaldir, çünkü Rorschach testi içeriği itibarıyla zaten çokça hayvan yanıtı içermektedir. Dolayısıyla “Kan” yanıtları tüm kartlara yayılmıştır; yine de X. kart ve V. kart ön plandadır. V. kart, testin en belirgin formudur ve özellikle sıklıkla uçan bir “kelebek” veya “yarasa”ya benzetilmesi sebebiyle, bu durum normaldir. X. kart ise pek çok parçalı leke içermekte, bunlar da sıklıkla hayvanlara benzetilmektedirler.

Organ hareketi (Kp), normal protokollerde nadiren görülür ve pek beklenen bir yanıt türü değildir. Burada sunulan verilerde de bu yanıt türünün tüm yanıtlar içindeki oranı yaklaşık 300'de 1'dir.

Nesne hareketi (Kob) içeren yanıtlarda ise öne çıkanlar II ve IX numaralı kartlardır. Yine nadiren görülen bu yanıt türünde, özellikle II. karttaki boşluk “uçan

roket” veya “uzay mekiği” gibi yanıtları, IX. kart ise “akarsu” veya “patlama” gibi yanıtları ortaya çıkarmaya müsaittir.

Tablo 9'da yanıt içeriklerinin kartlara göre dağılımı görülmektedir. Bütünde veya detayda, insan veya hayvan temsili içermeyen tüm yanıtlar aynı değişken altında toplanmıştır. Bu yanıtlar doğa, mimari, gıda, anatomi, bitki vs. pek çok alt yanıt türünü içerirler. Dolayısıyla sadece bu satırdaki rakamlara bakarak bir yorum yapmak çok güçtür. Ancak V. karta bu türde oldukça az yanıt verildiği görülmektedir. Bunun sebebi yukarıda değinildiği gibi kartın belirgin biçimde, özellikle uçan hayvan yanıtlarını uyandırmasıdır. Bütün insan «H», yanıtlarının diğer kartlara kıyasla III. karta çok daha fazla verildiği görülmektedir ve bu, kartın gizil içeriği dolayısıyla beklenen bir sonuçtur. “Hd” ve “Ad” yanıtları daha nadir görülen yanıtlar olup ve düzensiz biçimde kartlara dağılmışlardır. “Hd” yanıtlarında VII. kartın bir miktar ön plana çıktığı söylenebilir.

Yukarıda kartların fiziksel yapısının zaten hayvan yanıtlarını çokça içerdiği ifade edilmişti. Buradaki yaşlı verilerinde de 3731'in yanıtın 1594'ünü (yarısından biraz azını) hayvan yanıtları oluşturmaktadır. Yanıtlar tüm kartlara dağılmakta olup, ön plana çıkan bir kart yoktur.

Kurgusal insan ve hayvan - (H) ve (A) - yanıtlarında IV. kart diğer kartların önüne geçmektedir. Bu kart, tıpkı “Clob” yanıtlarında da başı çekmesi gibi, gizil içeriği sebebiyle dev, canavar, yaratık gibi yanıtlar almaya müsaittir.

Tablo 10'da formun baskınlık niteliğinin farklı yaş gruplarında nasıl dağıldığı gösterilmiştir. Burada “yaş arttıkça formun baskın olduğu yanıt sayısının azaldığı” görülmektedir; ne var ki, formun hiç olmadığı veya geri planda olduğu yanıtlar bir arada düşünüldüğünde, bu yanıtların yaşla birlikte artması beklenirken, aslında bunların da düştüğünü görülmektedir. Bu ilginç durumun cevabı aslında Tablo 3'de bulunabilir: “Yaş arttıkça toplam yanıt sayısı azalmaktadır”. Dolayısıyla, tüm yanıt türleri topluca azaldığından, hem formun baskın olduğu, hem de olmadığı yanıtlar azalmaktadırlar. Sonraki iki tabloda, yanıt sayısındaki aynı azalmanın renk ve hareket belirleyicileri için de geçerli olduğu görülecektir.

Tablo 11'de görüldüğü gibi, yaş arttıkça hem duygulanımsal belirleyicilerin olmadığı yanıtlar, hem de «C» ve «C'» yanıtları azalmaktadır. “E” ve “Clob” yanıtlarıysa daha düzensiz bir dağılım göstermektedir.

Tablo 12'de, yukarıda değinildiği gibi hareketin olmadığı yanıtlardaki düşmenin yanı sıra, özellikle yaş arttıkça hayvan hareketi yanıtlarının da düştüğü, insan hareketi yanıtlarının 65-74 yaşları arasında benzer seyrettiği ve daha ileri yaşlarda düşüşe geçtiği görülmektedir. “Kp” ve “Kob” yanıtlarında böyle bir durum gözlenmemektedir.

Tablo 13'de, yanıtlardaki düşüşün genel olarak içeriklere de yansıdığı görülmektedir. Özellikle “insan veya hayvan olmayan” yanıtlar, A ve Hd yanıtları yaşla birlikte düzenli bir düşüş gösterirken, diğer yanıtlarda çoğunlukla 75 yaştan itibaren bir düşüş başlamaktadır.

Tablo 14'te, kadın ve erkek katılımcıların farklı lokalizasyonlara ne kadar yanıt verdikleri görülmektedir. Burada her bir lokalizasyon için yanıtların cinsiyetlere göre benzer şekilde dağıldığı, farklı lokalizasyonlar arasında cinsiyete göre belirgin bir fark olmadığı görülebilir.

Tablo 15'de formun baskınlık niteliği açısından, verilen yanıtlarda cinsiyetler arasında nasıl bir dağılım olduğu görülmektedir. Yanıtların burada da benzer dağıldığı, kadınlar ve erkekler arasında belirgin bir fark olmadığı görülmektedir.

Tablo 16 ve **Tablo 17**'de sırasıyla duygulanıma ve harekete dair belirleyicilerin, verilen yanıtlarda cinsiyetlere göre nasıl dağıldığı görülmektedir. Her iki tabloda da cinsiyetler arasında belirgin bir fark gözlenmemekte, yanıtların benzer şekilde dağıldığı görülmektedir.

Tablo 18'de ise, yanıt içeriklerinin kadın ve erkek katılımcılar arasında nasıl dağıldığı görülmektedir. Burada da, cinsiyete ilişkin önceki son birkaç tablodakine benzer olarak, cinsiyetler arasında belirgin bir fark görülmemektedir. Şimdi, sonraki beş tabloda verilere dair aynı unsurların sosyo-ekonomik seviyeye (SES) göre dağılımları incelenmiştir.

Tablo 19 ve **Tablo 20**'de, yanıt sayılarının genellikle dengeli bir biçimde dağıldığı söylenebilir. Ancak Tablo 19'daki dikkat çekici bir nokta, sosyo-ekonomik düzey arttıkça, global yanıtlar (G) hafifçe düşerken, büyük detay (D) yanıtlarının hafifçe artmasıdır. Bu, kabaca bir yorumlamayla, entellektüellik düzeyinin yüksekliğiyle, detaylara yönelik ruhsal yatırımın yüksekliği arasında bir ilişki olabileceği şeklinde düşünülebilir. Basitçe hızlı ve global bir yanıt verip geçmek yerine, eğitilmiş kişiler karta daha uzun süre bakma ve ayrıntılara yatırım yapma eğiliminde olabilirler.

Tablo 21'de, duygulanımsal belirleyicilerin, birisi hariç sosyo-ekonomik seviyeyle pek düzenli bir ilişki içinde olmadığı görülmektedir; bu istisna kromatik renk (C) yanıtlarıdır ve sosyo-ekonomik seviye arttıkça bu belirleyiciyi içeren yanıtların da hafifçe arttığı görülmektedir. Elbette yalnızca bu tabloya bakarak bu renk belirleyicilerinin, daha ziyade formun hiç olmadığı, veya çekinik ya da baskın form içeren yanıtlarla birlikte mi verildiği bilinemez. Ancak Tablo 20'ye bakıldığında, SES'in artmasıyla, formun baskınlığının da aynı şekilde hafifçe arttığı görülebilir. Bu iki veri birlikte düşünülecek olursa, eğitim düzeyi arttıkça, kişilerin duygulanımlarını daha etkin biçimde form yanıtlarına bağlayarak sunabildikleri söylenebilir. Ters yönden düşünülürse, eğitim düzeyi düştükçe, duygulanımların da daha çığ biçimde ifade bulma olasılığı artıyor olabilir.

Tablo 22'de, hareket yanıtlarının farklı SES grupları arasında nasıl dağıldığı gösterilmektedir. Hareket yanıtları, kişinin hareketsiz lekeye hareket atfetmesi, iç-ruhsal hareketliliğini bir forma bağlayarak karta aktarması demektir; dolayısıyla psikanalitik projektif klinik açısından, doğru formlara bağlı olarak sunulduklarında gelişmiş bir ruhsal örgütlenmeye ve entellektüel kapasitesine işaret ederler (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Burada kastedilen, bilhassa insan ve hayvan hareketi yanıtlarıdır. Söz konusu tabloda, "SES arttıkça insan hareketi (K) yanıtlarının bariz biçimde arttığı" ve yine hayvan hareketi (Kan) içeren yanıtlarda da daha hafif olmakla birlikte bir artma olduğu görülmektedir. Bu beklenen bir sonuçtur.

Tablo 23'te ise, bir önceki tabloyla bağlantılı düşünülebileceği üzere, hem insan -H-, hem de kurgusal insan -(H)- yanıtlarının SES'le birlikte arttığı

görülmekte; bununla birlikte hayvan yanıtlarının SES arttıkça çok hafif bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Bu demek oluyor ki, SES arttıkça hareket içeren insan yanıtlarının yanı sıra hareketsiz insan yanıtları da artmaktadır. Beraberinde hayvan yanıtlarının SES ile çok hafif de olsa ters yönlü bir korelasyon göstermesi, psikanalitik projektif kliniğe dair temel bir bilgiyi doğrular: “Ruhsal çatışmanın kişinin kendi türü -yani insan- üzerinden temsil edilmesi, görece daha çocuksu bir yöntem olan hayvanlar üzerinden temsil edilmesine kıyasla, daha gelişmiş bir ruhsal işleyişe işaret eder” (Tunaboğlu-İkiz, 2001). Elbette buradaki ve önceki tüm betimlemelerde, yalnızca bir tür birlikte artma veya azalma ilişkisinden söz edildiğini, fakat bir nedensellikten söz edilmediğini belirtmek gerekir. Yani burada, aşırı bir yorumla, yüksek SES’e mensup olmanın gelişmiş bir ruhsal örgütlenmeye veya gelişmiş bir ruhsal örgütlenmenin yüksek bir SES’e neden olduğu düşünülmemeli; her iki durumun da arkasında yatan bir üçüncü -veya pek çok başka- neden olabileceği unutulmamalıdır.

Bütün insan ve hayvan yanıtlarında az çok belli bir örüntü saptamak mümkünse de, “Ad” ve “Hd” yanıtları SES’e göre daha düzensiz bir dağılım sergilemektedirler. Bu tablo, demografik değişkenlere ilişkin çalışmadaki son frekans tablosudur. Sonraki altı tabloya ait verilerden ve bunlara ilişkin bazı hesaplamalardan yola çıkılarak; daha önce değinildiği üzere Rorschach protokollerinin değerlendirilmesinde önemli yer tutan bir takım normatif değerlere ulaşılabacaktır.

Tablo 24’ten hareketle yapılan hesaplama, örnekleme ilişkin form yüzdesini (%F) vermektedir: %58,4 olarak bulunmuştur. Yukarıda hem Fransız literatüründen, hem de günlük klinik uygulamalardan hareketle, yaş artsa da %F’de önemli bir değişiklik olmayacağı hipotezi öne sürülmüştü; %50 dolaylarında olması normal kabul edilen bu veriyle, söz konusu hipotezin bu araştırmada da doğrulandığı söylenebilir. Form yüzdesi, hem klinikte her bir hastayı değerlendirirken, hem de yurt-ıçi ve kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalarda, önemli bir veriyi teşkil etmektedir; dolayısıyla protokollerini değerlendirmede psikogram adı verilen değerler kümesinin önemli bir unsurudur. “%F” ile kastedilen oran, verilen yanıtlar içerisinde, hiçbir belirleyici içermeyen saf/pür “F” yanıtlarının toplam yanıt sayısına (R) oranıdır.

Form yüzdesi, psikogramda kullanılan diğer tüm veriler gibi şüphesiz tek başına yorumlanması güç bir veridir. Genel olarak saf “F” yanıtları, kişinin iç dünyasını karta fazla yansıtmadan, algısal olana dayanarak sosyal bir uyum göstermesi, psikanalitik dille bir “bastırma” girişimi olarak düşünülebilir. Fakat unutulmamalıdır ki bu girişim, ancak doğru formlara (F+) bağlı olarak sunulduğunda başarılı olur (Tunaboğlu-İkiz, 2001). Şu an itibarıyla verilen yanıtlardaki formların doğru veya bozuk formlar olup olmadıkları bilinmemektedir; bunlara karar verilmesi, daha ileri çalışmaları ve uzun süreli eksper toplantılarını gerektirecek ayrı bir süreçtir ve bu tezin kapsamı dışındadır. Burada bir nokta üzerinde durmakta fayda var: Tüm bu değerlerin aşırı düşüklüğü kadar, aşırı yüksekliği de sağlıklı değildir. Örneğin, aşırı yüksek bir form yüzdesinin iyi bir ruhsal denetime ve yüksek sosyal uyuma işaret ettiği düşünülemez; aksine bu, özgün olmayışı, herkes gibi olmayı, düşlemsel dünyanın yansıtılmasındaki ve sembolizasyon kapasitesindeki zayıflığı gösterir.

Tablo 25'ten hareketle hesaplanan insan yüzdesi de (%H), yine önemli bir veriyi teşkil eder: Bu çalışmada %14 olarak bulunmuştur. Klinikte bu verinin %15 civarlarında olması beklenilir bir durumdur. Dolayısıyla bu çalışmada, kişi yaşlansa da %H değerinin korunduğuna ilişkin hipotez de doğrulanmıştır. Kişinin Rorschach kartlarında kendi türünü belli bir oranda görmesi oldukça beklenen bir durumdur. Bu oran, bütün «H» veya yalnızca dış uzuvları (kol, bacak, yüz vs.) içeren «Hd» yanıtlarının toplamının, tüm yanıtlara oranıdır.

Hastaları değerlendirirken, doğru formlara bağlandığı sürece %H ne kadar yüksekse, bu o denli olumlu bir işarettir. Zaten testin gerçek içeriği çok sayıda hayvan ve başka regresif öğeler içerdiğinden, bu oran hiçbir zaman aşırı yükselmez. Buna karşılık bir protokolda insan yanıtının hiç olmaması veya aşırı düşük olması dikkate alınması gereken bir husustur (Tunaboğlu-İkiz, 2001).

Tablo 26'dan hareketle hesaplanan hayvan yüzdesi (%A) de, insan yüzdesi (%H) gibi, Rorschach testinin değerlendirilmesinde bir diğer önemli veridir; ve “%H” formülüne benzer şekilde, bütün hayvan yanıtları -yani «A»- ile yalnızca hayvanların dış uzuvlarını (gaga, kanat, pençe vs.) içeren «Ad» yanıtlarının toplamının, tüm yanıtlara oranını ifade eder: %45,5 olarak saptanmıştır. Bu da yine

normal sınırlar içinde kabul edilen bir veridir; dolayısıyla “%H” korunurken “%A”da bir artış olabileceğine dair hipotez bu çalışmada doğrulanmamıştır. Buna karşılık aşağıda Tablo 34’te, “A” yanıtlarında olmasa da, aslında daha çocuksu yanıtlar olan “(A)” yanıtlarında bir artış olduğuna değinilecektir; ki bu da -aslında “A” ve “(A)” yanıtlarıyla ilgili meselenin özünü teşkil eden-, temsil yetisinin daha çocuksu hale geldiğini gösterir.

Pek çok kez değinildiği üzere, hayvan yanıtları testin gerçek içeriğinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır; ve bu sonuç, günlük klinik uygulamada karşılaşılan değerlerle uyumludur. Burada “%H” ile “%A” birlikte düşünülmelidir; ve buna göre ikincinin, birincinin yaklaşık üç katı oranında olması beklenen bir durumdur.

Tablo 27’de, bu çalışmadaki Rorschach uygulamalarına verilen minimum, maksimum ve ortalama yanıt sayısı; ve bu dağılımın standart sapması görülmektedir: Ortalama yanıt sayısı 23, standart sapması 8 olarak saptanmıştır. Bir protokole verilen toplam yanıt sayısı (R) da, yine test değerlendirmelerinde dikkate alınan bir veridir. Çok az yanıt vermek kadar, aşırı fazla yanıt vermek de psikanalitik açıdan yorumlanmayı gerektirir. Ancak herhangi bir norma başvurmaksızın -testin 10 karttan oluştuğu akılda tutulursa- bir protokole 10 veya daha az yanıt vermek, yani her karta bir yanıt verip geçiştirmek, veya bazılarında birkaç yanıt fazla verirken bazı kartları reddetmek, test materyaline ve testörle ilişkiye düşük bir yatırım yapıldığı anlamına gelir. Elbette bu durum daha incelikli yorumlanmalı, kişinin yaşı, fiziki ve ruhsal durumu, içinde bulunduğu güncel sorunsallar ve testör becerisi de göz önüne alınmalıdır.

Buna karşılık çok fazla yanıt vermek de testten ve belki de testörden ayrılmaya dair bir hassasiyeti, veya testi bir performans malzemesi gibi algılayarak kendini kanıtlama çabasını, obsesyonel türde kontrolleri veya çok başka türlü kaygıları gösterebilir (Tunaboşlu-İkiz, 2001); her olgu ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Buradaki verilere geri dönecek olursa, ortalaması 23, standart sapması 8 olan Tablo 27’deki dağılım, günlük klinik uygulamalarla uyumlu, beklenilir bir sonuçtur. Burada, ortalamanın bir noktayı değil, bir aralığı ifade ettiği unutulmamalıdır; dolayısıyla ± 1 standart sapma da bu rakama dahil edildiğinde, kabaca bir protokole

verilen 15 ila 30 arasındaki yanıt sayısının, ülkemizin yaşlı popülasyonu açısından normal sayılabileceği düşünülebilir.

Tablo 28'deki verilere dayanarak yapılan hesaplama, örnekleme ait %RC değerini göstermektedir; ve %37 olarak bulunmuştur. %RC de, Rorschach testi değerlendirilirken psikograma dahil edilen bir veridir. Bu değer, pembe, mavi, yeşil, turuncu gibi yalnızca pastel renklerden oluşan son üç karta (VIII, IX ve X numaralı kartlar) verilen yanıtların, tüm yanıtlara (R) oranını ifade eder.

Bu değer dikkate alınmasının sebebi, kişinin, ilk yedi kartın ardından duygulanımsal yanıtları uyandırmaya elverişli ve daha regresif öğeler taşıyan bu son üç karta geldiğinde, kartlara verdiği yanıt sayısının -yani yaptığı ruhsal yatırımın- değişip değişmediğini, değişiyorsa ne yönde değiştiğini görmektir. Kişi, tüm protokol boyunca sıkılmış ve ketlenmişken, renkli kartlara geldiğinde bir anda neşeli ve konuşkan mı oluvermiştir. Yoksa tersine, ilk yedi kart boyunca teste yeterince ilgi ve merak gösterirken, renkli kartlara geldiğinde ketlenmiş, ve yanıt sayısı düşmüş müdür? Normal bir protokolda, renkli kartlara gelindiğinde yanıt sayısında bu gibi dramatik salınımlar beklenmemektedir; ve testte on kart olduğuna göre, eşit bir oranlamayla bu rakamın %33 civarında olması beklenir. Buradaki yaşlı örnekleme de, %37 gibi bir oranla bu açıdan önemli bir farklılık göstermemiştir.

Tablo 29, burada ihtiyaç duyulan son yüzdeler değeri, yani bütün (global) yanıtların sayısının toplam yanıt sayısı içerisindeki yüzdesini göstermektedir; bu oran kısaca "%G" olarak ifade edilir, ve bu çalışmada %27 olarak bulunmuştur.

"%G" de, bir protokolda şüphesiz tek başına yorumlanması güç bir değerdir. Ancak insanların belli bir oranda global yanıtlar vermeleri beklenir. Karta bütün, yani global bir yanıt vermek, zihnin bütünleştirici ve örgütleyici yapısına dair bilgi verir. Tabi ki nesnelere tek bir temsil altında toplamak kadar, detayları görmek de önemli bir beceridir; dolayısıyla bu değer de, protokolün diğer unsurlarıyla bütünlük içinde düşünülmelidir (Tunaboşlu-İkiz, 2001). Tüm ruhsal çatışmaları global temsillerle ifade etmek, kaygı verici unsurları yalıtım için bir savunma yöntemi olabileceği gibi, hiç "G" yanıtı vermemek ve tamamen detaylara saplanıp kalmak da, tersi yönde bir aşırı kontrol çabasının, hatta -bozuk formlarla sunulduğunda- psikotik

bir dağılmanın hakim olduğu bir işleyiş içinde kendini gösterebilir. Elbette burada yine, her protokolün kendi özgünlüğü içinde değerlendirilmesi gerektiği hatırlatılmalıdır.

Burada yaşlı örnekleme için saptanan %27'lik değerin ise, beklentilerle uyumlu olduğu söylenebilir. Buradan, katılımcıların protokol başına ortalama 2 ila 3 global yanıt verdiği sonucu çıkmaktadır, ki bu da testteki kompakt kartlar düşünüldüğünde normal bir rakamdır.

Şimdi yukarıda değinildiği üzere, bu vakte kadar kabaca -yani göz kararı- yorumlanmış olan sayısal dağılımların bazılarında, bu kez istatistik korelasyon analizlerinin ışığı altında bakılacaktır. Aslında böylesi analizler, bu gibi norm çalışmalarına doğrudan dahil değildirler; öte yandan normlara dayanılarak yapılan daha sonraki araştırmalar için temel oluştururlar. Ancak burada, en azından araştırmacının ana değişkeni olan “yaş” açısından -yani yaştaki değişimler açısından- teste verilen yanıtlarda ne gibi değişimler olduğunu görmenin önemli olduğu düşünülmüştür. Korelasyon analizlerine, yukarıda betimsel dağılım tablolarında yapılmış olanın aksine “cinsiyet” ve “SES” değişkenleri dahil edilmemiştir.

Tablo 30' da, yaş ile yanıt sayısı arasında negatif bir korelasyon olduğu, yani “yaş arttıkça yanıt sayısının azaldığı” ve bu bulgunun pearson korelasyon analizi açısından -0.05 düzeyinde- istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu veriye ilişkin olarak öne sürülen hipotez doğrulanmıştır. Aynı çıkarım, yaş ile beyaz alan içeren yanıtlar (B1) arasındaki ilişki için de geçerlidir; yani “yaş arttıkça beyaz alan içeren yanıtlar azalmaktadır”.

Kişilerin yaşlandıkça Rorschach testine daha az yanıt vermesi, psikanalitik ve projektif literatürle uyumlu, beklenen bir sonuçtur. Burada tüm ayrıntıları yinelemeden, yalnızca kişinin yaşlandıkça dış-nesne yatırımlarının azaldığını, iç-nesnelere ve anılara yatırımın arttığını, kabaca bir içe-dönüş yaşandığını tekrarlamak uygun olur; şu halde, testin algısal malzemesine yönelik ruhsal yatırımın azalması ve dolayısıyla yaşlandıkça teste daha az yanıt verilmesi beklenir bir durumdur.

Buna karşılık “yaş arttıkça beyaz yanıtlarının düşmesi” yeni ve şaşırtıcı bir bulgu olmuştur. Çünkü beyaza hassasiyet, aslında boşluğa -yani içsel boşluğa- yönelik bir hassasiyettir; dolayısıyla beyaz yanıtları “boşluğu doldurma” girişimleridir. Öte yandan bu veri aslında oldukça yorumlanabilir bir veridir. Öyle ki Rorschach’da, beyaz yanıtlarının azalması, doğrudan “boşluk duygusuna hassasiyetin azalması” olarak yorumlanmamalıdır; aksine yaşla birlikte bu yanıtların azalması, literatürde belirtildiği gibi, yaş arttıkça “algısal” yani görünür olana (yani boşluğa değil lekeye) saplanıp, boşluğun daha fazla yadsınması olarak yorumlanabilir. Şayet “boşluğun yadsınması” söz konusu olmasaydı, yanıtlarda ne bir artış, ne de bir azalış gözlenirdi; oysa bu azalma, bir yadsımaya veya bir bastırmaya işaret etmektedir.

Tablo 31’de, yaştaki değişimlerle formun baskınlık niteliği arasında bir korelasyon olup olmadığı incelenmiştir. Formun baskınlığı, bu norm çalışmasının ve Rorschach’ı bir takım istatistik analizlere uygun hale getirme çabasının zorunlu bir sonucu, yani yapay bir değişken olup; aslında Rorschach’yla günlük klinik çalışmalarda sayısal olarak klinisyenin düşüncesini şekillendiren bir değişken değildir. Ancak psikanalitik-projektif klinik açısından formun niteliği, elbette her zaman önemli bir unsurdur. Sonuçta yaşlanmayla birlikte formun baskınlığında (yani ön planda olması veya duygulanımın arka planında sunulması, ya da hiç olmaması) bir değişimin olup olmadığı, bu çalışma açısından merak konusu olmuştur. Fakat Tablo 31’de görüldüğü üzere, yaştaki değişimlerle formun baskınlık niteliği arasında anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır.

Tablo 32’de, yaş ile hareket içeren yanıtlar arasındaki korelasyonlara bakılmış, fakat anlamlı hiçbir korelasyon bulunamamıştır. Péruchon’un (2002), kendi klinik uygulamalarında yaşlılıkla birlikte hareket yanıtlarında bir düşüş saptadığı ifade edilmişti. Buradaki örnekleme aynı bulguya ulaşamamış ve bu yöndeki hipotez doğrulanamamıştır. Belki de bu fark, buradaki örneklemin klinikten ziyade normal popülasyonu teşkil etmesiyle ilişkili olabilir. Öte yandan Tablo 32’ye dikkatle bakılacak olursa, daha önce belirtildiği gibi aslında hareket yanıtlarında, hatta bu yanıt türlerinin tamamında (K, Kan, Kob, Kp) belli bir düşüş olduğu görülmekte, ancak bu düşüşün pearson analizi açısından anlamlı sayılacak denli yüksek olmadığı görülmektedir.

Tablo 33'de, yaştaki değişimlerle duygulanımsal belirleyiciler içeren yanıtların sayısındaki değişimlere ilişkin korelasyon analizi sunulmuştur. Burada istatistiksel olarak anlamlı tek korelasyon, yaş ile «C'» (siyah-beyaz-gri vurgusu) yanıtları arasındadır: Buna göre “yaş arttıkça «C'» yanıtları anlamlı ölçüde azalmaktadır; dahası buradaki anlamlılık $p < 0.001$ düzeyinde olduğu için, Tablo 30'dakinden daha kuvvetlidir. Yaşlanmayla birlikte, depresif duygulanımların -yani bir anlamda nesne kaybının- afektif karşılığı olan «C'» yanıtlarının azalması (artması beklenirken), tıpkı beyaz alan içeren yanıtlardaki benzer düşüşe dair yukarıdaki yorumu akla getirmektedir. Ayrıca beyazın -yani boşluğun-, siyahın -yani karanlığın- (ki aslında bu da bir başka boşluktur) karşısı, yani çifte-değerlik açısından bilinçdışı eşdeğeri olduğu unutulmamalıdır. O halde, yaşla birlikte azalan şey depresif duygulanımlar değil, onların ifade edilme biçimidir; görülüyor ki kaybın duygulanımsal (afektif) olarak ifade edilme becerisi -tıpkı Péruchon'un ifade ettiği gibi- yaşla birlikte azalmaktadır. Tıpkı beyaz boşluk yadsındığı gibi -veya tasarımlanamadığı gibi-, siyah boşluk da yadsınmakta, tasarımlanamamaktadır.

Tablo 34'te -yani çalışmadaki son tabloda-, yaştaki değişimlerin yanıt içeriklerindeki değişimlerle nasıl korelasyonlar gösterdiği görülmektedir. Burada yaş arttıkça “(H)” yanıtları hariç tüm yanıt içeriklerinde bir düşme olduğu, ancak bu düşüşün yalnızca “(A)” yanıtları için istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. İtiraf etmek gerekir ki bu verinin yorumlanması çok güçtür. Neden tüm yanıtlarda belli bir düşme olurken, en kayda değer düşüş “(A)”larda olmaktadır? Dahası anlamlı derecede olmasa da neden “(H)” yanıtları artmaktadır? Burada şöyle bir yorum yapılabilir: “(A)” yanıtları çoğunlukla canavar, yaratık, kar adamı Yeti gibi arkaik ve dolayısıyla oldukça kaygı verici bir takım bilinçdışı unsurların temsilleridir; elbette bunlara Bugs bunny, pokemon, Micky fare gibi daha libidinal temsiller de dahildir, ama bunlar daha nadirdirler. Her halükarda “(H)” yanıtlarına kıyasla “(A)” yanıtlarından bile daha çocuksu olan “(A)”ların artması normal bir durumdur; çünkü yaşlanmanın getirdiği doğal regresyon, uzun yıllar bastırma altında tutulan bu arkaik kaygıları tekrar harekete geçirebilir.

Son sözleri söylemeden önce, araştırmanın olası eksik yanlarından bahsetmek yerinde olur. Çalışmaya dair ilk öz-eleştiri, yaş değişkeninin 84'ün üzerine

çıkartılamamış olmasıdır. Bununla ilgili temel mazeret, önceki bölümlerde dile getirilmişti: Örnekleme elemende kullanılmış olan nöro-kognitif testlerin ülkemizdeki laboratuvar normları, malesef onların daha ileri yaşlar için ayırıcı birer araç olmalarını engellemekteydiler. Yine de, şayet ön-hazırlıklar için daha fazla zaman olsaydı, bu eksikliği gidermek için daha kapsamlı araştırma yapılabilir, alternatif testler aranabilir, hatta en kötü durumda yabancı bir testi türkçeye çevrilip uyarlanabilirdi. Hatta ideal durumlarda, araştırmacıların bu gibi ufak testleri kendileri geliştirmek suretiyle söz konusu eksikliklerini giderdikleri de ender olmayan durumlardır. Ancak bu araştırmada söz konusu alternatifler mümkün olmamıştır. 85-90 yaş aralığını, hatta 90 ve üstünü de örnekleme dahil edebilmek, şüphesiz onun kapsamını ve temsil ediciliğini genişletirdi.

Yine temsil edicilik ve kültürel faktörü çalışmaya daha fazla dahil etmek açısından, uygulamaların çoğunlukla İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmasından ziyade, Türkiye'nin her coğrafi bölgesine yeterli oranda dağıtılabilmiş olması daha tercih edilir olurdu.

Gelecek araştırmalara yönelik önerilere gelince, öncelikle tam bir Rorschach veri-tabanının oluşması için, ergen, yetişkin ve yaşlı normlarının üzerine, henüz eksik olan çocuk normlarının da araştırılması oldukça önemlidir. Böylece Rorschach testinde, normal popülasyonun çocukluktan yaşlılığa ne tür eğilimler gösterdiği gözlenebilir. Ayrıca Rorschach'ı tamamlayıcı olarak düşünülen ve sıklıkla klinikte onunla birlikte değerlendirilen TAT testiyle, yine normal popülasyon üzerinde yapılacak bir çalışma, karşılaştırmalı araştırmaları zenginleştirecektir. Dahası bu normlar, klinisyenlere Rorschach ile yapılan her türlü psikopatolojik çalışma için bir karşılaştırma verisi sunacaklardır; ki buradan sınırsız sayıda araştırma sorusuna yanıt aranabilir. Ama tüm bu faydaların ötesinde, yaşlılara dair bir çalışma yapmanın - aslında herhangi bilimsel çalışmanın- asıl katkısı şudur: Bu alana yönelik ilgi ve merakı arttırmak -hele ki bu alan yaşlılık gibi bir miktar göz ardı edilen bir alansa. Dahası bu çalışmanın, bir norm çalışması olması dolayısıyla kapsayıcı olması, bir üniversite projesi bağlamında ve bir ekip içinde yapılması, ve bu testi kullanan "tüm" klinisyenlere hitap etmesi, sonraki büyük projeler için teşvik edici olacaktır.

KAYNAKÇA

- ANZULOVIC, B.: 1999 **Heavenly Serbia: From Myth to Genocide, Australia**, Pluto Press.
- ATILLASOY, E.,
- HOLT, P.R.: 1993 "Gastrointestinal proliferation and aging", **The Journal of Gerontology**, 48, 43-49.
- BEIZMANN, C.: 1970 **Handbook for Scorings of Rorschach Responses**, *New York*, Grune and Stratton.
- BIANCHI, H.: 1983 "Narcissisme et identité à l'épreuve du temps", in **Introduction à la psychogériatrie**. Simeone I., Abraham G. et coll. *Lyon*, Simep.
- BLOEMENDAL, H.,
- DE JONG, W.,
- JAENICKE, R.: 2004 "Ageing and vision: structure, stability and function of lens crystallins", **Progress in Biophysics and Molecular Biology**, 86, 407-485.
- CARTLEDGE, P.: 2001 **Spartan Reflections**, *London*, Duckworth.
- CLERK, G.: 1995 "Psychanalyse et Vieillesse", **Canadian Journal of Psychoanalysis**, 3, 71-86.
- CNRTL.: 2012 "Travailler", **Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales**, <http://www.cnrtl.fr/etymologie/travailler>

- CHABERT, C.: 2012 “Clinique projective et clinique psychanalytique, une rencontre féconde”, **II. Ulusal Rorschach ve Projektif Testler Kongresi** (12 Eylül 2012), İstanbul Üniversitesi.
- CHENNAI.: 2010 “Family murders of elders to be probed”, *Chennai*, (2010, Şubat 2), **Deccan Chronicle**.
- DE M'UZAN, M.: 1977 “Le travail du trépas”, in **De l'art à la mort**. Paris, Gallimard.
- DE TRAUBENBERG, N.R.: 1983 “Activité perceptive et activité fantasmatique au test de Rorschach: espace d'interactions”, **Psychologie française**, 2, 100-103.
- DE TRAUBENBERG, N.R.: 1996 “Les planches du Rorschach: dimensions symboliques”, **16th International Congress of Rorschach and Projective Methods**, Lisbon.
- DİE.: 2003 “Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, **T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü**, Ankara, DİE Matbaası.
- DUBEAU, C.E., LEVY, B.,
MANGIONE, C.M.,
RESNICK, N.M.: 1998 “The impact of urge urinary incontinence on quality of life: importance of patients' perspective and explanatory style”, **Journal of the American Geriatrics Society**, 46, 683-692.

FAURIE, I., FRACCAROLI, F.,

LE BLANC, A.: 2008

“Âge et travail: des études sur le vieillissement au travail à une approche psychosociale de la fin de la carrière professionnelle”, **Le travail humain**, 71, 137-172.

FERENCZI, S.: 1913

“Stages in the Development of the Sense of Reality”, **First Contributions to Psycho-Analysis**, 213-239.

FERENCZI, S.: 1930

“Each Adaptation is Preceded by an Inhibited Attempt at Splitting”, *Notes and Fragments*, **Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-Analysis**, 220.

FREUD, S.: 1895

“Project For A Scientific Psychology”, (1950 [1895]). **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume I (1886-1899): Pre-Psycho-Analytic Publications and Unpublished Drafts, 281-391.

FREUD, S.: 1896

“Heredity and the Aetiology of the Neuroses”, **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume III (1893-1899): Early Psycho-Analytic Publications, 141-156.

FREUD, S.: 1900

“The Interpretation of Dreams”. **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume IV (1900): The Interpretation of Dreams (First Part), ix-627.

- FREUD, S.: 1901 "The Psychopathology of Everyday Life". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume VI (1901): The Psychopathology of Everyday Life, vii-296.
- FREUD, S.: 1905 "Three Essays on the Theory of Sexuality". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume VII (1901-1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works, 123-246.
- FREUD, S.: 1910 "The Antithetical Meaning of Primal Words". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XI (1910): Five Lectures on Psycho-Analysis, Leonardo da Vinci and Other Works, 153-162.
- FREUD, S.: 1913 "Totem and Taboo". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIII (1913-1914): Totem and Taboo and Other Works, vii-162.
- FREUD, S.: 1914 "On Narcissism". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 67-102.

- FREUD, S.: 1915 "Instincts and their Vicissitudes". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 109-140.
- FREUD, S.: 1917 "Mourning and Melancholia". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 237-258.
- FREUD, S.: 1919 "The Uncanny". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XVII (1917-1919): An Infantile Neurosis and Other Works, 217-256.
- FREUD, S.: 1920 "Beyond the Pleasure Principle". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XVIII (1920-1922): Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology and Other Works, 1-64.
- FREUD, S.: 1921 "Group Psychology and the Analysis of the Ego". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XVIII (1920-1922): Beyond the Pleasure Principle, Group Psychology and Other Works, 65-144.

- FREUD, S.: 1923 "The Ego and the Id". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works, 1-66.
- FREUD, S.: 1924 "The Economic Problem of Masochism". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works, 155-170.
- FREUD, S.: 1925 "Negation". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIX (1923-1925): The Ego and the Id and Other Works, 233-240.
- FREUD, S.: 1926 "Inhibitions, Symptoms and Anxiety". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XX (1925-1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works, 75-176.
- FREUD, S.: 1937 "Analysis Terminable and Interminable". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XXIII (1937-1939): Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works, 209-254.

- FREUD, S.: 1939 "Moses and Monotheism". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XXIII (1937-1939): Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works, 1-138.
- GUPTA, M.A.,
- GILCHREST, B.A.: 2005 "Psychosocial aspects of skin aging", **Dermatologic Clinics**, 23, 643-648.
- HARPER, D.: 2012 "Travail", **Online Etymology Dictionary**, http://www.etymonline.com/index.php?term=travail&allowed_in_frame=0
- HASLER, P.,
- ZOUALI, M.: 2005 "Immune receptor signaling, aging and autoimmunity", **Cellular Immunology**, 233, 102-108.
- JONES, I.R., HIGGS, P.F.: 2010 "The natural, the normal and the normative: Contested terrains in ageing and old age", **Social Sciences & Medicine**, 71, 1513-1519.
- KENNEDY, R.,
- CLEMIS, J.D.: 1990 "The geriatric auditory and vestibular systems", **Otolaryngologic Clinics of North America**, 23, 1075-1082.
- KJELLSTRÖM, R.: 1974 "Senilicide and Invalidicide among the Eskimos", **Folk: Dansk etnografisk tidsskrift**, volume 16/17.

- KLEIN, M.: 1928 "Early Stages of the Oedipus Conflict", **International Journal of Psycho-Analysis**, 9, 167-180.
- KLEIN, M.: 1930 "The Importance of Symbol-Formation in the Development of the Ego". **International Journal of Psycho-Analysis**, 11, 24-39.
- KLEIN, M.: 1932 "The Psycho-Analysis of Children". **The International Psycho-Analytical Library**, London, The Hogarth Press.
- KLEIN, M.: 1937 "Love, Guilt and Reparation", **Love, Guilt and Reparation and Other Works (1921-1945)**, London, Vintage, 306-343.
- KLEIN, M.: 1940 "Mourning and its Relation to Manic-Depressive States". **International Journal of Psycho-Analysis**, 21, 125-153.
- KLEIN, M.: 1946 "Notes on Some Schizoid Mechanisms". **International Journal of Psycho-Analysis**, 27, 99-110.
- KNOPMAN, D.S., BOEVE, B.F.,
- PETERSEN, R.C.: 2003 "Essentials of the proper diagnoses of mild cognitive impairment, dementia, and major subtypes of dementia", **Mayo Clinic Proceedings**, 78, 1290-1308.

- KOSTER, A., BOSMA, H.,
 VAN GROENOU, M.B.,
 KEMPEN, G., PENNINX, B.,
 VAN EIJK, J., DEEG, D.: 2006 “Explanations of socioeconomic differences in changes in physical function in older adults: results from the Longitudinal Aging Study Amsterdam”, **BMC Public Health**, 6/244.
- LAMBERTS, S.W.,
 VAN DEN BELD, A.W.,
 VAN DER LELY, A.J.: 1998 “The endocrinology of aging”, **Science**, 279, 305-306.
- MEIL, G.: 2011 “Individualization and family solidarity”, **Social Studies Collection**, 32, 39-81.
- MILLER, K.E., ZYLSTRA, R.G.,
 STANDRIDGE, J.B.: 2000 “The geriatric patient: a systematic approach to maintaining health”, **American Family Physician**, 61, 1089-1104.
- MURAMATSU, N., YIN, H.,
 HEDEKER, D.: 2010 “Functional declines, social support, and mental health in the elderly: Does living in a state of supportive of home and community-based services make a difference?”, **Social Science & Medicine**, 70, 1050-1058.
- NAIR, K.S.: 2005 “Aging muscle”, **American Journal of Clinical Nutrition**, 81, 953-963.

- NALBANT, S.: 2008 “Yaşlılıkta Fizyolojik Değişiklikler”, **Nobel Medicus**, 4/2, 4-11.
- NAZLIEL, H.: 1999 “Yaşlıda Ağız ve Diş Sağlığı”, **T. J. Geriatrics**, 2, 14-21.
- NİŞANYAN, S.: 2011 “Çalış-“, **Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü**, <http://www.nisanyansozluk.com/?k=çalışmak>
- NİŞANYAN, S.: 2012 “Emek”, **Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü**, <http://www.nisanyansozluk.com/?k=emek>
- OXENHAM, H.,
- SHARPE, N.: 2003 “Cardiovascular aging and heart failure”, **European Journal of Heart Failure**, 5, 427-434.
- PANEK, P.E., WAGNER, E.,
- KENNEDY-ZWERGEL, K.: 1983 “A Review of Projective Test Findings with Older Adults”, **Journal of Personality Assessment**, 47/6, 562-582.
- PERUCHON, M.: 1999 “Clinique de la Vieillesse”, in E. Séchaud & coll”. **Psychologie Clinique (Approche psychanalytique)**, Paris, Dunod, 165-182.
- PERUCHON, M.: 2001 “Démence et vie opératoire”, **Cahiers de psychologie clinique**, 16, 123-129.
- PERUCHON, M.: 2002 “La névrose dans le grand âge à l'appui d'épreuves projectives”, **Cahiers de psychologie clinique**, 18, 45-56.

- PERUCHON, M.: 2005 "Grandir, mûrir, vieillir. Introduction au Colloque de la Société Française du Rorschach et des Méthodes Projectives", **Psychologie clinique et projective**, 11, 223-230.
- PERUCHON, M.: 2011 **La Maladie d'Alzheimer**, Paris, Éditions Hermann.
- PETERSEN, W.: 2004 "Troy" [Film], **Warner Bros Pictures**, United States.
- RORSCHACH, H.: 1920 **Psychodiagnostic**, Paris, PUF.
- SHELBY, B.: 1991 **Late Carthaginian Child Sacrifice and Sacrificial Monuments in their Mediterranean Context**. Sheffield, Sheffield Academic Press.
- SINHA, D.: 1991 "Rise in the Population of the Elderly, Familial Changes and their Psychosocial Implications: The Scenerio of the Developing Countries", **International Journal of Psychology**, 26/5, 633-647.
- SMITH, W.R.: 1903 **Kinship and Marriage in Early Arabia**, London, Adam & Charles Black.
- STRACHEY, J.: 1957 "Editor's Note to "Instincts and their Vicissitudes". **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 109-140.

- SUGIURA, M., HIRAOKA, K.,
OHKAWA, S.: 1976 “Severity of coronary sclerosis in the aged: a pathological study in 968 consecutive autopsy cases”, **Japanese Heart Journal**, 17, 471-478.
- TALPIN, J.M.: 2011a “Le vieillissement normal et pathologique: clinique du sujet mis à nu”, **İstanbul Üniversitesi Erasmus Etkinliği** (29 Kasım 2011), İstanbul Üniversitesi.
- TALPIN, J.M.: 2011b “La vieille dame indigne. Idéaux et vieillissement”, **Cahiers de psychologie clinique**, 36, 129-150.
- TUNABOYLU-İKİZ, T.: 2001 **Rorschach Testinin Psikanalitik Yorumu**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- TUNABOYLU-İKİZ, T.,
DÜŞGÖR, B.P., ZABCI, N.,
YAVUZ, A.E., ATAĞ, İ.E.,
ATAÇ, S., SÖNMEZ, B.A.,
AKKAPULU, F.: 2007 **Rorschach Kodlama Kitabı-1: Ergen Normları**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- TUNABOYLU-İKİZ, T.,
ATAĞ, İ.E., DÜŞGÖR, B.P.,
ZABCI, N.: 2009 **Rorschach Kodlama Kitabı-2: Yetişkin Normları**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.

- VERDON, B.: 2004 "Souffrance névrotique chez le sujet vieillissant", **Cahiers de psychologie clinique**, 23, 35-57.
- VERDON, B.: 2012 "Changing while remaining the same", **Rorschachiana: Journal of the International Society for the Rorschach**, 33, 145-168.
- VILLA, F.: 2010 **La puissance du vieillir**, Paris, PUF.
- WIKIPEDIA: 2012 "Ubasute", <http://en.wikipedia.org/wiki/Ubasute> , alınma tarihi: 9 Eylül 2012.

EKLER

Ek 1 - Katılımcı Onam Formu Örneği

Protokol Kodu:

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde, Prof.Dr.Tevfika İkiz yönetiminde yürütölen "Rorschach Testinin 65 Yaş Üstü Türkiye Normları" projesiyle ilgili olan bu çalışmada, size bazı testler verilecektir. Bu uygulamada gönüllü olarak yer almayı kabul ediyorsanız, bunu belirttiğinize dair sizden ad-soyad ve imzanız istenmektedir.

Kimlik bilgileriniz tamamen gizli tutulacaktır ve alınan bilgiler sadece bilimsel amaçlı kullanılacaktır.

Katılımmız için teşekkür ederiz.

KATILIMCININ

ADI-SOYADI:

İMZA:

Ek 2 - Rorschach Protokolü Örneği

Protokol: L01

Yaş: 65

Cinsiyet: Kadın

SES: Orta

Cevaplar	Anket	Kodlama
<p><u>Kart I</u> Leğen kemiği; anatomiden leğen kemiği.</p> <p>Ortada bir kadın figürü</p> <p>Onu çeken iki erkeği görüyorum</p>	<p>İşte bu onun görüntüsü, aynen o. İşte burada kadın ve iki erkek onu çekiyor. Hatta kafalarında şapkaları var. Kadını koltuk altından yakalamış çekiyorlar gibi.</p>	<p>D-10 F anatomi (leğen kemiği)</p> <p>D-4 F H (kadın)</p> <p>D-13 K H (iki erkek)</p>
<p><u>Kart II</u> İki mevlevi; törene başlamadan, feyz haline gelmeden önceki halleri. Semadan önceki halleri</p>	<p>Başlamadan önceki halleri. Birbirlerini kutlama hali. Çünkü bakın bu kıyafet törende giyilir.</p>	<p>G K H (iki semazen)</p>
<p><u>Kart III</u> İki kadın bir şey pişiriyorlar.</p> <p>Ocak başındalar. Evet açık havada ocak yakmışlar. Hamur mu yufka mı pişiriyorlar acaba.</p> <p>(Renk?) Kırmızı önemli bir renk, ateş rengi. Ortadaki de fiyonk gibi geldi bana. Enerjiyle ilgili gibi.</p>	<p>Şu ortadakini ocağa benzettim evet. Sanki böyle dışarıda yakılan bir ocak avası var.</p>	<p>G K H (iki kadın)</p> <p>D-7 F nesne (ocak)</p> <p>Renk→Yorum</p> <p>D-3 F nesne (fiyonk)</p>

<p>Kart IV Yani böyle ürkütücü bir şey. Bir de böyle yerde mikroplar vardır ya gözle göremediğimiz. Biraz da güçlü güçlü bir görüntü veriyor</p>	<p>Genel görüntü. Ayaklarının büyük olması korkutucu. Bedenine göre ayakları büyük.</p>	<p>G ClobF A (mikrop)</p>
<p>Kart V Kelebeğe benzettim; ama bilmediğimiz bir tür belki.</p>	<p>Şekil benzerliğinden; antenleri, kanatları... Ama kelebeklerin genel de şuradaki gibi uzantıları olmaz. Şu çıkıntılar garip; o yüzden bilinmeyen bir tür.</p>	<p>G F A (kelebek)</p>
<p>Kart VI Kurban bayramında, hayvanın postunu çıkarırlar ya ona benzettim. Sanki fazla böyle cinsellik yansıtıyor.</p>	<p>Babam soyar postu duvara çakardı bayramda, kuruturduk. (Cinsellik?) Şurayı kapatırsam sanki şurası erkek organı gibi; o yüzden cinselliği yansıttı</p>	<p>G FE post</p>
<p>Kart VII Şu ikisini balığa benzettim Şunlar da birer hayvan gibi. Hayvanı tam tanımlayamıyorum. Ama ağız kulakları var şurada. (V) İki fil gibi gözüküyor böyle bakınca.</p>	<p>Aslında tekrar bakınca, iki kız çocuğu da var. Şöyle iki fil bakın. Bunlar da balık.</p>	<p>D-14 F A (iki balık) D-16 F A (iki hayvan) (V) D-16 F A (iki fil)</p>
<p>Kart VIII Bir erkek ceketi; onu yandan tutan iki aslan. Ben öyle görüyorum. Bir erkek figürü ceketli (V) Tersten bir kadın kazağı</p>	<p>Şöyle başı, ceketi, kravatı. Başı tam belli değil ama; tersten bakın şurular kadın kazağı. Şurası da iç çamaşırı ya da kısa şort.</p>	<p>D-5 F giysi (ceket) D-18 F A (iki aslan) D-9 F H (erkek) (V) D-2 FE giysi (kazak)</p>

(V) ve iç çamaşırı		(V) D-5 F giysi (iç çamaşırı, şort)
<p>Kart IX Şimdi...Yeşil alan leğen kemiği.</p> <p>Aşağıda iki tane elma.</p> <p>Yukarıda...iki çocuk.</p> <p>Burada bir kompozisyon yaratılmış. Çocuk, elma, leğen kemiği...böyle bir şey.</p>	<p>Doğmak üzere olan, ya da yeni doğmuş çocuk gibi.</p> <p>(Kompozisyon?) Hepsinin iç içe geçmiş olması kompozisyon gibi böyle birbiriyle bağlantılı.</p>	<p>D-11 F anatomi (leğen kemiği)</p> <p>D-6 CF gıda (iki elma)</p> <p>D-26 →K H (iki çocuk)</p> <p>(Yorum)</p>
<p>Kart X Çok güzel. İki çocuk. Ama daha doğmamış; daha plasenta ile besleniyor.</p> <p>Kuşlar,</p> <p>Şurada da kuşlar</p> <p>Balıklar etrafında...</p> <p>Yengeç de var.</p> <p>Ama şurada: "doğduktan sonra sizi bekleyen tehlikeler var" diyen iki hayvan</p>	<p>Şunlar işte kötülük yapacak. İki hayvan, siyah oluşu, ağızları ve gözlerinin bakışı kötülük hissi veriyor.</p> <p>Bakın şurası ağızından...göbeğinden beslenir ya. Şurası göbek bağı.</p>	<p>D-42 K H (iki çocuk)</p> <p>D-2 F A (kuş)</p> <p>D-20 F A (kuş)</p> <p>D-12 F A (balık)</p> <p>D-1 F A (yengeç)</p> <p>D-8 →KanC'Clob A (iki hayvan)</p>